

REGIONALNI IZVEŠTAJ

o primeni UN Konvencije o
eliminaciji svih oblika
diskriminacije žena (CEDAW)
i Konvencije Saveta Evrope
o sprečavanju i borbi protiv
nasilja nad ženama
i nasilja u porodici
(Istanbulska konvencija)
u vezi sa diskriminacijom
Romkinja u oblasti
zdravstvene zaštite,
dečijih brakova i
pružanja podrške i
zaštite Romkinjama u
situaciji nasilja u porodici

REGIONALNI
IZVEŠTAJ

This programme is
funded by the
European Union

Romski ženski centar
Romano džuvljano centro

UN
WOMEN

„ЛУЛУДИ“

Ромска Асоцијација за Жени и Млади
Romani Asocijacija Džuvljenge thaj Temenge
Roma Women and Youth Association

REGIONALNI IZVEŠTAJ

o primeni UN Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) u vezi sa diskriminacijom Romkinja u oblasti zdravstvene zaštite, dečijih brakova i pružanja podrške i zaštite Romkinjama u situaciji nasilja u porodici

Beograd, jun 2019.

Autorka regionalnog izveštaja: Kosana Beker

Autorke nacionalnih izveštaja: Daniela Antonovska MA (Severna Makedonija),
mr Mirjana Vlahović Andrijašević (Crna Gora), Milena Jurić (Bosna i Hercegovina)
i Tijana Milošević (Srbija)

BIBIJA Romski Ženski Centar

ŠTAMPA Fotokopirnica „Student“

TIRAŽ 100

2019

Ova publikacija nastala je uz finansijsku podršku Evropske unije. Za njen sadržaj isključivu odgovornost snosi Bibija - Romski ženski centar i ona ne odražava nužno stavove Evropske unije. Analiza ovog Izveštaja i njegove preporuke ne odražavaju nužno stavove organizacije UN Women, njenog izvršnog odbora ili država članica Ujedinjenih nacija. Nazivi u ovoj publikaciji ne podrazumevaju mišljenje o pravnom statusu bilo koje države ili teritorije ili njenih vlasti, niti o određivanju njenih granica. Tekst nije redigovan prema zvaničnim standardima objavljivanja i UN Women ne prihvata nikakvu odgovornost za grešku.

Sadržaj

1. UVOD.....	4
1.1. Izveštavanje CEDAW komitetu i GREVIO grupi	5
1.2. Antidiskriminacioni pravni okvir.....	6
2. METODOLOGIJA.....	8
3. DOSTUPNOST ZDRAVSTVENE ZAŠTITE ROMKINJAMA.....	10
3.1. Uvod	10
3.2. Zdravstveno osiguranje.....	11
3.3. Zdravstveno stanje Romkinja	14
3.4. Diskriminacija u pristupu zdravstvenoj zaštiti	17
3.5. Zaključak	20
4. DEČIJI BRAKOVI.....	22
4.1. Uzroci i posledice dečijih brakova	23
4.2. Dečiji brakovi kao deo „romske tradicije“	27
4.3. Rasprostranjenost dečijih brakova Romkinja.....	28
4.4. Reakcija institucija na dečije brakove	30
4.5. Zaključak	34
5. NASILJE U PORODICI I PARTNERSKIM ODNOSIMA	35
5.1. Nasilje prema Romkinjama u porodici i partnerskim odnosima - rasprostranjenost nasilja.....	35
5.1.1. Prijavljivanje nasilja.....	39
5.2. Obaveze države u vezi sa zaštitom i podrškom Romkinjama od nasilja u porodici i partnerskog nasilja.....	43
5.3. Opšte i specijalizovane usluge podrške.....	45
5.3.1. Sigurne kuće	46
5.3.2. SOS telefoni.....	49
5.4. Zaključak	51
6. ZAKLJUČCI	52
6.1. Pristupačnost zdravstvene zaštite Romkinjama	52
6.2. Dečiji brakovi.....	52
6.3. Nasilje u porodici i partnerskim odnosima.....	53
7. PREPORUKE	55
7.1. Dostupnost zdravstvene zaštite Romkinjama	55
7.2. Iskorenjivanje dečijih brakova.....	55
7.3. Usluge zaštite i podrške Romkinjama u situacijama nasilja	56
ANEKS – Priče Romkinja	57
1. Priča Romkinje iz Srbije.....	57
2. Priča Romkinje iz Severne Makedonije	58
3. Priča Romkinje iz Srbije.....	59
4. Priča Romkinje iz Bosne i Hercegovine.....	61
5. Priča Romkinje iz Crne Gore	63

1. UVOD

Regionalni izveštaj o primeni CEDAW i Istanbulske konvencije predstavlja jednu od aktivnosti na projektu „Ujedinjeno za zaustavljanje nasilja prema ženama“, koji realizuju Romski ženski centar BIBIJA i UN Women, u periodu od 10. jula 2018. do 30. septembra 2019. godine. Projekat je fokusiran na ujedinjenje glasova žena, nacionalnih i lokalnih organizacija civilnog društva, eksperata i ekspertkinja, branilaca i braniteljki ljudskih prava, aktivista i aktivistkinja organizacija civilnog društva i nacionalnih organizacija koje rade na romskim i rodnim pitanjima, kao i na pitanjima prevencije i zaštite žene od nasilja.

Opšti cilj projekta je doprinos razvoju mera koje su usmerene na smanjenje višestrukih, međusobno povezanih neravnopravnosti, diskriminacije i nasilja prema Romkinjama, kao i jačanje glasa Romkinja da prate, izveštavaju i zastupaju sprovođenje Konvencije Saveta Evrope o i Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

(Istanbulska konvencija) i UN Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW).

U izradi ovog izveštaja učestvovala su sledeće organizacije:

- ✚ BOSNA I HERCEGOVINA: Otaharin iz Bijeljine, UŽ Maja iz Kravice; UŽ Romkinja iz Bijeljine, UŽ Romska djevojka iz Prnjavora, Zemlja djece iz BiH iz Tuzle; Budi mi prijatelj iz Visokog i CPP Sensus iz Mostara.
- ✚ CRNA GORA – Crnogorski ženski lobi iz Podgorice, Centar za romske inicijative iz Nikšića; Mladiinfo Montenegro iz Podgorice; Ženska RE mreža PRVA iz Podgorice i Klub Kulture iz Bijelog Polja.
- ✚ SRBIJA – Romski ženski centar Bibija iz Beograda, UG Femplatz iz Pančeva; Most 014 iz Valjeva, Praxis iz Beograda, Romani Cikna iz Kruševca, Ternipe iz Pirota, Viktimološko društvo Srbije iz Beograda; Ženski romski centar iz Velikih Crljena i Ženski prostor iz Niša.
- ✚ SEVERNA MAKEDONIJA – Организација на жените на општина Свети Николе, Кризен центар Надеж; Новинари за Човекови Права, Терно Вас, Иницијатива на жени на Шуто Оризари, Клеа i Ромска Асоцијација за жени и Млади Лулуди.

U svim državama koje su predmet ovog izveštaja, ratifikovane su Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)¹ i Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija).²

1.1. Izveštavanje CEDAW komitetu i GREVIO grupi

Sve države koje su predmet ovog izveštaja, uglavnom redovno, podnose izveštaje CEDAW komitetu o primeni Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.

Kombinovani četvrti i peti periodični izveštaj **Bosne i Hercegovine**, CEDAW komitet je razmatrao 19. jula 2013. godine.³ Rok za dostavljanje šestog periodičnog izveštaja bio je jul 2017. godine,⁴ a BiH je podnela ovaj izveštaj u aprilu 2018. godine.

CEDAW komitet je razmatrao drugi periodični izveštaj **Crne Gore** na zasedanju 24. jula 2017. godine i zatražio od države članice da podnese treći periodični izveštaj do jula 2021. godine.⁵

Na zasedanju održanom 1. novembra 2018. godine, CEDAW komitet je razmatrao šesti periodični izveštaj **Severne Makedonije**, a u Zaključnim zapažanjima o ovom izveštaju navedeno je da Severna Makedonija treba da dostavi naredni izveštaj do novembra 2022. godine.⁶

Četvrti periodični izveštaj **Republike Srbije** razmatran je u martu 2019. godine, a rok za dostavljanje sledećeg izveštaja je mart 2023. godine.⁷

Kada je reč o proceduri monitoringa primene Istanbulske konvencije, koju sprovodi GREVIO grupa, postupak monitoringa okončan je samo za **Crnu Goru**, kojoj su 28. januara 2019. godine upućene preporuke o implementaciji Konvencije Saveta Evrope o

¹ CEDAW konvenciju je ratifikovala, odnosno, sukcesorskim putem pristupila Severna Makedonija 1994. godine; Bosna i Hercegovina 1993. godine; Crna Gora 2006. godine, a Republika Srbija 2001. godine

² Istanbulsku konvenciju je ratifikovala Severna Makedonija 2019. godine; Bosna i Hercegovina 2013. godine, Crna Gora 2014. godine, a Republika Srbija 2013. godine.

³ Komitet o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Zaključna zapažanja o kombinovanom četvrtom i petom periodičnom izveštaju Bosne i Hercegovine, 30. jul 2013, CEDAW/C/BIH/CO/4-5

⁴ Ženska mreža BiH, *Informacije za Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o primjeni Konvencije Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)*, za dostavljanje, dostupno na: <https://zenskamreza.ba/informacije-za-šesti-periodični-izvještaj-bosne-i-hercegovine-o-primjeni-konvencije-ujedinjenih-nacija-o-ukidanju-svih-oblika-diskriminacije-žena-cedaw-za-dostavljanje/>

⁵ Komitet o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Zaključna zapažanja o drugom periodičnom izveštaju Crne Gore, 24. jul 2017. godine, CEDAW/C/MNE/CO/2

⁶ Komitet o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, *Zaključna zapažanja o šestom periodičnom izveštaju bivše jugoslovenske Republike Makedonije*, 14. novembar 2018, CEDAW/C/MKD/CO/6

⁷ Komitet o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, *Zaključna zapažanja o četvrtom periodičnom izveštaju Srbije*, 8. mart 2019. godine, CEDAW/C/SRB/CO/4

sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.⁸ U **Republici Srbiji**, postupak monitoringa je u toku. Država je predala izveštaj o primeni Istanbulske konvencije 3. jula 2018. godine, dok su određene organizacije civilnog društva dale svoj doprinos ovom procesu.⁹

GREVIO grupa će upitnik poslati **Bosni i Hercegovini** tokom septembra 2019. godine, a **Severnoj Makedoniji** u septembru 2021. godine,¹⁰ čime će početi proces monitoringa i u ove dve države.

1.2. Antidiskriminacioni pravni okvir

Pored ratifikacije ove dve važne konvencije, sve države imaju prilično solidan antidiskriminacioni okvir. U **Bosni i Hercegovini** je Zakonom o zabrani diskriminacije¹¹ zabranjena neposredna ili posredna diskriminaciju po bilo kom osnovu. U **Severnoj Makedoniji**, Zakon o jednakim mogućnostima muškaraca i žena definiše diskriminaciju kao svako razlikovanje, zloupotrebu ili ograničenje zasnovano na polu, kojom se ugrožava ili onemogućava uživanje ili zaštita ljudskih prava i sloboda,¹² dok je Zakonom o prevenciji i zaštiti od diskriminacije zabranjena neposredna i posredna diskriminacija na osnovu, između ostalog, pola, rase i boje kože.¹³ Zakonom o zabrani diskriminacije **Crne Gore** diskriminacija je definisana kao svako neopravdano, pravno ili faktičko, neposredno ili posredno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno, propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na rasi, boji kože, nacionalnoj pripadnosti, društvenom ili etničkom porijeklu, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jeziku, veri ili uverenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosnom dobu, imovnom stanju, bračnom ili porodičnom stanju, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim svojstvima.¹⁴ Zakonom zabrani diskriminacije¹⁵ **Republike Srbije**, diskriminacija je definisana kao svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe lica, kao i

⁸ Council of Europe, *Recommendation on the implementation of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence by Montenegro*, IC-CP/Inf(2019)1, 28. januar 2019. godine

⁹ Council of Europe, *Country-monitoring – Serbia*, dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/serbia>

¹⁰ Council of Europe, *Provisional Timetable for the first (baseline) evaluation procedure: 2016-2023*, dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/timetable>

¹¹ „Službeni glasnik BiH“ broj 59/09 i 66/16

¹² „Службен Весник на РМ“, бр. 66/06

¹³ „Службен весник на РМ“, бр. 50/2010

¹⁴ „Službeni list Crne Gore“, br. 046/10 od 06.08.2010, 040/11 od 08.08.2011, 018/14 od 11.04.2014.

¹⁵ „Službeni glasnik RS“, br. 22/2009.

na članove njihovih porodica ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koje se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim ili pretpostavljenim ličnim svojstvima.¹⁶ Zabranjena je diskriminacija nacionalnih manjina i njihovih pripadnika na osnovu nacionalne pripadnosti, etničkog porekla, verskih uverenja i jezika.¹⁷

¹⁶ Član 2. stav 1. tačka 1. Zakona o zabrani diskriminacije

¹⁷ Član 24. Zakona o zabrani diskriminacije

2. METODOLOGIJA

U okviru projekta „Ujedinjeno za zaustavljanje nasilja prema ženama“, koji realizuju Romski ženski centar BIBIJA i UN Women, organizacije civilnog društva iz Severne Makedonije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije prikupljale su podatke na terenu u periodu od početka januara do sredine aprila 2019. godine i sačinile izveštaje koji su predstavljali polaznu osnovu za izradu nacionalnih izveštaja. Za istraživačice je bila obezbeđena obuka o međunarodnim i nacionalnim propisima kojima se zabranjuje diskriminacija i rodno zasnovano nasilje, u vezi sa postupkom istraživanja, kao i sa obavezama država u pogledu izveštavanja CEDAW komitetu i GREVIO grupi u decembru 2018. godine. Za potrebe istraživanja urađeni su istraživački instrumenti, odnosno, vodiči za fokus grupe i intervjuje, dok su istraživačice iz Severne Makedonije sačinile i upitnik. Za svaku državu je izrađen nacionalni izveštaj, koji je sveobuhvatniji i detaljniji u odnosu na regionalni izveštaj.

Partneri na projektu su dogovorili da će regionalni izveštaj obuhvatiti tri važne teme za Romkinje – pitanje zdravstvene zaštite, dečijih brakova i nasilje prema Romkinjama, koje je bazirano na poglavlju VI Istanbulske konvencije a koje se odnosi na zaštitu i podršku.

Teme sadržane u regionalnom izveštaju izabrane su na osnovu dugogodišnjeg iskustva partnerskih organizacija, s obzirom da navedena tri problema izazivaju najveću zabrinutost, imajući u vidu višestruke barijere i prepreke sa kojima se Romkinje susreću. Nacionalni izveštaj *Severne Makedonije* pripremljen je korišćenjem kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja. Najpre je predstavljeno kvalitativno istraživanje nacionalnog pravnog okvira koji se odnosi na ravnopravnost, nediskriminaciju, prava žena, nasilje prema ženama i druge pravne oblasti koje su relevantne za temu istraživanja. Zatim je urađeno kvantitativno istraživanje, koje je obuhvatilo 120 ispitanica Romkinja. Upitnik je sadržao 21 pitanje, a pitanja su podeljena u tri oblasti (zdravstvena zaštita, bračni i porodični odnosi i nasilje prema ženama).

Nacionalni izveštaj *Crne Gore* sačinjen je multisektorskim pristupom, odnosno, korišćenjem kombinovane metode analize informacija dobijenih iz četiri izvora: analizom podataka dobijenih terenskim istraživanjem, korišćenjem informacija dobijenih lično od devojčica i žena Romkinja i Egipćanki, analizom informacija dobijenih intervjuima sa predstavnicima uprave policije i centara za socijalni rad i staranje i zdravstvenih radnika, na osnovu iskustva i dugogodišnjeg rada nevladinih organizacija u oblasti zaštite prava Romkinja i Egipćanki, kao i analizom crnogorskog zakonskog i institucionalnog okvira u ovoj oblasti sa posebnim akcentom na primenu preporuka CEDAW i Istanbulske konvencije.

Nacionalni izveštaj *Bosne i Hercegovine* sadrži analizu pravnog okvira BiH u odnosu na standarde propisane Istanbulskom konvencijom i CEDAW konvencijom, posebno odredbe kojima se propisuje ravnopravnost žena i devojčica u oblasti obrazovanja,

zdravstvenoj zaštiti i braku i porodičnim odnosima. Za drugi deo izveštaja korišćeni su različiti izvori prikupljanja podataka, uključujući istraživanja organizacija civilnog društva, polustrukturirani dubinski intervjui sa profesionalcima iz relevantnih institucija, fokus-grupne diskusije i polustrukturirani intervjui sa Romkinjama, kao i studije slučaja.

Nacionalni izveštaj **Republike Srbije** sastoji se od analize postojećih izvora (desk istraživanje), podataka koje su istraživačice dobile tokom fokus grupnih diskusija i dubinskih intervjua sa Romkinjama i predstavnicima relevantnih državnih organa. Tokom fokus grupa i intervjua, Romkinje su podelile svoja iskustva i stavove sa istraživačicama, te su njihove priče, ideje i preporuke najvažniji pokazatelj položaja romskih žena u Srbiji. Na kraju izveštaja dati su zaključci i preporuke za poboljšanje položaja Romkinja u oblasti zdravstvene zaštite, kao i u cilju prevencije i suzbijanja ranih brakova i nasilja u porodici i partnerskim odnosima prema Romkinjama.

Regionalni izveštaj je nastao objedinjavanjem nacionalnih izveštaja, odnosno, izdvajanjem delova izveštaja koji su najznačajniji za tri teme oko kojih je regionalni izveštaj strukturiran. Prilikom izrade ovog izveštaja, najveća pažnja je posvećena glasovima romskih žena i devojčica iz Bosne i Hercegovine, Severne Makedonije, Srbije i Crne Gore. S druge strane, nacionalni izveštaji sadrže detaljnije informacije o položaju Romkinja u državama koje su uključene u ovo istraživanje, kao i sa relevantnim nacionalnim pravnim okvirima. Pored toga, u svim državama koje su obuhvaćene ovim izveštajem, kao što je već navedeno, usvojeni su antidiskriminacioni zakoni koji sadrže odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu većeg broja ličnih svojstava, uključujući pol, rod, etničko poreklo ili nacionalnu pripadnost. To znači da je (višestruka) diskriminacija Romkinja zabranjena u svim navedenim državama i to u svim oblastima javnog i privatnog života, uključujući oblast zdravstvene zaštite, braka i porodičnih odnosa, kao i u vezi sa podrškom i zaštitom Romkinja koje su u situaciji nasilja u porodici i partnerskom odnosu.

Regionalni izveštaj je podeljen na tri dela, po odabranim temama, a nakon toga su date preporuke za poboljšanje položaja Romkinja u ovim oblastima društvenog života. Na samom kraju regionalnog izveštaja, izdvojeno je pet priča Romkinja, koje svojom snagom i emocijama, daju najveći pečat ovom izveštaju i predstavljaju stvarnu sliku položaja Romkinja u regionu.

3. DOSTUPNOST ZDRAVSTVENE ZAŠTITE ROMKINJAMA

3.1. Uvod

Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena propisano je da države članice preduzimaju odgovarajuće mere radi eliminisanja diskriminacije žena u oblasti zdravstvene zaštite kako bi obezbedile, na osnovu ravnopravnosti žena i muškaraca, dostupnost zdravstvenih usluga, uključujući one koje se odnose na planiranje porodice [...] obezbeđuju odgovarajuće zdravstvene usluge ženama za vreme trudnoće, porođaja i u periodu posle rođenja deteta, obezbeđivanjem besplatnih usluga, kada je to potrebno, kao i odgovarajuće ishrane za vreme trudnoće i dojenja.¹⁸ Stoga, dostupnost zdravstvene zaštite najpre se odnosi na pristup zdravstvenom osiguranju, a nakon toga na pristup preventivnim i zaštitnim zdravstvenim uslugama.

Ustav¹⁹ **Severne Makedonije** garantuje svakome pravo na zdravstvenu zaštitu. Ustavom **Crne Gore**²⁰ garantovana je zdravstvena zaštita svim građanima i građankama, a posebna pažnja se posvećuje zdravstvenoj zaštiti dece i trudnica, starijih osoba i osoba sa invaliditetom, koje imaju pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ukoliko to pravo ne ostvaruju po nekom drugom osnovu. Kada je reč o **Bosni i Hercegovini**, organizacija, finansiranje i pružanje zdravstvene zaštite predstavljaju odgovornost Federacije BiH i Republike Srpske, deset kantona u Federaciji BiH i Brčko Distriktu, a uređene su zakonima na različitim nivoima vlasti. U Federaciji BiH, nadležnosti u oblasti zdravstva podeljene su između federalne i kantonalne vlasti. Prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti Federacije BiH,²¹ primarni nivo zdravstvene zaštite obuhvata, između ostalog, porodičnu medicinu, delatnost polivalentnih patronažnih sestara u zajednici i zaštitu reproduktivnog zdravlja žena. Zakonom o zdravstvenoj zaštiti u Republici Srpskoj, između ostalog, obezbeđuje se zdravstvena zaštita pod jednakim uslovima populacionim i nozološkim grupama od posebnog socijalno-medicinskog značaja, a obuhvata i žene u toku trudnoće, porođaja i materinstva do 12 meseci posle porođaja u skladu sa propisima iz oblasti zdravstvenog osiguranja.²² Ustavom **Republike Srbije** propisano je da svako ima pravo na zaštitu svog fizičkog i psihičkog zdravlja. Deca, trudnice, majke tokom porodiljskog odsustva, samohrani roditelji sa decom do sedme godine i stariji ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način, u skladu sa zakonom.²³

¹⁸ Član 12. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (United Nations, Treaty Series, vol. 1249, p. 13)

¹⁹ Član 39. Ustava Republike Makedonije („Службен весник на Република Македонија” број 52/1991)

²⁰ Član 69. Ustava Crne Gore („Službeni list Crne Gore”, br. 001/2007 i 38/2013)

²¹ Član 33. Zakona o zdravstvenoj zaštiti Federacije („Službene novine Federacije BiH” broj 46/10)

²² Član 8. Zakona o zdravstvenoj zaštiti u Republici Srpskoj („Sl. glasnik RS” br. 106/2009 i 44/2015)

²³ Član 68. stav 1. i 2. Ustava Republike Srbije („Sl. glasnik RS”, br. 98/2006)

3.2. Zdravstveno osiguranje

Nacionalni izveštaji pokazuju da većina Romkinja u regionu ima pristup zdravstvenom osiguranju. Ovi nalazi su u skladu sa istraživanjem koje su 2017. godine sproveli UNDP i Svetska banka.²⁴ Prema Regionalnom istraživanju o položaju Roma, 93% Romkinja iz Severne Makedonije²⁵ ima zdravstveno osiguranje, kao i 73% Romkinja iz Bosne i Hercegovine,²⁶ te 93% Romkinja iz Srbije²⁷ i 79% Romkinja iz Crne Gore.²⁸ Može se zaključiti da je u pogledu pristupa zdravstvenom osiguranju, situacija bolja u Severnoj Makedoniji i Srbiji u poređenju sa Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom. Treba ukazati da uprkos zakonskim obavezama i strateškim dokumentima, Romi i Romkinje bez dokumenata često imaju poteškoće da ostvare pravo na primarnu i hitnu zdravstvenu zaštitu, često zbog toga što im zdravstveni radnici traže lična dokumenta, iako to nije obavezno. Situacija je naročito teška za pravno nevidljive Rome i Romkinje. Takođe, treba ukazati da su razlozi zbog kojih pojedini Romi i Romkinje nemaju zdravstveno osiguranje vezani za nedostatak informacija, poteškoće da dođu do nadležnih institucija, kao i jezička barijera.

U **Severnoj Makedoniji**, prema podacima Romske ženske inicijative iz Šuto Orizarija, oko 40% Romkinja koje nemaju zdravstveno osiguranje prinuđene su da plaćaju laboratorijske analize tokom trudnoće i porođaja, uprkos tome što bi ove usluge trebalo da budu besplatne.²⁹ Podaci iz istraživanja sprovedenog za potrebe nacionalnog izveštaja za Severnu Makedoniju pokazuju da samo 0,5% ispitanica nema zdravstvenu knjižicu. Većina navodi da ima izabranog lekara opšte prakse, ali je zabrinjavajuće da samo jedna šestina ispitanica ima izabranog ginekologa. Takođe, samo jedna petina navodi da su pozvane na ginekološki pregled, a 12,5% pozvanih Romkinja nije se odazvalo pozivu.

U **Bosni i Hercegovini**, bez obzira na široko definisane mogućnosti dobijanja zdravstvene zaštite, pojedine socijalne grupe stanovništva nisu obuhvaćene zdravstvenim osiguranjem. U nedostatku istraživanja novijeg datuma, navodimo podatke iz perioda 2007-2009. godine. Prema podacima Fonda zdravstvenog osiguranja Republike Srpske, 19,18% stanovnika i stanovnica³⁰ nije bio u mogućnosti da overi zdravstvenu knjižicu i da koristi prava iz zdravstvenog osiguranja u 2008. godini. U Federaciji BiH, prema podacima Zavoda zdravstvenog osiguranja i reosiguranja FBiH, u

²⁴ Regional Roma Survey, UNDP and World Bank, 2017, available at: <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets.html>

²⁵ Roma at Glance: the Former Yugoslav Republic of Macedonia, UNDP and World Bank, April 2018

²⁶ Roma at Glance: Bosnia and Herzegovina, UNDP and World Bank, April 2018

²⁷ Roma at Glance: Serbia, UNDP and World Bank, April 2018

²⁸ Roma at Glance: Montenegro, UNDP and World Bank, April 2018

²⁹ Иницијатива на жени од Шуто Оризари, *Da se resi problemot so nezakonska naplata na pregledi za Romkite*, 8 april 2019, dostupno na: <https://makfax.com.mk/makedonija/иницијатива-на-жени-од-шүто-оризари-да/>

³⁰ Oko 235.000 stanovnika

2007. godini je bilo 16,35% stanovništva koje je bilo isključeno iz sistema zdravstvenog osiguranja.³¹ Ukupni podaci o broju osiguranih osoba ne iskazuju se razdvojeno prema polovima, iako je evidencija pojedinačna i postoji informacijska mogućnost za takav način prikazivanja. Podatak o broju osoba koje imaju zdravstveno osiguranje često nije stvarni podatak o broju osoba koje su u mogućnosti da koriste pravo iz obaveznog zdravstvenog osiguranja.³² Većina Romkinja iz BiH, učesnica fokus grupa, ima regulisano zdravstveno osiguranje, porodičnog lekara i izabranog ginekologa. Međutim, navode da to njima ništa ne znači, s obzirom da moraju da kupuju lekove ili plaćaju participaciju, odnosno, moraju platiti pregled kod privatnog specijaliste jer zdravstvene institucije često nemaju potrebne stručnjake. Najveći broj učesnica fokus grupa održanih u BiH, koje nemaju zdravstveno osiguranje, žive na području Mostara.³³ I zdravstveni radnik iz gradske ambulante navodi da u praksi često nailazi na Romkinje koje nemaju zdravstveno osiguranje, a na pitanje zbog čega nemaju zdravstveno osiguranje, najčešći odgovori svode se probleme administrativne prirode (npr. nije se na vreme javila na Biro za zapošljavanje ili se nedavno doselila iz druge opštine). Prema mišljenju zdravstvenog radnika iz ambulante koja gravitira ka romskom naselju, prepreke za pojedine Romkinje koje nemaju zdravstveno osiguranje su finansijska situacija, nezaposlenost i isključenost iz školskog sistema. Intervjuisani romski medijator ukazuje da su Romkinje imale zdravstveno osiguranje tokom različitih projekata organizacija civilnog društva, ali su po završetku projekta mnoge od njih ponovo ostale bez zdravstvene zaštite. Smatra da kod Roma postoji mnogo prepreka za ostvarivanje prava na zdravstveno osiguranje, neke su systemske prirode, a neke isključivo zavise od samih Roma.

Gotovo sve učesnice fokus grupa u **Crnoj Gori** imaju zdravstveno osiguranje. Međutim, kada se uporede stavovi učesnica fokus grupnih diskusija i sagovornica iz sistema zdravstvene zaštite, stiče se utisak da Romkinje i Egipćanke ne koriste mnoga garantovana prava iz oblasti zdravstvene zaštite ili nisu dovoljno upoznate sa njima, a kao razlozi se navode jezičke barijere i neinformisanost.

Na osnovu regionalnih istraživanja UNDP-a, Svetske banke i Evropske komisije, 93% Roma u **Republici Srbiji** starijih od 16 godina ima pristup zdravstvenom osiguranju.³⁴ Međutim, Romi i Romkinje bez dokumenata imaju teškoće da ostvare pravo na primarnu zdravstvenu zaštitu i zdravstvenu zaštitu u slučaju hitne medicinske pomoći, često zato što zdravstveni radnici traže od njih lična dokumenta, iako to nije potrebno. Situacija je

³¹ Oko 380.000 stanovnika. *Do univerzalne zdravstvene zaštite u BiH*, Inicijativa i civilna akcija (ICVA), 2009, dostupno na: <http://icva-bh.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/07/Do-univerzalne-zdravstvene-zaštite-u-Bosni-i-Hercegovini-1.pdf>

³² Postoje poslodavci koji ne ispunjavaju svoje obaveze prema fondovima zdravstvene zaštite. Poslodavci u privatnom sektoru, naročito oni koji zapošljavaju niskokvalifikovanu radnu snagu, nalaze su među onima koji ne izmiruju obaveze iz zdravstvenog osiguranja.

³³ Na primer, od šest učesnica jedne fokus grupe, samo dve učesnice imaju zdravstvenu knjižicu.

³⁴ *Obruč anticiganizma – Romi u Srbiji*, Civil Rights Defenders, Beograd, 2018, str. 23

naročito teška za interno raseljene Rome i Romkinje.³⁵ Prijava prebivališta je i dalje preduslov za ostvarivanje prava na obavezno zdravstveno osiguranje. U praksi se dešava, naročito kada je reč o Romkinjama koje su izuzetno siromašne, nezaposlene i nemaju pristup socijalnoj zaštiti, da pokrenu postupak prijave prebivališta na adresi centra za socijalni rad, što je jedina mogućnost koja im je na raspolaganju. Međutim, one su bez zdravstvenog osiguranja sve dok se ne reši po njihovom zahtevu, a postupci traju dugo, od par meseci do preko godinu dana.

Žene koje nemaju zdravstveno osiguranje nalaze se u posebno teškom položaju u vezi sa ostvarivanjem prava tokom trudnoće i porođaja. Organizacije civilnog društva zabeležile su slučajeve u kojima su žene bile izložene pretnji da neće moći da iznesu svoje novorođene bebe iz porodilišta dok ne plate sve bolničke troškove, iako je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti propisano da se zdravstvena zaštita, u takvim slučajevima, obezbeđuje u budžetu Republike Srbije.³⁶

Gotovo sve učesnice fokus grupa održanih u Srbiji imaju zdravstvene knjižice. Međutim, intervjuisane zdravstvene radnice navode da se u svom radu susreću sa Romkinjama koje nisu zdravstveno osigurane, a uglavnom su to Romkinje koje su došle iz inostranstva i nemaju dokumenta ili Romkinje koje žive u „divljim“ naseljima i koje su pravno nevidljive. Smatraju da je problem u nedovoljnoj informisanosti Romkinja o pravima iz zdravstvenog osiguranja i nedostatak finansijskih sredstava za pribavljanje potrebne dokumentacije.

Uprkos tome što imaju ili mogu da ostvare pravo na zdravstveno osiguranje, Romkinje u regionu susreću se sa preprekama u vezi sa ostvarivanjem prava iz zdravstvene zaštite.

Imamo mi knjižicu, ali šta nam vrijedi kada oni nama namjerno napišu bruku³⁷ tableta koje moramo kupiti a za koje mi nemamo para. I šta drugo da radimo, dođi kući i sjedi i čekaj kad će te šta zadesiti. (Romkinja iz BiH, 26 godina)

Najgore nam je za djecu. Jesmo mi nepismene, ali mogu nam barem malo pomoći pa dati one besplatne lijekove, vide i sami da nemamo. Pa nisu nam djeca mršava, žgoljava i slaba zato što imamo. (Romkinja iz BiH, 36 godina)

S obzirom na to da sam i sama Romkinja, naravno da imam uvid da žene često nemaju zdravstvenu dokumentaciju. Ono što iz profesionalnog iskustva mogu da kažem jeste da ima i toga da su same neodgovorne, ali i onoga da iako je za nezaposlena lica obezbeđena knjižica, one često nemaju novca da odu do grada i socijalne službe, kako bi pribavile dokumenta. (medicinska sestra, Srbija)

³⁵ Ibid.

³⁶ Alternative report concerning Serbia to The Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) for consideration at the 72 Pre-Sessional Working Group (23-27 July 2018), Praxis, the European Network on Statelessness, European Roma Rights Centre (ERRC) and Institute on Statelessness and Inclusion (ISI), 2018, str. 6-7

³⁷ U lokalnom žargonu, ovaj termin označava puno, odnosno, mnogo.

3.3. Zdravstveno stanje Romkinja

Većina Romkinja iz *Severne Makedonije* nema mogućnost da izabere porodičnog lekara, već im se dodeljuje slučajnim izborom. Pojednim Romkinjama je onemogućen pristup ginekološkim uslugama jer u Severnoj Makedoniji nema dovoljno ginekoloških klinika. Kada je reč o prenatalnoj nezi, 21% Romkinja nikada nije bilo ni na jednom pregledu tokom trudnoće. Većina ispitanica posećuje lekara kada im je potreban, što čine retko, uglavnom jednom godišnje, osim kada je reč o obrazovanim i zaposlenim Romkinjama i onima koje imaju hronične zdravstvene poteškoće. Smatraju da je uzrok kraćeg životnog veka Romkinja i njihovog lošijeg zdravstvenog stanja u direktnoj vezi sa siromaštvom, odnosno, da je rezultat nezaposlenosti i lošeg socio-ekonomskog statusa. Među drugim razlozima, ispitanice su navodile i zlostavljanje, nedostatak obrazovanja, nejednako postupanje, nedostatak kulture redovnog posećivanja lekara, odnosno, nisku i nerazvijenu svest o potrebi da se odlazi na redovne i preventivne preglede, kao i diskriminaciju koju sprovode institucije.

Posebno zabrinjava činjenica da u Severnoj Makedoniji većina ispitanica nikada nije koristila ni jedan metod kontracepcije, a pojedine nemaju saznanja o kontraceptivnim metodama. Naime, samo jedna šestina ispitanica koristi ili je koristila kontracepciju, a ostale nisu nikada koristile. Ako se uzme u obzir činjenica da se u celoj Severnoj Makedoniji kontracepcija vrlo retko koristi, ukupno 12% žena, od kojih 1,6% uzima oralne kontraceptive,³⁸ informacije dobijene od ispitanica ne iznenađuju mnogo. U tom smislu, Severna Makedonija je među najniže pozicioniranim državama u Evropi jer se kontraceptivna sredstva ne nalaze na „pozitivnoj listi“ i stoga nisu dostupna svima. Takođe, visok je i procenat abortusa, odnosno, 34% Romkinja imalo je barem jedan abortus tokom života, u poređenju sa 13% Makedonki.³⁹

Zdravstvene radnice u *Bosni i Hercegovini* smatraju da su Romkinje i cela romska populacija lošijeg zdravstvenog stanja u odnosu na druge društvene grupe, jer nemaju mogućnost da se besplatno leče zbog nedostatka zdravstvenog osiguranja. Zdravstveni radnik iz Visokog smatra da rane trudnoće i mnogo porođaja ostavljaju trag na zdravlju, te da udruženo sa siromaštvom i lošim uslovima života, dovode do toga da su Romkinje lošijeg zdravstvenog stanja. Zaposlena u Domu zdravlja u Bijeljini ističe da Romkinje retko dolaze, uglavnom dođu samo kada imaju neki problem, najčešće u pođmakloj fazi. Na odeljenje ginekologije dnevno se javlja 30-40 pacijentkinja, ali Romkinje se javljaju retko, ne više od 10 žena mesečno. Ukazuje da su među Romkinjama česte maloletničke trudnoće, a dešavaju se i nestručna rešavanja neželjene trudnoće, što rezultira teškim i kritičnim stanjima u pojedinim slučajevima.⁴⁰ Većina učesnica fokus grupa ima osnovne

³⁸ Plus info, Mia, *Samo 13 otsto od zenite vo Makedonija koristat kontracepcija*, 10 april 2019, dostupno na: <https://plusinfo.mk/само-13-отсто-од-жените-во-македонија-ко/>

³⁹ Борјан Павловски, *Проценка на состојбата по однос на сексуалното и репродуктивното здравје и правата на населението во РМ*, ЕСЕ. Скопје, 2012, стр. 85-86

⁴⁰ U 2018. godini bila su četiri takva slučaja, a žene su preživjele jer su došle u bolnicu. Sve su bile Romkinje.

informacije o kontracepciji, uglavnom kroz edukativne radionice ili kroz projekte udruženja građana, ali većina ne koristi kontracepciju.

U **Crnoj Gori**, neinformisanost Romkinja i Egipćanki o zdravstvenoj zaštiti, rano stupanje u seksualne odnose, praćeno učestalim trudnoćama ima posledice po njihovo reproduktivno, fizičko i mentalno zdravlje. Zbog neregulisanog pravnog statusa, kao i neznanja da im se ne može uskratiti zdravstvena zaštita kada su trudne, dešava se da se porađaju van zdravstvenih ustanova. Retko koja Romkinja i Egipćanka ima izabranog ginekologa pre trudnoće, a učesnice fokus grupa nikada nisu čule za mamografiju, niti ih je iko od zdravstvenih radnika uputio na ovaj pregled. Zdravstveni radnici i radnice iz Crne Gore navode da se Romkinje i Egipćanke obraćaju lekaru kada su već prilično bolesne, zbog čega se zdravstveno osoblje trudi da kampanjama skrene pažnju na različite teme u vezi sa prevencijom učestalih bolesti, a ove kampanje se sprovede i u romskim naseljima. Siromaštvo, nehigijena, jednolična i nezdrava ishrana, rane i učestale trudnoće, kao i poslovi kojima se bave glavni su uzročnici njihovog ugroženog zdravlja. U Crnoj Gori postoje programi edukacije iz oblasti reproduktivnog zdravlja i pripreme žena za materinstvo, ali ovakvi programi nisu u skladu sa potrebama Romkinja i Egipćanki, te su im vrlo često nedostupni,⁴¹ zbog predrasuda, patrijarhalnog vaspitanja, nepismenosti ili nepoznavanja crnogorskog jezika. Pored toga, one često ne mogu da planiraju porodicu po sopstvenoj želji, zbog čega su izložene brojnim i često zdravstveno nekontrolisanim trudnoćama i rađanjima. Pri tome, samo 4% žena u Crnoj Gori koristi kontracepciju, a 14% žena iz romskih naselja imalo je najmanje jedan abortus.⁴²

Istraživanja u **Srbiji** pokazuju uzročno-posledičnu vezu između kvaliteta života i zdravlja romske populacije, koja živi u lošijim uslovima stanovanja u odnosu na većinsku populaciju. CAHROM u izveštaju iz 2013. godine naglašava da „problemi koji se tiču životne sredine (nepostojanje kanalizacijskog sistema, odlaganje krupnog smeća, zagađenje vazduha, nepostojanje otvorenog prostora/ventilacije u prostoru u naseljima) nelegalizovanih naselja, imaju posledice po zdravlje i životni vek Roma.“⁴³ Romi i Romkinje u Srbiji imaju kraći životni vek u poređenju sa opštom populacijom, veća je smrtnost novorođenčadi i dece i veći je udeo onih koji pate od anksioznosti i depresije, posebno među Romkinjama.⁴⁴ Istraživanje UNDP-a iz 2012. godine pokazalo je da značajan broj pripadnika i pripadnica romske manjine (65%) ne može da priušti kupovinu prepisanih lekova.⁴⁵ Učesnice fokus grupa smatraju da su uzroci lošijeg zdravstvenog stanja Romkinja i znatnog kraćeg životnog veka: život u nehigijenskim naseljima, težak položaj Romkinja u domaćinstvu, rani brakovi i porođaji, neredovno posećivanje lekara, tek kada se ozbiljno razbole. Pored toga, kao uzroci su navedeni

⁴¹ *Ravnopravnost polova u domenu zdravstvene zaštite*, dostupno na: https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/ravnopravnost_u_domenu_zdravstvene_zastite_-_izvjestaj_crna_gora.doc

⁴² MICS, *Crna Gora i romska naselja u Crnoj Gori, istraživanje višestrukih pokazatelja 2013*, Unicef Crna Gora, Podgorica, 2014, dostupno na: https://www.monstat.org/userfiles/file/medjunarodna%20saradnja/2013%20MICS_Montenegrin.pdf

⁴³ *Obruč anticiganizma – Romi u Srbiji*, Civil Rights Defenders, Beograd, 2018, str. 23

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

siromaštvo, nezaposlenost, teški fizički poslovi, uključujući sakupljanje sekundarnih sirovina, nezdrava ishrana, nedostatak novca da se deca školuju, pa generalno, usled lošeg socio-ekonomskog statusa, žive kraće u odnosu na opštu populaciju. Slično smatraju i intervjuisane zdravstvene radnice i zdravstvene medijatorke.

Veoma mali broj Romkinja u Srbiji koristi kontracepciju. Mlađe učesnice fokus grupa imaju saznanja o kontracepciji, dok starije ili nisu informisane ili ne žele o tome da razgovaraju, a neke navode da „nisu sigurne da li je smeju da koriste kontracepciju“. Istraživanja pokazuju da su žene iz romskih naselja manje informisane o različitim metodama kontracepcije u poređenju sa ženama iz opšte populacije u Srbiji.⁴⁶

Učesnice fokus grupa navode da ne koriste kontracepciju jer nemaju poverenja (*Ništa ne koristim, moja majka je koristila pa nas je opet imala devetoro*), zbog nedovoljno znanja o kontraceptivnim metodama (*Ja sam matora za to, 40 godina imam, ne koristim ništa i nisam ni koristila. Meni je to ponudila moja doktorka ali ja to nisam htela*), kao i zbog toga što ne odlučuju samostalno o korišćenju kontracepcije (*Ne koristim, svekrva i muž hoće da još rađam, još desetoro*). Učestalost abortusa je mnogo veća među ženama iz romskih naselja nego ženama iz opšte populacije. Među mladim ženama (18-24 godine) iz opšte populacije, učestalost abortusa je 1%, a kod najstarije kategorije žena (41-49 godina) ide do 30%, dok je stopa učestalost u najmlađoj grupi (18-24 godina) žena iz romskih naselja 11%, a u najstarijoj grupi (41-49 godina) više od polovine žena imalo je bar jedan abortus tokom života.⁴⁷

U nastavku je prikazano kako pojedine Romkinje procenjuju svoje zdravstveno stanje i zbog čega češće ne posećuju zdravstvene ustanove.

Kako ja da brinem o sebi, kad nemam drva sada po ovoj zimi i kad mi je hladno... i deci i meni... Gde i kako da se okupamo, kad nam je česma bila zamrznuta. Nismo imali ni vodu za piće. (Romkinja iz Srbije)

Prije dva mjeseca sam tri puta zvala Hitnu pomoć i objašnjavala da je moja majka teško bolesna i da ima napad, ustanovilo se bubrega, ali oni nijesu htjeli da dođu. Sama sam se nekako snašla da sa majkom dođem pješice do magistale i odvedem je u hitnu, a i tamo smo dugo čekale da joj se ukaže pomoć. (Romkinja iz Crne Gore).

Ja sama sebe lečim jer nemam zdravstveno osiguranje. (Romkinja iz Severne Makedonije)

Ponekad, kako bih uštedela, sama se lečim, lekovi su skupi. (Romkinja iz Severne Makedonije)

⁴⁶Marija Babović, *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS)*, Unicef, Beograd, 2015, str. 7

⁴⁷Ibid, str. 10

3.4. Diskriminacija u pristupu zdravstvenoj zaštiti

U **Severnoj Makedoniji**, zdravstveni radnici i radnice gotovo uvek negiraju postojanje diskriminacije, ali podaci pokazuju da pojedini Romi i Romkinje ne mogu u potpunosti da ostvare pravo na zdravstvenu zaštitu, odnosno, prisutna je posredna diskriminacija zbog neregulisanog pitanja zdravstvenog osiguranja.⁴⁸ Žene imaju teškoće u pristupu ginekološkim uslugama zbog nedovoljnog broja ginekologa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti i njihove neujednačene teritorijalne raspoređenosti. U čak 45 opština nema ginekologa na primarnom nivou zdravstvene zaštite, dok u 24 opština njihov broj nije dovoljan, a problem predstavlja i obuhvat žena koje tokom trudnoće i nakon porođaja posećuju patronažne sestre.⁴⁹ Naime, 35,9% Romkinja i 27,8% porodilja druge etničke pripadnosti nikada nije posetila patronažna sestra.⁵⁰ Pored toga, zdravstveni radnici i radnice imaju predrasude prema romskoj populaciji, na čemu je neophodno raditi, kao i na podizanju svesti Romkinja da prepoznaju diskriminaciju.

U **Bosni i Hercegovini**, učesnice fokus grupa najčešće osećaju diskriminaciju u tretmanu i načinu opođenja osoblja u zdravstvenim ustanovama, posebno u periodu trudnoće. Učesnice fokus grupe u Tuzli navode da su upućene samo na jednog ginekologa, kao i da nijedan drugi neće da ih primi, ukoliko je njihov ginekolog odsutan. Učesnice svih fokus grupa navode da su svesne da nisu obrazovane, ali da ne zaslužuju takav tretman. Od zdravstvenih radnika i radnica često ne dobijaju dovoljno informacija o problemu, načinu lečenja, kao ni o tome šta u trudnoći treba da rade. Ističu da se lekari i lekarke grubo ponašaju prema njima zbog toga što su Romkinje, jer generalizuju stvari, pa zbog pojedinih Romkinja sve budu izložene lošem tretmanu. Uprkos tome, vrlo se retko žale zaštitniku prava pacijenata ili nekoj drugoj instituciji. Samo je par učesnica fokus grupa navelo da su se žalile zbog diskriminacije, uglavnom predstavnicima centara za socijalni rad ili opštine, ali sve je ostalo na razgovoru i bez nekog konkretnog rešenja.

Učesnice fokus grupa u **Crnoj Gori** navode da gotovo uvek, osim kada se pobune, dođu poslednje na red za pregled, a da ih izabranu lekari i lekarke najčešće pregledaju tako da ih ispituju o simptomima, bez detaljnog pregleda i fizičkog dodira. Lekari i lekarke se uglavnom ponašaju ljubazno, a medicinsko osoblje im se neretko obraća povišenim tonom, dele im edukativne brošure o zdravlju koje one ne mogu da pročitaju jer su nepismene, nikada ne dobijaju poziv za skrining ili mamografiju, posle porođaja nisu imale posete pedijatra ili pomoć i savete za negu beba. Pored toga, imaju loše iskustvo sa dolaženjem Hitne pomoći, nisu im dozvoljene posete bolesnicima u bolnici ukoliko dolaze grupno, sa izgovorom da nema dovoljno fizičkog prostora za posete, a često moraju da kupuju lekove koje im lekari prepisu, za šta nemaju sredstava. Navode da im

⁴⁸ Redžepali Cupi, *Diskriminacija na decata Romi, megunorodna i domašna regulativa, nacionalni politikii inistitucionalna postavenost*, Nacionalen Romski Centar, Kumanovo, 2018, str. 44-45

⁴⁹ *Без гинеколог 45 општини*, dostupno na: <https://www.mkd.mk/makedonija/bez-ginekolog-45-opshtini-vo-makedonija>

⁵⁰ *Сите сме луѓе, секому здравствена заштита без оглед на етничката припадност*, ЕСЕ, 2014, dostupno na: <https://www.esem.org.mk/pdf/Publikacii/2014/Сите%20сме%20луѓе.pdf>

je potrebna podrška osobe koja zna romski jezik prilikom poseta lekaru, jer uglavnom ne razumeju gde treba da se jave za lečenje i slično. Zaposleni u zdravstvenim ustanovama u Crnoj Gori smatraju da ne postoji diskriminacija Romkinja i Egipćanki niti bilo koje druge manjinske grupe i da sve pacijentkinje dobijaju jednak tretman. Ukazuju da se u poslednje vreme sve Romkinje i Egipćanke porađaju isključivo u bolnici, tako da imaju pravo na subvencije koje dobijaju porodilje nakon porođaja, a neki smatraju da medicinsko osoblje, tokom i nakon porođaja, pokazuje veće simpatije i brigu prema bebama i porodiljama iz romske zajednice.

Kada je reč o **Srbiji**, istraživanja pokazuju da je 83% Romkinja izjavilo da su zadovoljne načinom na koji se prema njima ophode lekari i drugo medicinsko osoblje, dok 10% nije zadovoljno i navode da je zdravstveno osoblje neljubazno i grubo. Na pitanje da li im je na jasan način objašnjeno od čega boluju i šta treba dalje da rade, samo 7% Romkinja odgovorilo je odrično.⁵¹ Ovo istraživanje pokazalo je da Romkinje najčešće ne znaju da prepoznaju diskriminaciju, čak ni kada je u pitanju direktna diskriminacija. Slično je potvrđeno i tokom fokus grupa rađenih za potrebe ovog istraživanja. Pojedine Romkinje koje nisu bile zadovoljne tretmanom, navodile su da zdravstveni radnici ne pokazuju „baš javno“ diskriminaciju, ali da diskriminacija „postoji, oduvek je bilo i uvek će je biti.“ Pružanje medicinske asistencije tokom i nakon porođaja za mnoge Romkinje bio je trenutak kada su iskusile ponižavajuće i uvredljivo postupanje od zdravstvenih radnika. Sve učesnice fokus grupe održane u Valjevu navode da je oduvek bilo razlike u ponašanju zdravstvenih radnika prema Romkinjama tokom porođaja, ali se o tome nije pričalo, većina je mislila da je to normalno, pa su se još sklanjale i izvinjavale kada su doživljavljale diskriminaciju. Pet učesnica fokus grupe u Kruševcu navode da su najviše neprijatnosti doživele u porodilištu, dok su se oporavljale od porođaja (*Na moj zahtev da mi pomogne da ustanem, sestra je rekla: „Ajde ne pekmezi se, nije ti prvi put... Vi bar rađate stalno“; Što ne dojiš to dete, ti bar imaš mleka kao krava*), a jedna učesnica navodi da su u sobi bile samo Romkinje, *nisu nas mešali sa Srpkinjama*. Istraživanja pokazuju da Romi i Romkinje najčešće ne znaju za mogućnosti zaštite prava pacijenata.⁵² Samo jedna učesnica se žalila zbog diskriminacije, dok ostale nisu, a pojedine su navele da „sve što im se dešava“ ispričaju medijatorci. Uprkos tome što neke od njih znaju kojim institucijama mogu da podnesu pritužbu, čini se da mnoge od njih i dalje nisu osnažene da to učine.

Slede iskustva Romkinja iz regiona koje su doživele diskriminaciju u pristupu uslugama zdravstvene zaštite.

⁵¹ *Istraživanje o pristupu Romkinja socioekonomskim pravima u Srbiji*, Praxis i Civil Rights Defenders, Beograd, 2015, str. 5-6

⁵² Tačka 5.4. Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine („Službeni glasnik RS“, br. 26/2016)

U bolnici prave problem, jednom su me izbacili napolje i jako su se loše ponašali prema meni. (Romkinja iz Severne Makedonije)

Znamo da nas dijele po boji kože, znamo i mi da smo Ciganke, pa je l' nas zbog toga treba satrati. (Romkinja iz BiH)

Imam četvoro dece, tri dečaka i jednu devojčicu. Uvek ih vodim kod lekara i nikada nisam imala problema. Ali jednom, razboli mi se najmlađe dete. Vidim ja, on se stalno nešto češe po telu. Nisam ga vodila kod lekara, mazala sam mu neku mast koju mi je dala komšinica. Prošlo tako nekoliko dana i njemu je bilo sve gore. Osuo se po celom telu, svuda su bile neke kraste i crvenilo. E, tada sam se mnogo uplašila i odvela ga kod lekara. Bila je neka dežurna doktorka, ja sam ušla i rekla sam joj zašto sam došla. Napravila je neki izraz lica i meni je bilo već neprijatno. Opet sam počela da pričam kako se detetu javilo to crvenilo, da je imao jak svrab i šta sam mu mazala. Ona me je prekinula i uzela je jednu olovku, rekla mom detetu: „Priđi malo, ali ne približavaj se do mene“, onda je olovkom povukla detetovu bluzu i pogledala u mene i rekla: „Ovo je šuga, udaljite se malo da ti napišem šta da mu kupiš i da mu mažeš“. Meni je bilo mnogo neprijatno i samo sam joj rekla „izvini“. Izašla sam i počela da plačem jer me je bilo sramota. Pozvala sam svoju sestru da mi pozajmi pare da kupim tu mast koju je prepisala doktorka. Kkada mi je donela, ja sam ušla u apoteku uplakana kako bih kupila mast. Apotekarka me je pitala zašto plačem, ja sam joj rekla i ona me pitala da li može da pogleda kako izgleda detetova koža. Kada je videla, rekla mi je da ne plačem jer to nije šuga već neka kožna infekcija, zaboravila sam kako mi je rekla. Dala mi je neku drugu mast i dete se izlečilo. Baš sam joj puno zahvalila, ima još dobrih ljudi. (Romkinja iz Srbije)

Jednom je jedna doktorica uzela preko reda papire od drugog pacijenta, a ne od mene. To je uradila jer sam ja Romkinja. (Romkinja iz BiH)

Skoro svaki put doživim neku neprijatnu situaciju, gledaju moju decu s gađenjem, govore mi da su prljava i da sam i ja prljava. (Romkinja iz Severne Makedonije)

Nikada to neću zaboraviti, bila sam jako mlada, imala sam tek 19 godina. Bila sam trudna po drugi put, a prvo dete je tada imalo dve godine. Tada nisam imala fiksni telefon, uzela sam dete za ruku, suprug mi je bio na poslu. Otišla sam u komšiluk gde su mi ljudi dali telefon u ruke da pozovem hitnu pomoć. Znae, oni su bili Srbi. Okrenula sam jedva 94, rekla sam da se porađam, da me jako boli i počela sam da plačem. „Molim Vas, dođite“, rekla sam. Pitali su me za adresu i ime i prezime. Kada je žena koja se javila čula da imam romsko prezime, samo je odbrusila: „Ciganšturo, samo se kotite. Nemamo vozilo, kotite se, a ništa ne radite.“ Možete li da zamislite kako sam se tada osećala, pred samim porođajem, sa malim detetom pored sebe. Onda je moj srpski komšija video da mi je mnogo loše, ostavio je dete kod svoje žene da ga čuva, a mene hitno odveo u bolnicu. To poniženje i dan danas pamtim, nikada se tako loše nisam osećala. Moja ćerka danas ima 22 godine, a koliko vidim situacija se nije promenila. I tad smo samo bili Cigani i sada smo. Moja ćerka se nedavno porodila, sve Romkinje porodilje smestili su u samo jednu sobu, a u drugim sobama su bile Srpkinje, po jedna ili po dve, to je sramota za državu, za ljude, a ništa im ne možemo. (Romkinja iz Srbije)

Dok dođeš da se prijaviš, odmah ti kaže spuštaj kosu, da vidi jel' imaš vaške, a vidi da sam čista i da sam se sredila. (Romkinja iz Bosne i Hercegovine)

Kukala sam od bolova, prišla mi je babica i rekla: „Lepo ti je bilo, tada nisi kukala, zatvori ta tvoja usta nemoj da mi plašiš ove žene ovde. Zaboravićeš ti ovo brzo, sledeće godine doći ćeš opet, to je kod vas normalno, samo decu pravite. (Romkinja iz Srbije)

3.5. Zaključak

Iz dostupnih istraživanja sprovedenih u regionu, kao i fokus grupnih diskusija sa Romkinjama, može se zaključiti da većina Romkinja poseduje zdravstvene knjižice, odnosno, zdravstveno osiguranje. Međutim, one se i dalje suočavaju sa brojnim preprekama u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu. Naime, mnoge Romkinje navode da zbog siromaštva nisu u mogućnosti da plaćaju dodatne medicinske analize i da kupe lekove koje su im prepisani, a koje ne mogu da dobiju na teret obaveznog zdravstvenog osiguranja. Zbog toga i ističu da im zdravstveno osiguranje mnogo ne znači, jer nisu u mogućnosti da dobiju adekvatan medicinski tretman. Takođe, iako je unapređena zakonska regulativa o ostvarivanju prava na zdravstveno osiguranje i dalje ima Romkinja u regionu koje nisu ostvarile pravo na zdravstvenu zaštitu. Pojedini profesionalci koji su intervjuisani tvrde da je „odgovornost na Romima“, ali treba naglasiti da ovakav zaključak u potpunosti zanemaruje brojne prepreke sa kojima se Romi i Romkinje susreću, a koji su vezani za njihovi nedovoljnu informisanost o mogućnostima za ostvarivanje prava na zdravstveno osiguranje, neposredovanje sve dokumentacije koja je potrebna, sporost u dobijanju potrebne dokumentacije, nepostojanje prevoza do nadležnih institucija, kao i jezičku barijeru. Dodatno, poteškoće u ostvarivanju prava zdravstvenu zaštitu nisu jedini razlozi za lošije zdravstveno stanje i kraći životni vek Romkinja u odnosu na žene iz većinske populacije. Naime, Romkinje iz regiona koje su učestvovala u fokus grupama, kao i intervjuisani zdravstveni radnici navode da su razlozi za lošije zdravstveno stanje Romkinja brojni, a među njima se posebno ističu dečiji brakovi, rane trudnoće i porođaji, pritisak na žene da ne pokazuju da su bolesne i da uvek moraju da se ponašaju kao da su zdrave, nedovoljna svest o potrebi za preventivnim medicinskim pregledima, nasilje u partnerskim odnosima zbog kojeg se pojedine žene nalaze u socijalnoj izolaciji i siromaštvo koje žene onemogućava da posete lekare i kupe lekove i/ili plate dodatne analize koje ne mogu da dobiju besplatno.

Iz odgovora Romkinja i zdravstvenih radnika može se uočiti da položaj romskih žena u patrijarhalnoj porodici u velikoj meri utiče na njihovo zdravstveno stanje. One posećuju lekare tek kada su veoma bolesne i kada je bolest uznapredovala do mere da je izlječenje teško ili nemoguće. Od mnogih Romkinja se očekuje da ne napuštaju kuću, da tokom celog dana rade teške poslove i brinu o svim članovima domaćinstva, a to često rade u teškim i nehumanim uslovima, bez tople vode, grejanja, te u prisustvu otpadnih materija. Takođe, kao što je navedeno, poseban problem predstavljaju dečiji brakovi, rane trudnoće i porođaji koji „ostavljaju trag“ na ženinom zdravlju. Naime, mnoge Romkinje, usled patrijarhalnih normi, nisu u mogućnosti da same odlučuju o svojoj reprodukciji, odnosno, broju dece koje će roditi i razmaku između porođaja, već to čine članovi porodice koji im ne dozvoljavaju da koriste kontracepciju i vrše pritisak na njih da imaju što više dece i da se porode odmah nakon udaje, što je često pre punoletstva. Osim toga, iz razgovora sa Romkinjama iz regiona može se uočiti da sa njima gotovo niko ne

razgovara o kontracepciji, usled čega one nemaju poverenja u kontraceptivna sredstva i ne znaju gde da ih nabave, niti kako da ih koriste. Treba imati u vidu da kontraceptivna sredstva u regionu i dalje nisu na „pozitivnoj listi”, odnosno, zahtevaju novčana sredstva koja mnoge Romkinje nemaju, što, takođe, predstavlja prepreku za odlučivanje o reprodukciji i sprečavanje neželjenih trudnoća. Takođe, tokom porođaja, zdravstveni radnici romskim ženama često šalju poruke da je rađanje dece „jedino što one rade“, da će sigurno doći ponovo, a da pri tome sa njima niko ne razgovora o raspoloživim kontraceptivnim metodama.

Konačno, poseban problem koji utiče na kraći životni vek Romkinja i njihovo lošije zdravstveno stanje ogleda se i u diskriminatornom postupanju pojedinih zdravstvenih radnika prema Romkinjama, naročito kada je reč o korišćenju usluga hitne zdravstvene i porodiljske zaštite, jer su ovo usluge koje Romkinje najčešće koriste. Naime, mnoge Romkinje iz regiona navode da su se osećale poniženo u kontaktu sa zdravstvenim radnicima, od toga da su odbijali da im pruže usluge, dugog čekanja na pregled, pa sve do neprimerenih i uvredljivih komentara koji se odnose njihovu nacionalnu pripadnost. Međutim, uprkos tome, velika većina se i dalje ne oseća osnaženo da prijavljuju ovakve slučajeve. Može se zaključiti da je razlog tome njihovo nepoverenje u institucije zbog brojnih predrasuda koje se vezuju za romsku populaciju. Romkinje zbog toga sumnjaju da će se njihovim iskustvima verovati i da će im neko pomoći.

4. DEČIJI BRAKOVI

Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena propisano je da države članice preduzimaju sve odgovarajuće mere radi otklanjanja diskriminacije žena u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose, a posebno obezbeđuju, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena: (a) jednako pravo na sklapanje braka; (b) jednako pravo na slobodan izbor bračnog druga i sklapanje braka samo po slobodnoj volji i uz potpunu saglasnost; (c) jednaka prava i odgovornosti u braku i prilikom razvoda; (d) jednaka roditeljska prava i obaveze u odnosu na decu, bez obzira na bračni status. U svim ovim slučajevima interesi dece moraju biti na prvom mestu; (e) jednaka prava da slobodno i odgovorno odlučuju o planiranju porodice, kao i da imaju pristup informacijama, obrazovanju i sredstvima koja će im omogućiti da se koriste ovim pravima; (f) jednaka prava i odgovornosti u pogledu starateljstva, tutorstva, upravljanja imovinom i usvajanja dece ili sličnih institucija ako postoje u nacionalnom zakonodavstvu. U svim slučajevima interesi dece moraju biti na prvom mestu; (g) jednaka lična prava muža i žene, uključujući pravo na izbor porodičnog imena, profesije i zanimanja, kao i (h) jednaka prava oba bračna druga u pogledu vlasništva nad imovinom, odnosno sticanja, upravljanja, uživanja i otuđivanja imovine, bez obzira na to da li se ovo obavlja besplatno ili za znatnu materijalnu nagradu. Veridba i stupanje deteta u brak ne može imati nikakvih pravnih posledica a preduzeće se sve potrebne mere, uključujući zakonodavne, radi utvrđivanja minimalnih godina života za sklapanje braka, kao i uvođenje obaveze da se brak sklopi u zvaničnom matičnom uredu.⁵³

U Severnoj Makedoniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji, osim u izuzetnim slučajevima, brak se može sklopiti sa navršениh 18 godina života.⁵⁴ Dečiji brak je zabranjen i smatra se krivičnim delom.⁵⁵

⁵³ Član 16. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena

⁵⁴ U BiH brak je moguće zaključiti sa navršениh 18 godina života, odnosno, izuzetno sa navršениh 16 godina (član 36. Porodičnog zakona Republike Srpske, „Službeni glasnik RS“ br. 54/02, 41/08, 63/14 i član 15. Porodičnog zakona Federacije BiH, „Službene novine Federacije BiH broj 35/05). U Severnoj Makedoniji brak se može zaključiti između dve osobe koje su navršile 18 godina života, dok u određenim slučajevima, usled specifičnih okolnosti, dozvoljava se sklapanje braka osobi mlađoj od 18 godina, uz saglasnost roditelja (član 16. Zakona za semeјstvo, „Služben vesnik na RSM“, br. 153/2014). U Crnoj Gori brak mogu sklopiti lica koja su navršila 18 godina života. Izuzetno, sud može dozvoliti sklapanje braka detetu stariјem od 16 godina uz saglasnost roditelja (član 24. Porodičnog zakona, „Službeni list RCG“, broj 1/07 i „Službeni list CG“, broj 53/16). U Srbiji brak ne može sklopiti lica koje nije navršilo 18. godinu života, kao ni lica čija volja nije slobodna. Međutim, sud može, iz opravdanih razloga, dozvoliti sklapanje braka maloletnom licu koje je navršilo 16. godinu života, a dostiglo je telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku (član 23. i 24. Porodičnog zakona, „Sl. glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015)

⁵⁵ U BiH – krivično delo „izvanbračna zajednica s mlađim maloletnikom“ (član 216. Krivičnog zakona Federacije BiH, „Sl. glasnik Federacije BiH“ broj 36/03); u Severnoj Makedoniji krivično delo „vanbračna zajednica između i sa maloletnikom“ (član 197. Krivičen zakonik, „Службен весник, бр. 37/96); u Republici Srbiji - vanbračna zajednica sa maloletnikom i prinudno zaključenje braka (član 190. i 187a Krivičnog zakonika, „Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016)

U svetu se ne koristi jedinstveni termin za označavanje pojave preranih brakova. Najčešće se upotrebljava izraz „dečiji brak“, ali su u upotrebi i sledeći termini: rani brak, prinudni/prisilni brak, ugovoreni brak i slično. Iako se često upotrebljavaju kao sinonimi, ovi termini se ne mogu u potpunosti poistovetiti. U izveštaju o prevenciji i eliminaciji dečijih, ranih i prisilnih brakova Visokog komesara UN za ljudska prava, date su sledeće definicije:⁵⁶

- ✚ **Dečiji brak** predstavlja brak u kome je bar jedan od partnera dete. Prema odredbama Konvencije o pravima deteta,⁵⁷ dete je svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, osim ako se prema nacionalnom zakonodavstvu punoletstvo ne stiče ranije.⁵⁸
- ✚ **Rani brak** se često se koristi kao sinonim za „dečiji brak“, a odnosi se na brak u kojem je jedan od partnera mlađi od 18 godina u zemljama u kojima se punoletstvo stiče pre 18. godine ili u momentu sklapanja braka.⁵⁹
- ✚ **Prisilni brak** je bilo koji brak sklopljen bez pune i slobodne volje jednog ili oba partnera i/ili u kojem jedan ili oba partnera ne mogu da prekinu brak ili da napuste bračnu zajednicu, uključujući i kada je to usled prinude ili intenzivnog društvenog ili porodičnog pritiska.⁶⁰

Kako bi se izbegle sve nedoumice, u ovom izveštaju koristimo termin **dečiji brak**, pod kojim podrazumevamo brakove koje su sklopila maloletna lica, ali i mlađe punoletne osobe pod bilo kakvom vrstom prisile.

4.1. Uzroci i posledice dečijih brakova

Uzroci dečijih brakova su siromaštvo, socijalna isključenost, patrijarhalni odnosi, neravnomerna raspodela moći, kontrola ženskih tela i njihove seksualnosti, rodni stereotipi i predrasude, kao i ekonomska zavisnost žena.⁶¹

U **Severnoj Makedoniji**, većina ispitanica smatra da su uzroci dečijih brakova „ono što je ostalo od starijih, prema starim običajima.“ Razlozi se pronalaze i u tradiciji, kulturi, siromaštvu i nedovoljnoj informisanosti. Fenomen dečijeg braka prisutniji je u porodicama u kojima ima više ženske dece i najviše pogađa devojčice. Učesnice fokus grupa iz **Srbije** navode „nemaštinu i siromaštvo koje primoravaju da se žensko dete što

⁵⁶ „(Pre)rani brakovi - Životne priče Romkinja u Srbiji“, BIBIJA Romski ženski centar, Beograd, 2016, str. 13

⁵⁷ UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3

⁵⁸ (Pre)rani brakovi - Životne priče Romkinja u Srbiji, Romski ženski centar BIBIJA, Beograd, 2016, str. 13

⁵⁹ Ibid, str. 23

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid, str. 11

pre uda u tuđu kuću”, odnosno, „žensko dete, tuđa briga“. Ispitanice iz **Bosne i Hercegovine** smatraju da porodice vide ključ izlaska iz siromaštva u tome da udaju ćerku u imućnu porodicu, a ne vode računa o životu svoje ćerke. U **Crnoj Gori** ispitanice smatraju da roditelji više prisiljavaju žensku decu na brak nego ranije, a devojčice nemaju prava da se protive takvoj odluci jer to čine za dobrobit svoje porodice. Neretko se roditelji služe raznim manipulacijama kako bi udali ćerke, jer se za svaki ovakav brak dobija od 1.000 do 6.000 eura, od čega mogu da žive izvesno vreme ili da plate troškove svadbe sinovima. Devojčice koje su sklopile dečiji brak na ovaj način, u situacijama kada postanu žrtve porodičnog nasilja, nisu u mogućnosti da promene svoju situaciju, čak ni bekstvom/vraćanjem u roditeljski dom, jer su tada roditelji dužni da vrate novac koji su dobili od porodice mladoženje.

Kao jedan od ključnih uzroka ranih brakova navodi se nedostatak ili nizak nivo obrazovanja. Učesnica fokus grupe iz **Srbije** navodi: *Postoje devojčice koje se veoma muče kod roditelja. Ne idu u školu da bi čuvale braću i sestre, da bi spremale, čistile... I onda žele što pre da pobegnu, pa im tamo nekada bude još gore.* Romkinja iz **Bosne i Hercegovine** kaže da je njena ćerka dobrovoljno želela da stupi u dečiji brak, a misli da je u stvari želela da napusti školu. Nakon mesec dana, ćerka se vratila trudna, pa je majka odlučila da podnese zahtev za abortus jer je smatrala da njena ćerka od 16 godina ne može da bude majka: *Boga me je strah što sam tako odlučila, ali kud bih ja sa njom i sa bebom. Niti imam para, niti imam godina da se ja tome posvetim. Šta ću, meni je najveća želja bila da se ostvarim kao nena i da dobijem to unuča, ali ne na ovakav način. Bogu hvala, bilo je ljudi koji su me poslali gdje je trebalo, pa sam sačuvala život svojoj ćerki... Samo školu da je učila do ovoga ne bi došlo, to smo sigurni.* Pored toga, prema navodima učesnica fokus grupa iz **Bosne i Hercegovine**, maloletnici koji sklapaju brak najčešće imaju završenu samo osnovnu školu, srednju nisu ni upisali ili je prekidaju u prvom razredu, te nemaju stvorene osnovne sociološke, ekonomske i socijalne pretpostavke za zasnivanje bračne zajednice.

Dodatno, uzrok ranih brakova je i briga za bezbednost i zaštitu devojčica, te se brak vidi kao način da se devojčice zaštite od seksualnog nasilja, da se spreče veze pre braka i da se spreči potencijalno gubljenje „časti porodice“.⁶² Insistiranje na zabrani predbračnih seksualnih odnosa za devojke u svim romskim zajednicama gotovo je apsolutno i to je jedan od nesumnjivih razloga za rano sklapanje braka. Nevinost se apsolutno očekuje i zahteva od devojaka, a sramota, ukoliko se devojka ne uda nevinu, ne odnosi se samo na nju, nego i na celu njenu porodicu, što ozbiljno utiče na ugled porodice u zajednici, zbog čega su dečiji brakovi česta pojava.⁶³ U **Crnoj Gori** roditelji, po pravilu, ponavljaju obrazac ponašanja koji su doživeli od svojih roditelja, smatrajući da je to najbolje rešenje za njihovu decu, vodeći isključivo računa da devojčice ostanu nevine jer to je jedina „vrednost“ koja povećava iznos novca prilikom ugovaranja braka. Čak i same učesnice fokus grupa krive isključivo mlađe maloletnice koje se odluču na „bežanje“ od kuće radi sklapanja dečijeg braka. U njihovoj percepciji ne postoji prostor odgovornosti koji je

⁶² Ibid.

⁶³ *Dečiji brakovi u romskoj populaciji u Srbiji – etnografsko istraživanje*, UNICEF, Beograd, 2017, str. 35-39

izvan samih devojčica, kao što je ponašanje roditelja, patrijarhalno ustrojstvo, niti država koja kasno reaguje u ovakvim slučajevima. Slično tome, sve učesnice fokus grupe iz Pirota, **Republika Srbija**, složile su se da su romske devojčice češće od dečaka, prinuđene da sklapaju rane brakove zbog društvenih normi i očuvanja tradicije, jer u romskoj zajednici vlada pravilo da devojka sa stupanjem u prve seksualne odnose mora biti udata, što govori u prilog snazi poštovanja „kulta nevinosti“ u romskoj zajednici.

Pojedine ispitanice iz **Severne Makedonije** tvrde da su same želele da sklope dečiji brak, odnosno, da su se udale mlade kako bi mogle da budu sa svojim dečkom. Malobrojna istraživanja dečijih brakova u romskoj zajednici pokazuju da je u **Srbiji**, slično kao i u Severnoj Makedoniji, najčešći model sklapanja braka danas voljom mladih, često uz oštro protivljenje roditelja devojčice,⁶⁴ a dešava se da deca odbijaju da se vrate u roditeljsku kuću, često i pred policijom i socijalnim radnicima, što dovodi do praktičnog prihvatanja njihove želje, na šta utiče i mišljenje zajednice.⁶⁵ O navedenom su govorile i učesnice fokus grupa, koje su navodile: *Ja ne bih moju ćerku sprečila, ako ga voli neka ide, ako je to dobra volja njihova, ako nije na silu. Dete preti da će da se ubije ako ga ne pustiš. Može da im se kaže da se zabavljaju, da se ne udaju, ali neće poslušati. Što reče ovde jedna žena – u lanac da vežeš žensko dete, ono će ga otkinuti i otići će. Roditelji nisu krivi. Veoma je važno ukazati da devojčice, suočene sa pritiskom potencijalne prisilne udaje, represivnim porodičnim okruženjem u kome se čuva njihova „čast i obraz“ i pre svega „kultom nevinosti“, odlučuju da pobegnu sa prvim momkom u kojeg su se zaljubile, smatrajući to izlazom iz potencijalno neželjenog scenarija. U pitanju je „prisilna dobrovoljnost“, gde se devojčice naizgled svojom voljom udaju, a zapravo to čine usled brojnih strukturnih pritisaka koji ih sputavaju u odlučivanju van ovog modela.⁶⁶ Učesnica fokus grupe održane u **Srbiji** ističe: *Sada roditelji ne udaju mnogo devojčice, već one same beže kada se zaljube. Neke se posle pokaju, ali im bude kasno. Kažu da kod svekrve i muža ne mogu da žive kao kod roditelja. Jedna učesnica navodi: Moja ćerka se udala sa 13 godina, našla je dečka i pobegla. Ima troje dece. Sada je muž maltretira, isteruje je iz kuće. Rekla sam joj, ako ne možeš to da trpiš ti beži, ostavi decu, neka čuva on. Ja sam živela taj život i zato sve to razumem.**

Na kraju, važno je napomenuti da i neadekvatni institucionalni odgovori na dečije brakove i neefikasno sprovođenje zakona takođe doprinose učestalosti dečijih brakova.⁶⁷ O ovome svedoči i dosadašnja praksa crnogorske Centra za romske inicijative iz Nikšića o suzbijanju 62 slučaja dečijih brakova na teritoriji **Crne Gore** u periodu od

⁶⁴ Ibid, str. 53. Roditelji mladića su po pravilu obavešteni o dolasku nove snaje i trebalo bi da se sa njim slože, s obzirom na činjenicu da mladi bračni par po pravilu živi u porodici muža. Tako se tradicionalni patrijarhalni model očituje u relativno novoj formi (saglasnost muške uz protivljenje ženske strane), što je faza u procesu njegove razgradnje, poznata iz drugih balkanskih sredina. Događa se da devojčice beže često i više puta, ako roditelji insistiraju da ih vrate. U jednom slučaju su devojčicu tri puta vraćali kući, ali su četvrti put popustili, jer od prethodnih vraćanja nije bilo nikakvog rezultata.

⁶⁵ Ibid, str. 53

⁶⁶ Ibid, str. 56

⁶⁷ Izveštaj iz senke upućen UN Komitetu za eliminaciju diskriminacije žene za razmatranje na 72. sesiji za Republiku Srbiju, Romska ženska mreža, Beograd, 2019, str. 44-45

2015. do 2018. godine,⁶⁸ koja je pokazala da ne postoje jasni institucionalni mehanizmi za suzbijanje dečijih brakova, nadležni organi prebacuju odgovornost na druge institucije, pa dosadašnji slučajevi nisu rezultirali pravnim postupcima i sveobuhvatnom zaštitom žrtava. Nedostaci i nepreciznosti u zakonima, retko krivično gonjenje i blaga kaznena politika rezultira time da se stopa dečijih brakova ne smanjuje. Ovakvi neadekvatni institucionalni odgovori na pojavu dečijih brakova mogu biti razlog što učesnice fokus grupe održane u Bijeljini, **Bosna i Hercegovina**, nisu bile upoznate da je dečiji brak zabranjen zakonom.

Posledice dečijih brakova su dalekosežne za devojčice. Stupanjem u brak devojčica odustaje od školovanja, drastično joj se smanjuju izgledi za zapošljavanje, a povećava ranjivost na nasilje u porodici, pogoršavanje zdravstvenog stanja, uključujući i reproduktivno zdravlje.⁶⁹ Kao jednu od posledica dečijeg braka, učesnice fokus grupa iz **Bosne i Hercegovine** vide rano napuštanje školskog sistema, a slično je i u **Crnoj Gori**, u kojoj poseban problem predstavlja napuštanje osnovne škole, oko 11% upisane romske dece, od čega je 13,8% više romskih devojčica nego dečaka,⁷⁰ najčešće zbog dečijih brakova.

Romkinje iz **Bosne i Hercegovine** ukazuju da devojčice koje se rano udaju često trpe različite vrste nasilja, od psihičkog do fizičkog, od muža, svekra i drugih članova porodice. Često su izložene i seksualnom zlostavljanju od supruga ukoliko ne žele da stupe u seksualni odnos, što se odražava negativno i na njihovo reproduktivno zdravlje. Pored toga, udane Romkinje nemaju svoju imovinu, jer se imovina vodi na starije članova porodice. Učesnice fokus grupa iz **Crne Gore** navode da devojčice tek prilikom udaje upoznaju svoje životne partnere, što znači da su lišene faze upoznavanja, dopadanja i zabavljanja, te vrlo brzo postaju žrtve ranih i učestalih trudnoća što ugrožava njihovo zdravlje, onemogućava im završetak ili nastavak školovanja, prinudno rade, nad njima se vrši psihičko i fizičko nasilje, bilo da ono dolazi od partnera ili od članova njegove porodice.

Mučila sam se kao dete, bila sam najstarije dete u porodici, roditelji mi nisu dali da idem u školu, već sam od devete godine čuvala mlađe sestre i brata, kuvala im, prala veš, dok su roditelji nadničili kod seljaka od jutra do mraka. Tada nismo primali socijalnu pomoć i tvrdim da Romi nisu ni znali da postoji centar za socijalni rad. Jedini prihod je bio njihov rad u dnevnicama na njivi. Sa 12 godina išla sam i ja sa roditeljima da radim za dnevnicu, sa 14 su me udali, bila dobra prilika. Porasla je moja sestra, koja je nastavila istim putem kao ja. I sve tako redom, pet devojčica i šesti dečak. Udala sam se u porodicu gde je bilo sedmoro male dece, njegova braća i sestre i od njegovog strica. Po ceo dan sam radila, kuvala, mesila, prala veš, koliko puta sam i ostala gladna, jer dok ja stignem na red ne ostane ništa. Ubrzo sam ostala u drugom stanju, nisam ni malo bila pošteđena, iz njive sam otišla u bolnicu da se porađam. I tako godinama,

⁶⁸ Navedeni slučajevi su iz prakse Centra za romske inicijative, koja je jedina specijalizovana organizacija civilnog društva u oblasti suzbijanja dečijih brakova u Crnoj Gori.

⁶⁹ Izveštaj iz senke upućen UN Komitetu za eliminaciju diskriminacije žene za razmatranje na 72. sesiji za Republiku Srbiju, Romska ženska mreža, Beograd, 2019, str. 41-42

⁷⁰ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, *Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016-2020 i Akcioni plan za 2016*, dostupno na: <http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/strategije>

izgubila sam zdravlje, sada imam sve, ali nemam svoje zdravlje, obolela sam u tridesetoj godini, operisala kičmu, sada jedva stojim na nogama, nisam sposobna ni sama sebe da gledam, ni za šta lepo ne znam. (Romkinja iz Srbije)

4.2. Dečiji brakovi kao deo „romske tradicije“

Na pitanje o uzrocima dečijih brakova Romkinja, većina ispitanica iz **Severne Makedonije** navodi tradiciju kao najčešći razlog, a neke smatraju da „kao rezultat tradicije, većina ovih brakova su nesrećni i završavaju se razvodom“. U **Bosni i Hercegovini** učesnice ističu da se starosna granica pomerila, te da se devojčice ređe udaju posle osnovne škole, ali je i dalje prisutno dosta brakova pre punoletstva, sa 16-17 godina. Uprkos tome, većina učesnica fokus grupa smatra da ovi dečiji brakovi nisu prinudni, nego da su dobrovoljni, kao i da su „deo tradicije koju ne treba menjati.“

U **Srbiji** je rasprostranjen stereotip koji povezuje dečiji brak sa „romskom kulturom i tradicijom“, umesto da se dečiji brak posmatra u vezi sa obrascima nejednakosti, isključivanja, diskriminacije, siromaštva i kraćeg životnog veka Romkinja. Kada nadležni državni organi ne posmatraju problem ranog braka kroz rodnu perspektivu i perspektivu baziranu na pravima deteta, to dovodi do izostanka adekvatne reakcije u cilju prevencije i/ili kažnjavanja kršenja prava devojčica.⁷¹

Mislim da je to bila tradicija Roma, protivim se tome, naravno, ali u nekim situacijama ne možemo ni mi baš toliko da utičemo na tradiciju i kulturu Roma. (predstavnica CSR iz Srbije)

To je prerano i nezakonito ali, s druge strane, ako sistem to prekine, pitanje je šta će sa tim devojka biti, jer ako se ne uda mlada, pitanje je da li će kasnije naći partnera, jer je to njihova kultura i tradicija. Mi to smatramo prodajom, ali možda je to njima kao nama miraz ili kao kupovina mlade na dan venčanja. (predstavnica CSR iz Srbije)

Prijavljivali smo takve slučajeve, ali policija ni socijalno nisu reagovali, rekli su da je to tradicija i kultura Roma i da oni nemaju pravo da reaguju [...] Ima takvih slučajeva dosta, ali institucije su zatvarale oči pred takvim slučajevima, čim vide da su romske devojčice neće ni da pričaju. Ali ako su roditelji uporni, policija po prijavi odlazi u te porodice, pitaju devojčicu da li su je na silu odveli ili je samovoljno pobešla i obavezno pitaju da li ga voli. Ako devojčica kaže da se samovoljno udala i da ga voli, oni tu slučaj zatvaraju [...] Tako da mi nemamo nikakvo poverenje ni u jednu instituciju, ne očekujemo pomoć od njih, za takve slučajeve ne postoji zakon za Rome, a kada bi nešto ukrali tada bi bili u zatvoru, tada se primenjuje zakon. To nije tradicija Roma, a nazivaju nas Ciganima. (Romkinja iz Srbije)

⁷¹Alternative report concerning Serbia to The Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) for consideration at the 72Pre-Sessional Working Group (23-27 July 2018), Praxis, the European Network on Statelessness, European Roma Rights Centre (ERRC) and Institute on Statelessness and Inclusion (ISI), 2018, str. 11

4.3. Rasprostranjenost dečijih brakova Romkinja

U **Severnoj Makedoniji**, prisutna je značajna razlika među pripadnicima različitih etničkih grupa, kada je reč o devojkama uzrasta 15-19 godina koje su se udale. Podaci iz 2011. godine pokazuju da je nacionalna stopa 4%, dok je kod romskih devojčica 22%, a procenat devojčica 15-19 godina koje su rodile dete, na nacionalnom nivou iznosi 3% a kod romskih devojčica 18%.⁷² Praksa dečijih brakova je naročito prisutna u romskoj populaciji i zajednicama u **Bosni i Hercegovini**, pet od 10 pripadnica romske populacije i dva od 10 pripadnika romske populacije stupilo je u brak pre 18. godine. U opštoj populaciji skoro nijedan muškarac (0,6%) uzrasta od 20 do 24 godine, nije stupio u brak pre 18. godine, dok se jedna od 10 devojaka tog uzrasta udala pre 18. godine.⁷³

Dečiji brakovi u **Crnoj Gori** najčešće su prisutni među romskom i egipćanskom populacijom. U brak pre navršene 15. godine stupa 18% devojčica iz romskih i egipćanskih naselja. Takođe, brak pre 18. godine je češći među Romkinjama i Egipćankama i iznosi 56%, dok je u opštoj populaciji 6,2%.⁷⁴ U **Republici Srbiji**, 16,9% devojčica iz romskih naselja stupa u brak pre 15. godine, a 57% pre 18. godine, u odnosu na većinsku populaciju u kojoj je 0,8% za mlađu, odnosno 7% za stariju uzrasnu grupu.⁷⁵

U **Severnoj Makedoniji**, većina ispitanica navodi da Romkinje stupaju u brak između 13-16 godina, a uzrast u kojem je skopljen brak povezan je sa stepenom obrazovanja i socio-ekonomskim statusom porodice. Učesnicama su poznati i slučajevi dečijih brakova uz finansijsku nadoknadu, odnosno, devojčice se „udaju zbog para, a neke beže od kuće jer ima više ženske dece u porodici“. Ispitanice iz **Bosne i Hercegovine** navode da nije neuobičajeno da se devojčice udaju „još iz škole“, pretežno su uzrasta između 13 - 17 godina, a ranije su to bile i devojčice od 12 godina. Ako se desi da je nevesta mlada i da nema odobrenje od roditelja za brak, živi u vanbračnoj zajednici i čeka da postane punoletna. Kada je reč o uzrastu u kojem se romske devojčice u **Srbiji** udaju, učesnice fokus grupe iz okoline Pirota navode da se devojke sada udaju uglavnom nakon navršene 18. godine života, što nije bio slučaj do pre desetak godina. Učesnice fokus grupe iz okoline Kruševca navode da su česte udaje pre 18. godine, ali da je manje rasprostranjeno nego ranije.

⁷² Елена Чавкоска, *Брак на малолетни лица-социоекономски и правни аспекти*, 2017, dostupno na: http://pfk.uklo.edu.mk/portal/upload/magisterski/ElenaCavkovska_kic_fev18.pdf

⁷³ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, *Smjernice za poboljšanje položaja romske djece u BiH*, 2013, dostupno na:

http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/default.aspx?id=4281&langTag=bs-BA

⁷⁴ Vlada Crne Gore, *Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja sa Predlogom akcionog plana 2017 - 2021*, dostupno na:

<http://www.gsv.gov.me/biblioteka/strategije?alphabet=lat%3Fquery%3DUnesite+pojam%3A&sortDirection=Desc&pagerIndex=2>

⁷⁵ *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine*, „Službeni glasnik RS“, br. 26/2016, posebni cilj 5.

Meni je bilo mrsko ići u školu i dojadila mi je mati sa stalnim pridikama. Svi su htjeli da završim školu, ali ja nisam željela. Ja sam željela nešto mnogo više, željela sam svoju porodicu i željela sam muža. Nekad više jedno, nekad drugo. Zato sam često od 16. godine bježala od kuće i pokušavala da započnem negdje novi život. Ali majka je bila uporna i stalno me vraćala. Kada sam abortirala osjećala sam se prazno i tužno. I dugo sam se tako osjećala. Sad ne razmišljam da se ponovo udam. Volila bih da završim kurs za frizerku. Mislim da ću onda moći zaraditi i pomoći majci. (Romkinja iz BiH, 16 godina)

Majka i otac su se razveli dok sam bila mala, ja nisam htela da živim sa maćehom. Udala sam se mlada i nastao je pakao. Nisam znala da on koristi droge, da kocka. Sve što je zaradio nije donosio kući. Mnogo sam se psihički razbolela kada mi je beba umrla. Prijavila sam muža jednom i za nasilje, pa sam povukla tužbu. On je bio 30 dana u pritvoru. Sada ponovo živimo zajedno. Bolje se slažemo, ali ćemo otići na azil, jer se ovde mnogo teško živi. On ima sestru u Francuskoj, koja je obećala da će nam pomoći. Jedva preživljavamo, nemamo dovoljno hrane. Decu ne šaljem redovno u školu jer nemam stalno praška da im perem garderobu. A ako idu prljavi, onda im se dece smeju i kažu im da smrde. (Romkinja iz Srbije, 25 godina)

Moji roditelji su imali mnogo dece, pa su me prodali drugoj porodici. Živela sam lepo u toj porodici, dok oni nisu dobili svoje dete. Od tada uopšte nisu vodili računa o meni. Nije ih interesovalo gde sam, šta sam. Mnogo puta sam prosila da bih imala za hranu. Tada su rešili da me udaju. Prodali su me. U tom braku sam dobila troje dece. Nisam imala nikakav život, ni za šta se nisam pitala. Muža sam jako retko viđala. Došao je u sukob sa zakonom pa smo došli u Srbiju. Tada sam videla njegovo pravo lice. Tukao me je, maltretirao. Nisam se nikome obraćala. Nisam imala nikakvih dokumenata kod sebe. Na kraju sam upoznala prijateljicu koja mi je pomogla da se sklonim u Nemačku. Tu sam uspela da se sredim, udala sam se i dobila dvoje dece. Povremeno obilazim svoju decu koja žive sa babom. Jedini cilj mi je da odvedem i svoju decu sa sobom i da se više ne muče. (Romkinja iz Srbije, 29 godina)

Njegovu sestru sam poznavala, ona je pitala hoćeš da mi uzmeš brata, ja sam rekla da neću, ali onda je moja majka pristala na to (uzela je 3.500 eura) i udala sam se sa 13 godina. Nisam ga ni poznavala, kada sam ga vidjela, nije mi se svidio. Prvo što mi je rekao je bilo 'Ako nekog drugog momka imaš, kaži da te vratimo'. Ja sam rekla da nemam, kako je rekla moja majka, tako će da bude. Nisam htela da spavam sa njim, branila sam se i vikala da hoću da se vratim kući, oni su rekli ne, uzela je tvoja majka pare - ne možeš da se vratiš. Suprug mi je rekao da moramo da spavamo jer će da me biju brat i majka i da moram da budem nevinna, jer će me vratiti ako nisam. To su bile muke i problemi, sedam dana nisam ni jela ni pila ništa. Kad sam čula još da je bolestan, katastrofa mi je bilo. Onda sam ostala trudna. [...] Ja sam primijetila da se on smije u kupatilu sam sa sobom, onda sam htjela da ga napustim, ali moja majka mi nije dala, rekla mi je 'Nećeš da se udaješ 100 puta, jednog si uzela i treba da trpiš, njegovo je dijete' I trpila sam, evo, 14 godina sam sa njim u braku. I sve tako, po bolnicama. (Romkinja iz Crne Gore, 28 godina)

4.4. Reakcija institucija na dečije brakove

Iako je u romskoj zajednici u **Severnoj Makedoniji** dečiji brak rasprostranjen, jedna ispitanica je posebno istakla da nema reakcije institucija, „a oni su ti koji bi trebalo da iskorene problem“. Većina ispitanica navodi da institucije ne preduzimaju ništa, odnosno, kada se takvi slučajevi prijave, policija i centri za socijalni rad dođu na lice mesta, vrate devojčicu, ali se većinom ovi slučajevi ponavljaju i institucije više neće da reaguju jer im „nije stalo i ne rade svoj posao“. Romkinje i Egipćanke iz **Crne Gore** smatraju da je situacija bolja nego pre par godina, kada su se ovakve situacije pripisivale običajnom pravu romske i egipćanske zajednice. Veliku sigurnost im uliva i postojanje Centra za romske inicijative, gde sada devojčice mogu da potraže pomoć i utočište. Međutim, ispitanice nisu zadovoljne procesom rešavanja, odnosno procesuiranja slučajeva, jer se žrtve dečijeg braka najčešće vraćaju istog dana ili nakon par dana a niko od nadležnih organa se više ne bavi njima. Kada je reč o **Srbiji**, većina učesnica navodi da sa njima i njihovom decom niko nije razgovarao o štetnim uticajima dečijeg braka, odnosno, da se o ovoj pojavi uglavnom razgovara kroz neformalno obrazovanje dece u lokalnim nevladinim organizacijama ili eventualno o tome govore pedagoški asistenti u osnovnim školama.

Moj ujak je prijavio najbližoj policijskoj stanici, ali su mu rekli da oni ništa ne mogu da učine. (Romkinja iz Severne Makedonije)

Drugo je kada djete hoće, policija ti dođe na vrata, kažu dobar dan i pitaju djevojčicu jel' ti hoćeš sa mužem ili majkom. Ako djevojčica kaže hoću sa mužem, policija kaže hajmo napolje. (Romkinja iz BiH)

Da, našli su je i vratili kući, ali mi nisu rekli da li će ponovo doći i vratiti je kući, ako opet pobegne. (Romkinja iz Severne Makedonije)

Iz odgovora zaposlenih u institucijama iz **Bosne i Hercegovine** nije jasno koje mere ove ustanove preduzimaju u slučaju dečijeg braka. Odgovori „preduzimamo sve mere“ i „primenili smo saradnju sa drugim institucijama“, može ukazivati da oni nemaju jasnu sliku o profesionalnoj i institucionalnoj odgovornosti u mehanizmu prijave i zaštite deteta od dečijeg braka. U odgovoru centara za socijalni rad, fokus je stavljen samo na nasilje, a ne na kršenje prava deteta/devojčice u slučaju dečijeg braka. Iako su profesionalci i profesionalke navodili da „preduzimaju sve mere“, bilo je 59 krivičnih dela vanbračna zajednica s mlađim maloletnikom u Federaciji BiH od 2011-2015. godine, za koja je izrečeno sedam kazni zatvora, 50 uslovnih osuda i jedna vaspitna mera.⁷⁶ Među oštećenima je bilo sedam žena, 41 devojčica i tri dečaka. Na pitanje o odbijanju drugih institucija da preduzmu mere iz svoje nadležnosti u slučaju dečijeg

⁷⁶ Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2013-2016), 2017, dostupno na: https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2017/12/170823_VI-periodicni-CEDAW-Izvjestaj-za-BiH_Nacrt.pdf

braka, socijalni radnik se pozvao na nekompetentnost da govori o (ne)postupanju drugih nadležnih institucija u sistemu zaštite dece žrtava dečijih brakova, što je zabrinjavajuće, imajući u vidu ulogu centra kao organa starateljstva.

U **Crnoj Gori**, policijski službenik navodi da odmah po saznanju za krivično delo nastoji stupiti u kontakt sa žrtvom i o tome obaveštava druge nadležne organe, pre svega centar za socijalni rad, a po potrebi i neku od nevladinih organizacija koja se bavi ovim pitanjem. Centri za socijalni rad u preliminarnoj fazi obavljaju razgovor sa roditeljima, ukazuju im na opasnosti i štetne posledice dječjih brakova i upoznaju ih sa eventualnim krivičnim sankcijama, a policija isto obavlja razgovor sa roditeljima i upozorava ih da mogu biti krivično odgovorni, ukoliko su preduzeli ili planiraju preduzimati radnje koje predstavljaju krivično delo. Ponekad se dešava da druge institucije nedovoljno adekvatno sagledaju situaciju i pogrešno procene da nema elemenata krivičnog dela, pa mehanizam institucionalne zaštite ne bude efikasan jer ne rezultira krivičnim postupkom.

Kada je reč o **Republici Srbiji**, uprkos uspostavljenim mehanizmima u okviru različitih sistema koji bi trebalo da reaguju u slučajevima dečijih brakova, očigledno je da se zakoni ne sprovode na odgovarajući način jer dečiji brakovi i dalje postoje u romskoj zajednici.⁷⁷ Vanbračna zajednica sa maloletnim licem je krivično delo, ali mali broj ljudi, koji bude osuđen po ovom osnovu, dobije zatvorsku kaznu. Tokom 2014. godine, 108 osoba je prijavljeno za ovo krivično delo, 77 je osuđeno, od toga je u čak 56 slučajeva kazna bila uslovna, a samo 13 lica je dobilo zatvorske kazne. Ova statistika jasno oslikava blag tretman koji ovo krivično delo ima u krivičnopravnom sistemu.⁷⁸ Zbog toga, na pitanje da li smatraju da u Republici Srbiji postoji efikasna institucionalna zaštita od dečijih brakova, svi predstavnici institucija sa kojima su istraživačice razgovarale, osim jedne, odgovorili su da ne postoji. Sličan odgovor dali su i ispitanici iz **Bosne i Hercegovine**. Naime, prema mišljenju najvećeg broja profesionalaca i profesionalki iz ove zemlje, nema efikasnog institucionalnog mehanizma zaštite od dečijih brakova.

Kada je reč o ulozi javnih vlasti u odgovoru na dečije brakove romskih devojčica, pojedini autori napominju da do nespremnosti za snažnu intervenciju, sprečavanje i kažnjavanje ovakvih brakova dolazi zbog toga što se „zažmuri” na njih iz čistog nemara, ili zbog slaganja sa stavom da je „to romska tradicija, njihovo interno pitanje”.⁷⁹ Pravni sistemi u regionu imaju uspostavljene mehanizme u okviru različitih sistema koji bi trebalo da reaguju u slučajevima dečijih brakova, npr. škole, centri za socijalni rad, policija i javni tužioci. Međutim, jasno je da se postojeći zakoni ne sprovode na odgovarajući način, jer dečiji brakovi i dalje postoje i opstaju u romskoj zajednici.⁸⁰ Iako dečiji brakovi imaju korene u nekim tradicionalnim praksama, a u pojedinim zajednicama su veoma uobičajeni i rašireni, oni su zasnovani na patrijarhalnim društvenim odnosima, predstavljaju ozbiljno kršenje prava deteta i rodno zasnovanu

⁷⁷ *Dečiji Brakovi u Srbiji – analitički izveštaj*, UNICEF, Beograd, 2016, str. 42-43

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

diskriminaciju i ne bi trebalo da opstaju u modernim društvima. Činjenica je da društvo ovu pojavu toleriše, da je pripisuje romskoj zajednici i ne prepoznaje u dovoljnoj meri njenu štetnost.⁸¹

Uzroci i pokretači dečijih brakova u regionu slični su uzrocima dečijih brakova širom sveta. Rodno zasnovana diskriminacija, strukturna nejednakost, siromaštvo, nedostatak obrazovanja, prihvaćene kulturološke prakse, neadekvatni institucionalni odgovori na maloletničke brakove i mnogi drugi faktori doprinose pojavi i održavanju prakse dečijih brakova.⁸² Naime, Romi i Romkinje su veoma često predmet različitih vrsta predrasuda i diskriminacije na širem društvenom nivou i nalaze se na socijalnoj margini. Takva društvena percepcija romskih zajednica u praksi dovodi do toga da se njihovi problemi posmatraju kao da se dešavaju negde drugde i nekome drugom. Rezultat toga je da široka rasprostranjenost dečijih brakova, koja bi u većinskom okruženju smatrana neprihvatljivom društvenom praksom, u marginalizovanim zajednicama poput romskih opstaje. Faktori poput poštovanja kulta nevinosti, koncepta porodične časti, rodnih uloga u okviru kojih žena nema mogućnost da bude obrazovno osnažena i ekonomski produktivna, predstavljaju interna ograničenja koja deluju unutar zajednica, unapred definišući rano stupanje u brak kao poželjnu društvenu praksu. Sa druge strane, diskriminacija i marginalizacija romskih zajednica od većinskog okruženja predstavlja suštinski ograničavajući faktor za nastojanje da se napuste ograničenja koja nameće zajednica.⁸³

Kada je u pitanju rad na slučajevima nasilja ili postojanja ranog braka, bez obzira da li se radi o romskoj zajednici, smatram se pozvanim da govorim o mom angažmanu kao socijalnog radnika i trenutno ne smatram da sam kompetentan da govorim o radu drugih institucija, ali vas kao evidentno zainteresovane za ovu temu pozivam da sa predstavnicima tih institucija obavite razgovor i prikupite sve potrebne podatke.” (socijalni radnik iz BiH)

Mere koje preduzimamo kada saznamo za sklapanje ranog braka su uglavnom savetodavnog tipa i svode se na pokušaj prestanka takvih zajednica, ako je to moguće. Ako nije, ne preduzima se ništa, jer kroz praksu, ni podnošenje krivičnih prijavi protiv roditelja i vanbračnog supruga nije dalo rezultate. (predstavnicu CSR iz Srbije)

Uglavnom mi preduzmemo sve. Imali smo jedan primer gde je otac prodao devojčicu, prijavljeno je, ali već mesecima nemamo podatak da li je započeo proces... Nekada tako nemamo podatke da li je započet proces. Sve dosta sporo ide a trebalo bi da ide po urgentnom postupku. (predstavnicu CSR iz Srbije)

Reći ću samo da su sve institucije zatajile i da još uvek zatvaraju oči pred ovim problemom. (predstavnicu CSR iz Srbije)

⁸¹ Ibid, str. 27

⁸² „Izveštaj iz senke upućen UN Komitetu za eliminaciju diskriminacije žene za razmatranje na 72. sesiji za Republiku Srbiju“, Romska ženska mreža, Beograd, 2019, str. 43

⁸³ Ibid.

U nastavku slede priče Romkinja iz regiona koje imaju iskustvo ili saznanje o bezuspešnom prijavljivanju dečijih brakova nadležnim institucijama.

Meni se dete rano udalo, sa 16 godina. Moj dever je išao po nju i ona je rekla da neće da ide i da će ostati kod njih jer ga voli. Htela sam dete da izvadim odatle jer su oni opasni, hoće da se pobiju. Oni su mi pretili jer sam rekla da je ona premlada za udaju. Rekla sam socijalnom i policiji da mi je dete premlado i da nije za udaju, ali su oni rekli da ona nije toliko mlada i da odem tamo da je uzmem za ruku i izvučem odatle. Rekli su: „To je tvoje dete, radi šta hoćeš.“ Ja sam dete izvukla, ali mi je došlo prebijeno kući, šta su joj tamo radili ja ne znam. Morala sam da pobegnem sa detetom u mamin stan, dete mi se razbolelo od srca. Oni su mi pretili, ako je ne vratim, da će da me zapale, siluju i svašta da mi rade, ja sam te njihove pretnje imala na telefonu ali nije pomagalo ništa. Svima sam se obratila i pokazala te poruke, nisu mi pomogli. U CSR su mi samo rekli da moram da pošaljem dete u školu, a ja sam im rekla da će dete iz škole da mi ukradu, jer sam imala takve njihove pretnje na telefonu. Ja sam poslala dete u školu i drugi dan je više nije bilo. I dan-danas ne viđam dete, evo druga godina, ona sada ima 18 godina. Znam da ona ima dete, ali ne smem da odem da je vidim i bojim se da sama idem bilo kuda jer se plašim njihovih pretnji, zato sam dobila depresiju i kada me to uhvati ne znam gde sam. Čerka ne sme da mi se javi, ali ja čujem od drugih da ona loše živi, muče je, maltretiraju, ona krene da se vrati kući ali oni joj ne daju dete, pa se ona vrati i sve tako... Pre četiri nedelje čula sam da je moje dete dobilo batine, baš dobre, i da se moje dete otrovalo i ja sam poslala hitnu pomoć tamo, ali su oni lagali da je to lažna uzbuna, pa kada su videli da ne mogu da je povrate, da ne mogu da je probude, pozvali su mog muža i on nije smeo da mi kaže, jer ja kada tako nešto čujem onda dobijem stresni napad, pa je on otišao tamo, zvali su hitnu pomoć i opet je ispalo na njihovo. Nemaš kome da se žališ. (Romkinja iz Srbije, 40 godina)

Moja djevojčica je imala 12,5 godina, počela je da se druži sa jednom muslimankom od 14,5 [...] Vrijeme prolazi, dan po dan, moja kćerka mijenja ponašanje. Njeno lice je bilo čisto, a sada ima bubuljice, počela da se fleka po licu. Nije volila da nosi široke stvari, počela da nosi duge velike majice, ona je uvijek volila da se zateže [...] Prošlo je dva tri mjeseca, njoj je počelo sve to da smeta, neće luk da jede. Ne znam šta se dešava. Zato ja odlučim da ustanem rano ujutru, da joj uđem u sobu dok ona još spava. I vidim, ona nikad nije volila stomak da ima i odjedanput vidim joj stomak veliki, meni se oduzela snaga i noge nisam znala, kako se zovem. Probudim muža, stavim džezvu kafe, on meni kaže šta ti je, šta si blijeda, ja mu kažem imam jedno obavještenje da ti kažem. I kažem mu da curica ima stomak, on je mene tu napao da ja od našeg djeteta pravim kurvu, prijeti da bi je ubio. Ja njoj tako kažem ajmo sine doktoru, a ona neće. Kad je čula bebu uživo tada je bilo kasno i tada mi kaže da je trudna. [...] Kada je pitamo ko je to bio, ona kaže da je bio jedan momak koji je iskoristio, jer je obećao da će se zabavljati sa njom, obećao da će je oženiti sa 18 godina. Ona je rekla da je bila sa trojicom, taj jedan je svašta obećao. I onda je otišao u Ameriku. Posle, bog zna šta je bilo. Šta dalje? Da je ubijem, ne vrijedi sada, da je unakazim, ne vrijedi sada. Tada je počeo muž da galami na nju i da je maltretira, ali ne i da je tuče. Ja sam se postavila da je branim, ali kada se djete rodilo on je sve zaboravio. Ja nisam znala da je hodala sa muškarcima, ja to nisam znala, mislila sam da ima samo drugaricu onu. Ja nju nisam htjela da udajem. (Romkinja iz BiH)

4.5. Zaključak

Uzroci dečijih brakova u regionu su istovetni, a prvenstveno se odnose na siromaštvo, socijalnu isključenost, patrijarhalne odnose koji su i dalje široko rasprostranjeni u romskim porodicama, a koji se ogledaju u kontroli ženskih tela i njihove seksualnosti. Iz navoda Romkinja i iz razgovora sa profesionalcima se može zaključiti da se mnogi romski roditelji odlučuju da udaju svoje ćerke usled ekstremnog siromaštva kojem su izloženi, u cilju „smanjivanja“ broja dece u kući koje moraju da izdržavaju. Međutim, još uvek ima slučajeva da se devojčice „prodaju“ ili udaju za novac. Ipak, uočeno je da se ovaj obrazac menja, te da sve više roditelja želi da se njihove ćerke udaju nakon završene škole, ali navode da devojčice „beže“ i da se udaju bez njihove volje, te da oni ne mogu da preduzmu ništa kako bi ih u tome sprečili. Važno je napomenuti da se ovde radi o tzv. „prisilnoj dobrovoljnosti“ devojčica da se udaju, što je odraz tradicionalnog patrijarhalnog modela, koji se očituje u novoj formi.⁸⁴ Naime, u romskoj zajednici se i dalje izuzetno poštuje i neguje „kult ženske nevinosti“, te se od devojaka očekuje da se udaju nevine. One nemaju mogućnost da imaju veze pre braka, jer će na taj način „obrukati“ porodicu, te odlučuju da „pobegnu“ sa mladićem u kog su se zaljubile, kako bi sačuvale „čast“ svoje porodice.⁸⁵ Uprkos dalekosežnim i teškim posledicama dečijih brakova po živote devojčica, posebno kada je reč o prestanku obrazovanja, ekonomskoj zavisnosti, narušavanju zdravstvenog stanja i većem riziku od nasilja, dečiji brakovi su i dalje prisutni u romskoj zajednici. Potrebno je da ova štetna praksa bude suzbijena, s obzirom da je nedvosmisleno reč o krivičnom delu i ugrožavanju prava devojčica.

Iako države u regionu imaju solidan pravni okvir koji štiti devojčice od dečijih brakova, ovi propisi se u mnogim slučajevima ne primenjuju na dečije brakove u romskoj populaciji. Problem dečijih brakova se kod profesionalaca i dalje percipira kao problem koji ne zavređuje veliku pažnju, a primetno je i značajno nerazumevanje ovog problema kod profesionalaca koji su dužni da ove propise primenjuju. Takođe, intervjui sa profesionalcima pokazuju da se u regionu i dalje ne organizuju posebne obuke za profesionalce u cilju prevazilaženja predrasuda i stereotipa koji dovode do pravdanja dečijih brakova romskom tradicijom i kulturom. Skoro svi profesionalci se slažu da ne postoji sistemsko rešenje za suzbijanje dečijih brakova, te je neophodno da države pristupe ovom problemu holistički, jer će u suprotnom dečiji brak u romskoj zajednici nastaviti da egzistira u regionu, uz prećutno „odobranje“ država koje ne preduzimaju potrebne mere da ga eliminišu.

⁸⁴ *Dečiji brakovi u romskoj populaciji u Srbiji – etnografsko istraživanje*, UNICEF, Belgrade, 2017, pg. 35-39

⁸⁵ Ibid.

5. NASILJE U PORODICI I PARTNERSKIM ODNOSIMA

Ciljevi *Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici* su: zaštita žena od svih vidova nasilja i sprečavanje, procesuiranje i eliminisanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici; doprinos suzbijanju svih oblika diskriminacije prema ženama i promocija suštinske jednakosti između žena i muškaraca, uključujući i osnaživanje žena; izrada sveobuhvatnog okvira, politika i mera zaštite i pomoći svim žrtvama nasilja prema ženama i nasilja u porodici; promocija međunarodne saradnje u pogledu eliminisanja nasilja prema ženama i nasilja u porodici i pružanje podrške i pomoći organizacijama i organima unutrašnjih poslova u delotvornoj saradnji da bi se usvojio obuhvatni pristup eliminisanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici.⁸⁶ Strane se obavezuju da obezbede primenu odredaba ove konvencije, posebno mera zaštite prava žrtava, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su: pol, rod, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili neko drugo mišljenje, nacionalno ili društveno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje, seksualna orijentacija, rodni identitet, uzrast, zdravstveno stanje, invaliditet, bračno stanje, status migranta ili izbeglice, odnosno neki drugi status. Posebne mere neophodne za sprečavanje i zaštitu žena od rodno zasnovanog nasilja ne smatraju se diskriminacijom u smislu ove konvencije.⁸⁷

Kao što je navedeno, u svim državama obuhvaćenim ovim istraživanjem, ratifikovana je Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Takođe, u svim državama, nasilje u porodici i partnerskim odnosima je inkriminisano, te su pored sankcija za učinioce propisane i mere zaštite za žrtve ovog krivičnog dela.

5.1. Nasilje prema Romkinjama u porodici i partnerskim odnosima – rasprostranjenost nasilja

U *Severnoj Makedoniji* postoje razlike u prepoznavanju i percepciji nasilja, u odnosu na nivo obrazovanja i socio-ekonomski status ispitanica, pa obrazovanije ispitanice, koje su prethodno bile u kontaktu sa ženskim organizacijama civilnog društva, prepoznaju nasilje i različite vrste nasilja. S druge strane, ispitanice sa nižim stepenom obrazovanja ili one koje nemaju formalno obrazovanje doživljavaju nasilje, izolaciju i dečiji brak kao „nešto što je normalno“. Pojedine ispitanice ne prepoznaju vikanje kao manifestaciju

⁸⁶ Član 1. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

⁸⁷ Član 4. st. 3. i 4. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

nasilja i smatraju ga normalni: „svi vičemo svakog dana“; „samo ako ima guranja, to je nasilje“; „to je više stres, nego nasilje“; „to je normalno, kada je muškarac nervozan“. Iz navedenog se može zaključiti da Romkinje ne prepoznaju u dovoljnoj meri psihološko nasilje. Značajan broj Romkinja opravdava ovakvo ponašanje muškaraca. Podaci Unicefa iz 2011. godine⁸⁸ pokazuju da 25% Romkinja opravdava muškarce koji su nasilni, što potvrđuju i odgovori ispitanica u ovom istraživanju. To ukazuje da se svest sporo menja, ali ipak, Romkinje počinju da prepoznaju određene vrste nasilja.⁸⁹ Samo oko 5% ispitanica smatra da je oduzimanje novca manifestacija ekonomskog nasilja, veliki broj žena nije znalo odgovor, a pojedine ispitanice smatraju da nije nasilje jer „novac treba da se deli, porodici treba novac“. Ispitanice prepoznaju sledeće manifestacije nasilja: udaranje, zlostavljanje, pijanstvo, batine od muža i sina i nasilje od unuka.

Prema istraživanju UNDP *Crna Gora* iz 2017. godine, svaka druga žena bila je žrtva nekog oblika nasilja bar jednom u životu.⁹⁰ Žene su u romskoj i egipćanskoj porodici oduvek imale podređen položaj i bile izložene različitim oblicima nasilja, odnosno, primarnom socijalizacijom su prihvatile matrice nasilničkog ponašanja prema njima kao potpuno prirodne. Sa druge strane, njihova izolovanost od većinske populacije sprečava ih da izlaz iz nasilja potraže u institucijama sistema.⁹¹ MICS istraživanje iz 2013. godine⁹² pokazuje da 41% žena u romskim naseljima smatra da muž ima pravo da udari ili istuče svoju ženu/partnerku – 30% žena opravdava nasilje u slučajevima kada žena zanemaruje decu, 26% ukoliko ona pokazuje svoju autonomiju, npr. ako izađe bez njegovog znanja, dok 21% ispitanica odobrava nasilje ukoliko se žena svađa sa mužem. Žene iz romskih naselja koje žive u siromašnim domaćinstvima češće opravdavaju nasilje (63%) u poređenju sa ženama koje žive u najbogatijim domaćinstvima (31%), a muškarci iz romskih naselja u većem procentu opravdavaju nasilje prema ženama (53%).⁹³ Kao najčešće razloge za nasilje u porodici navode tradiciju (32,4%), alkoholizam (18,4%), siromaštvo (6,5%), upotrebu narkotika (2,2%) i nizak nivo obrazovanja (1,6%).⁹⁴ Ispitanice navode su se vrste nasilja koje su trpele kretale od

⁸⁸ Министерство за здравство: Министерство за образование и наука : Министерство за труд и социјална политика, MICS - Multiple indicator cluster survey, Скопје, 2011, available on: [https://mics-surveys-](https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS4/Europe%20and%20Central%20Asia/North%20Macedonia%2C%20Republic%20of/2011/Final/Macedonia%20%28National%20and%20Roma%20Settlements%29%202011%20MICS_English.pdf)

[prod.s3.amazonaws.com/MICS4/Europe%20and%20Central%20Asia/North%20Macedonia%2C%20Republic%20of/2011/Final/Macedonia%20%28National%20and%20Roma%20Settlements%29%202011%20MICS_English.pdf](https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS4/Europe%20and%20Central%20Asia/North%20Macedonia%2C%20Republic%20of/2011/Final/Macedonia%20%28National%20and%20Roma%20Settlements%29%202011%20MICS_English.pdf)

⁸⁹ Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Nacionalen akciski plan za zajaknuvanje na položbata na Romskata zena vo opstestvoto 2016-2020* (april, 2016), dostupno na:

http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dekada/28.7_NAP%20za%20zenata%20Romka_2016.pdf

⁹⁰ UNDP Crna Gora, *Primjena zakona, mijenjanje stavova*, dostupno na:

http://www.me.undp.org/content/montenegro/sr/home/projects/Istanbul_Convention.html

⁹¹ *Nasilje u porodici u romskoj i egipćanskoj zajednici u Crnoj Gori*, Centar za romske inicijative, Nikšić, 2014, dostupno na: <http://care-balkan.org/dok/1417014823.pdf>

⁹² *Crna Gora i romska naselja u Crnoj Gori, istraživanje višestrukih pokazatelja 2013*, Unicef Crna Gora, Podgorica, 2014, dostupno na:

https://www.monstat.org/userfiles/file/medjunarodna%20saradnja/2013%20MICS_Montenegrin.pdf

⁹³ Ibid. 45% muškaraca se slaže da muž ima pravo da istuče ženu ako ona zanemaruje decu, 38% ako izađe bez njegovog znanja i 31% ukoliko se svađa sa njim.

⁹⁴ *Nasilje u porodici u romskoj i egipćanskoj zajednici u Crnoj Gori*, Centar za romske inicijative, Nikšić, 2014, dostupno na: <http://care-balkan.org/dok/1417014823.pdf>

psihičkog maltretiranja do fizičkog nasilja (zadobijanje povreda flašom po glavi, lomljenje ruku, povrede glave, konstantno dobijanje batina). Deca Romkinja i Egipćanki su često svedoci nasilja prema njihovim majkama, a ispitanice izjavljuju da žive u stalnom strahu da će njihove ćerke postati žrtve dečijih brakova, što izlaže devojčice različitim oblicima nasilja. Svedočenje nasilju kod kuće ima veliki uticaj na decu, te socijalizuje dečake da opravdavaju i čine nasilje, a devojčice da očekuju nasilje u svom budućem životu.

U **Srbiji** su malobrojna istraživanja o nasilju prema Romkinjama.⁹⁵ Istraživanje iz 2017. godine⁹⁶ pokazuje da je nasilje prema Romkinjama u porodici i partnerskim odnosima ozbiljan društveni problem. Od ukupnog broja ispitanica u ovom istraživanju, 91,9% bilo je izloženo nekom obliku fizičkog i/ili seksualnog nasilja nakon svoje 18. godine. Prilikom poslednjeg incidenta, najveći broj ispitanica bio je izložen kombinovanom fizičkom i psihičkom nasilju (57%), a najčešće su bile zlostavljane od partnera - muža (68,4%) ili bivšeg muža (15,3%).⁹⁷

U nastavku slede priče Romkinja iz regiona koje su preživele nasilje u porodici ili partnerskom odnosu.

Počelo je još u vezi, udario mi je šamar jer je bio jako ljubomoran. Nakon toga smo se posvađali, molio me je da mu oprostim, obećao mi je da neće nikada više da se ponovi takva situacija, ja sam mu naravno poverovala, oprostila sam mu i zaboravila, jer sam ga mnogo volela. Brzo nakon toga, oboje smo počeli da radimo u istoj firmi, pa nam je nekako logično bilo da počnemo da živimo zajedno. [...] Nasilje je počelo na poslu, kad god bih okrenula glavu, pomerila se, pogledala negde, on bi mi na pauzi stegao ruku, povukao bi me za kosu ili ne bi razgovarao sa mnom, bio bi ljut. Stalno bi govorio: „Šta bre gledaš u onog tamo sa trake, misliš da ne vidim kako buljiš u njega“. Ja bih mu uvek odgovorila da ne lupeta i da ne gledam ama baš nikoga, nego nisam drvena lutka, moram da se istegnem i okrenem. To se ponavljalo gotovo svakog dana, dok me jednog dana nije šutnuo na putu do stana, kad smo se vraćali sa posla. I to zbog toga jer mi je kolega potražio žvaku na pauzi. Nakon toga mi se izvinjavao, a ja sam se zarekla da ću ga prijaviti i završiti svaku priču sa njim, ako se ovo ponovi. Kod kuće smo dosta pričali o tome, objasnila sam mu da nema razloga da bude ljubomoran, da preteruje [...] Nekih dve nedelje ili malo više, ne mogu ni tačno da se setim, on se primirio, dok mi jedne večeri nije stigla poruka od kolege gde me pita da li nam je radna subota. [...] Tada mu se lice izobličilo, skočio je sa kreveta i jako me udario po ruci u kojoj sam držala telefon. Zatim me je udario u lice, mahinalno sam podigla ruke kako bih se zaštitila, a on je vikao: „kurvo, kučko, droljo“, udario me je još nekoliko puta i sve vreme je ispuštao jake uzdahe. Sad kad vratim film, strah me je, takvog ga nikada nisam videla. Uzeo je jaknu i izašao. Ja se sećam da me je jako bolelo i prvo sam otišla do ogledala, bila sam sva crvena u licu. Nisam plakala, bila sam besna i razmišljala sam šta da radim. Pozvala sam drugaricu i otišla kod nje da spavam, sutradan nisam otišla na posao. (Romkinja iz Srbije, 20 godina)

⁹⁵ *Monitoring javnih politika: efekti Dekade Roma na položaj Romkinja u Republici Srbiji*, Romski ženski centar BIBIJA, Romani cikna, Pravni skener i Ženski romski centar Veliki Crljeni, Beograd, 2014, str. 23

⁹⁶ *Izveštaj iz senke GREVIO komitetu – Nasilje nad Romkinjama u Republici Srbiji*, u ime Romske ženske mreže - Ženski prostor i Romski ženski centar Bibija, Beograd, 2018, str. 4-5

⁹⁷ Ibid.

Udala sam se 20 godina. Završila sam srednju školu i otišla da radim, da berem višnje. Tamo sam ga i upoznala i vrlo brzo sam se udala za njega. Nasilje je počelo par meseci nakon mog odlaska kod njih u kuću. To je počelo zato što nisam ostajala trudna ni nakon nekoliko meseci. Udarao me je svuda. Najviše u glavu. Svakog meseca kad bih dobila, dobijala bih batine. Govorio mi je da sam kurva, da ko zna sa koliko njih sam spavala pre njega, da sam nesposobna da budem majka. Tada bi mu se pridružila i njegova majka, koja bi me gurala ili gađala svakakvim predmetima. Kaže, smeje joj se narod, snajka ne može da rodi. Bilo mi je stvarno strašno. (Romkinja iz Srbije, 22 godine)

Ja sam vrlo često prenoćila po štalama kod komšija. Mnoge misli su mi prolazile kroz glavu – da idem u rijeku, da se vratim mojima... Ne znam šta i kud, ali uvijek sam mislila na mog sina. Njemu sam ja jako potrebna. Sve moje komšije su znale za moje muke sa mužem, pa čak i predstavnici CSR. Kako sam stalno radila po dnevnicima, čula sam da ima potrebe za čistačicom u obližnjoj školi. Pitala sam direktora i primili su me. Sad je stanje bolje, ja ga se ne bojim, a sin je porastao pa ga se muž boji (Romkinja iz BiH)

Ja sam kriva što je počeo da me bije. Prevarila sam ga. U selu sada svi znaju za to. Sramota je. On je mesecima bio odsutan, radio je kao građevinski radnik, nije nas zvao, nije slao pare. [...] Četvrti mesec je došao, nije razgovarao ni sa decom ni sa mnom, samo je ćutao i pušio. Kada bih ga pitala šta se dešava, on bi vikao na mene. Čula sam da je našao neku tamo i da njoj daje pare. Ja sam krpila kraj sa krajem, a on drugoj ženi daje zaradu a deci ništa. Preko Fejsbuka sam se dopisivala sa jednim čovekom, prevarila sam ga i otišla da živim sa tim čovekom. [...] Deci sam rekla da ću tamo raditi, da ćemo se čuti i viđati. [...] Deca su ocu prenela sve, nisu me podržali, osudili su me. Deca su mu čak pokazala i sva moja dopisivanja sa njim, sve poruke, ostale su u kompjuteru, nisam ni brisala to. Došao je, našao me i prebio me pred njim. Uvukao me je u kola i vratio kući. Od tada je sve počelo i traje i danas, čitave dve godine. Tukao me je svaki dan, seksualno se uživljavao, terao me je na različite poze, da svašta radi i vređao me dok smo to radili. Nije mi davao da izlazim iz kuće, nigde da idem niti da mi bilo ko dođe. Oduzeo mi je telefon, nije mi dozvoljavao da se čujem sa majkom. Deca su više puta prisustvovala nasilju kad me je vređao, a nije me tukao pred decom. Deca su njega podržavala. (Romkinja iz Srbije, 44 godine)

Udala sam se sa 18 godina, bilo je dobro dok čovjek nije postao hronični alkoholičar. Često maltretiranje, ne samo mene već i djece. [...] U pitanju je zlostavljanje. Od 2012. godine sve jače i jače alkoholizam i hodanje sa drugim ženama. Trajalo je do 2015. godine, imao je krivično djelo. Zlostavljanje. Prvo iskustvo mi je bilo kad je došao i tražio alkohol, ja mu nisam mogla dati jer je dijete bilo bolesno, tek sam došla od doktora. On me uhvatio za vrat, počeo me je daviti i naslanjati na peć koja je gorila i zapalio me je sa strane. U tom momentu borila sam se, mali je počeo da vrišti i dijete se onesvjestilo, uhvatila ga kriza svijesti. Međutim, kada sam vidjela da dijete ne zna sa sebe, ja sam dijete uhvatila i doktoru. On je počeo trčati za nama, počeo djete da udara, ja nisam dala. Tu me je oborio i pristigao mi je djever u pomoć. A drugo iskustvo mi je još teže bilo, kada je mog sina, tako bolesnog, uhvatio i tako sve gojzericama počeo udarati sa strane po bubrezima. I dan danas to dijete pamti i ne može da mu oprostí to. Htjeo je da ga sikericom udari, ja sam samo gurala djecu ispred sebe, nisam dala. Ako bude koga htio da udari, neka udari mene. Samo da mi ne dira djecu, u 12 sati, u noć, smo izletjeli, snijeg je bio. Tražila sam pomoć policije, oni su ga odveli na trežnjenje ali nam nisu garantovali šta će sutra da bude. Trpila sam i seksualno nasilje, ja nisam mogla pod tim dejstvom alkohola sa njim da imam odnose. Tada je još gore bilo. (Romkinja iz BiH, 47 godina)

Nasilje je počelo skoro odmah nakon vjenčanja. Primjetila sam i da mu drugi iz njegove porodice govore kako da se ponaša prema meni. Ja nisam imala pravo glasa, nisam ništa mogla reći i stalno su me ponižavali. Pogotovo je to radila njegova majka. Govorila je da sam ja iz „loše porodice“ i zabranili su mi da viđam svoju porodicu. [...] Dugo vremena nisam mogla imati djecu i u tom periodu su me posebno vrijeđali i maltretirali. Tek kada sam rodila dijete, koje sad ima godinu dana, počela sam razmišljati o tome da moram otići iz ove kuće. Ali, najveći problem mi je bio što se ne mogu vratiti u svoju porodicu, jer me ne bi primili i prihvatili. On me nije tukao, ali me stalno vrijeđao i ograničavao. Nigdje nisam mogla sama ići, nije mi davao pare, a njegova porodica ga je u svemu tome podržavala. Bilo mi je zabranjeno da se sama krećem. Ja ne znam zašto je vršio to nasilje, jer sam se trudila da mu udovoljim, ali šta god sam uradila nije pomagalo. (Romkinja iz BiH, 23 godine)

Prve batine od muža dobila sam u trenutku kada sam bila u četvrtom mjesecu trudnoće i to je konstantno trajalo. Nasilje se nastavilo i onog trenutka kada smo dobili dijete. Trpjela sam i psihičko i fizičko nasilje i poslije godinu i po dana sam odlučila da odem iz takvog braka. Do tada sam sve to praštala, smatrala da postoji mogućnost da se nešto promjeni, ali više nijesam mogla da izdržim. Odlučila sam da odem iz tog pakla, spakovala sam se, izašla iz njihove kuće sa djetetom koje je imalo sedam mjeseci. Izlaskom iz braka nije prestalo nasilničko ponašanje mog bivšeg muža, pa sam ga prijavljivala više puta, a institucije sistema nijesu imale adekvatan odgovor. Mogu vam reći da smo moje dijete i ja trpjele te posledice i da nijesmo uspjele poslije tri cijela procesa suđenja da ostvarimo pravo na alimentaciju, to jest punih 18 godina, pa moje dijete trpi jedan vid ekonomskog nasilja. U svemu ovome najbitnije mi je bilo što sam imala podršku svojih roditelja i imala gdje da se vratim, jer zaštitu institucija nijesam imala, iako smatram sebe obrazovanom osobom i da sam u određenim momentima znala kome treba da se obratim. (Romkinja iz Crne Gore)

5.1.1. Prijavljivanje nasilja

U **Severnoj Makedoniji**, propisano je da je svako ko ima saznanja o nasilju u porodici dužan da nasilje prijavi policiji, centru za socijalni rad, udruženju ili nacionalnom SOS telefonu, a prijave mogu biti i anonimne.⁹⁸ Oko 98% ispitanica nasilje bi prijavilo policiji, dok je bilo i ispitanica koje su odgovorile da bi nasilje prijavile medijima.⁹⁹ Iako je većina ispitanica odgovorila da bi nasilje u porodici prvo prijavile policiji, one ipak nemaju poverenja u policiju: „Nema ništa od toga“; „Oni ništa ne rade, samo naprave izveštaj“. Ispitanice nemaju poverenja ni u druge institucije, uključujući centre za socijalni rad. Podaci dobijeni od organizacija civilnog društva, uključenih u neformalnu mrežu *Ujedinjavanje glasova za zaustavljanje nasilja nad ženama*, pokazuju da je tokom 2017. i 2018. godine u Severnoj Makedoniji 1351 žrtava prijavilo nasilje na jednoj od linija, od

⁹⁸ Закон за превенција, спречување и заштита од семејно насилство („Службен весник“, бр. 138/2014)

⁹⁹ Нарочито emisiji „Na TV sa Milenom“.

ovog broja žrtava, 47% su makedonske nacionalnosti, dok je 13% pripadnika romske nacionalne manjine.¹⁰⁰

Podaci do kojih se došlo istraživanjem u **Srbiji**¹⁰¹ pokazuju da se samo 27,6% Romkinja, nakon poslednjeg čina nasilja, obratilo za pomoć nekoj instituciji ili organizaciji, a 8,8% obratilo se za pomoć policiji. U najvećem broju slučajeva ispitanice se nisu obratile za pomoć policiji zbog straha od još većeg nasilja (34,9%), zato što ih je bilo sramota (31,5%), jer smatraju da nasilje nije tako ozbiljno da se zove policija (14,4%), ne veruju da bi policija pomogla Romkinjama (5%), znaju iz iskustva da policija neće da interveniše i pruži pomoć Romkinjama (3%). Pored toga, ispitanice su navele i druge razloge zbog kojih se nisu obratile policiji, poput toga da nisu želele da posle prijave imaju još veće probleme, strah da će im nasilnik posle prijave uzeti decu, zato što nisu želele da nasilnik bude kažnjen kaznom zatvora, zato što su želele da problem reše same ili zato što im prijavljivanje nasilja policiji nije palo na pamet.¹⁰² Činjenica da Romkinje ne prijavljuju nasilje rezultat je nedostatka poverenja u institucije, pre svega u centre za socijalni rad, ali ovo stanje je rezultat i slabe informisanosti Romkinja o mogućnosti smeštaja u sigurnim kućama, o mogućoj pomoći od lokalnih samouprava u vidu materijalnih davanja ili zaposlenja. Nažalost česti su slučajevi Romkinja koje prijave slučajeve nasilja, a suoče se sa slabom podrškom institucija, često im se ne veruje, nasilje se pripisuje „romskoj tradiciji i načinu života” i „privatnoj stvari porodice”.¹⁰³

Svoja iskustva sa prijavom partnerskog nasilja nadležnim organima podelilo je nekoliko ispitanica iz regiona.

Vanbračni partner je često tuče, viče, vređa, nasilan je i prema deci. Pre dve godine, kada je bila teško pretučena, pozvala je policiju. Kada je policija stigla rekli su im da se ne svađaju i da se smire, jer ukoliko ponovo dođu pozvaće centar za socijalni rad koji će im oduzeti decu i poslati ih u dom za nezbrinutu decu. Više nikada nije pozvala policiju, te da joj to „sada ne pada na pamet, iako je nasilje i dalje prisutno”. (Romkinja iz Srbije, 33 godine)

Nasilje je prijavila tek kada je završila na „hitnoj” i nije imala drugog izbora. Bilo je strah da će je nasilnik ubiti, jer joj je prijetio da će je zaklati. „Uvijek sam mislila da će biti bolje, nadala sam se da će se promijeniti jer je obećavao”. Ona nema poverenja u institucije, jer joj policija nije pomogla kada je prvi put prijavila. Samo je prespavao u policiji i poslije su ga pustili. Nakon toga je konstantno dolazio u kuću, prijetio joj i tukao je, ali u glavu, tako da nisu ostajale modrice na tijelu. U centru za socijalni rad su je uputili da traži zabranu prilaska koju on nije poštovao. U policiji su joj samo rekli da oni ništa ne mogu da učine. Morala je da traži od nekih poznanika da mu zaprijetu, kako bi bar na kratko spriječila da je maltretira. Kada je prijavljivala nasilje, profesionalci su prema njoj bili korektni i ljubazni, nije osjećala da je diskriminišu, ali ima osjećaj da je nisu razumjeli i da su je samo formalno saslušali. Nadležni organi su insistirali da podnese

¹⁰⁰ Informacije dobijene od organizacije Кризен Центар Надеж

¹⁰¹ *Izveštaj iz senke GREVIO komitetu – Nasilje nad Romkinjama u Republici Srbiji*, u ime Romske ženske mreže - Ženski prostor i Romski ženski centar Bibija, Beograd, 2018, str. 4-5

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ *Monitoring javnih politika: efekti Dekade Roma na položaj Romkinja u Republici Srbiji*, Romski ženski centar BIBIJA, Romani cikna, Pravni skener i Ženski romski centar Veliki Crljeni, Beograd, 2014, str. 24

prijavu i da svjedoči, te nakon što je završila u bolnici uputili su je da podnese prijavu. Ali ta prijava nije ničemu služila, jer iako je nasilnik dobio zabranu prilaska, nije je poštovao, a policija nije ništa uradila povodom toga. Podnijela je prijavu nakon godina zlostavljanja, ali nije bila sigurna da će iko išta preduzeti, pogotovo jer je Romkinja, a Romi nikoga ne zanimaju. Nije imala gdje da ode i nije znala kome da se obrati. Niko joj nije pomoga, i da nije imala sestru ostala bi na ulici. I ona i njena djeca. Drugi nisu nudili pomoć. Ništa nije znala o načinima zaštite od nasilja, ali joj je policija rekla da može ići u centar za socijalni rad. Međutim ni oni joj nisu ništa pomogli. (Romkinja iz BiH, 33 godina)

Značajan broj Romkinja iz regiona navodi da nikada nisu prijavile nasilje. Romkinje i Egipćanke iz **Crne Gore** ne prijavljuju nasilje iz sledećih razloga: straha od odbacivanja iz zajednice, patrijahalnog načina života, sramote, ekonomske zavisnosti od partnera, niskog nivoa samopouzdanja, kao i nesigurnosti u adekvatno reagovanje institucija na nasilničko ponašanje partnera. U nastavku sledi nekoliko priča Romkinja koje nisu prijavile nasilje.

Bila sam jako mlada kada smo počeli zajedno živjeti. Počeo je da me tuče u vrijeme kada je počeo da se kocka i da pije. Radio je neke povremene male poslove, ali sav novac je trošio na kocku. Kada bi izgubio puno novca na kocki, onda bi nasilje bilo veće. Poslije toga je počeo da posuđuje novac od drugih i stalno je bio u dugovima. Danima ne bi dolazio kući i ja ne bih znala gdje je. Nekoliko puta su mi kamatari dolazili na vrata i prijetili i meni i djeci. Bila sam prestravljena i nisam znala šta da radim. Svaki put kada bi se nasilje povećalo on bi poslije obećavao da će se promijeniti i da me više neće tući, ali to se nikada nije mijenjalo. Proživljavala sam svašta, i psihičko i fizičko nasilje stalno. Ja mislim da je on mene tukao zbog kocke i alkohola. Imam troje djece i svi su vidjeli to nasilje jer smo živjeli u maloj kući. Mlađa ćerka ima stalno strah i ne smije ostati sama i ima poremećaj polnih hormona. I sinovi su mi puno osjetljivi i plaše se svega i svačega. Samo sam jednom prijavila nasilje i to onda kada me pretukao na sred ulice pred svima. Jedan sin mi je bio prisutan. Niko nije prišao da mi pomogne, a ja sam ostala da ležim u lokvi krvi. Sin mi je doživio šok, ali je ipak otišao da traži pomoć. Niko drugi od ljudi na ulici nije pomogao, samo su prolazili pored mene. Iako sam tada prijavila nasilje nisam ga tužila, jer je ponovo obećao da će se promijeniti i nastavili smo živjeti zajedno. Samo sam jednom bila u policiji i oni su me pitali da li želim da podnesem tužbu, ali ja sam odbila, jer je on ipak moj muž i sramota je da ga prijavim. (Romkinja iz BiH, 40 godina)

Nisam prijavljivala nasilje, ne želim da imam probleme i one kazne. Eto, sad kad sam pošla u Otaharin saznala sam da možeš prijaviti i kad imaš problema. Nikada nisam prijavila. Imam namjeru. Prijavila bih ga ako nastavi ovako. (Romkinja iz BiH, ne zna tačno koliko ima godina)

Dok su mi svekar i svekrva bili živi, u našem braku nije bilo uopšte loše. Posle se suprug zaposlio i imali smo već troje dece, dve devojčice i sina. On je posle izvesnog vremena počeo da pije. Nastale su svakodnevno svađe. Počeo je da me tuče. Deca su krišom plakala, jer nisu smela ništa da kažu. Decu nije tukao. Dobila sam i četvrto dete, opet devojčicu. On nije prestajao da pije i da me napada kad god je dolazio kući. Kada nije radio, po ceo dan je sedeo, slušao muziku i pio. Nisam smela ništa mu kažem. [...] Neko iz komšiluka je prijavio nasilje, tako da je centar za socijalni rad došao kod nas kući. Pregledali su me tražeći vidljive povrede po telu, ali nisu našli

ništa. Ja sam negirala, govoreći da to nije tačno i da moj suprug nije nasilnik. Ipak ga još uvek volim, on je otac moje dece. Nakon toga, da li od straha da ga ne bih prijavila, muž je prestao da me maltretira. Pije još uvek, ne toliko mnogo kao ranije i nikoga ne dira više. Ja sam počela da radim i mnogo nam je bolje. Znala sam da mogu da ga prijavim, ali nisam htela. (Romkinja iz Srbije, 42 godine)

Nisam ni razmišljala o tome da ga prijavim, mislim da bi se tek tada iznervirao. Od kad sam prešla kod njih nisam videla roditelje, nisam imala mobilni. Nismo mogli da se čujemo. Stalno je pričao da će da me otera kod majke jer nisam trudna, ja sam molila Boga da ostanem trudna, da bi prestao da me bije. [...] Jedva sam čekala da se udam, jer mi je bilo teško više da se mučim, moji su mnogo siromašni, a suprugovi su bar malo bogatiji. Imaju za hranu. Nisam išla kod lekara zbog povreda, ali sam ga ubedila da odemo kod lekara da vidimo zašto ne mogu da ostanem trudna. Ispostavilo se da je kod mene sve u redu, bili smo skoro mesec dana na ispitivanjima. On nije hteo da ide kod lekara. Nakon godinu dana i dalje nisam ostala u drugom stanju, on me je autobusom poslao kući kod mojih. Bila sam i tužna i srećna. [...] Ali, nakon dve nedelje, došao je po mene i ja sam se vratila. Od tada me nije često tukao, samo je govorio da želi dete. Nakon dva meseca ostala sam u drugom stanju i evo sada imam ćerkicu koja ima četiri meseca. Došla sam kod majke, pustio me je, jer završavamo neke papire pa moram da budem ovde. Zato sam i došla na radionicu i baš volim što jesam. Od kada sam se porodila, mnogo je drugačije, psuje me i gurne ponekad, ali me bar ne bije. (Romkinja iz Srbije, 22 godine)

Većina predstavnika centara za socijalni rad, policije i tužilaštva navodi da Romkinje ređe prijavljuju porodično i partnersko nasilje u odnosu na žene iz većinske populacije. Sagovornica iz centra za socijalni rad iz **Crne Gore** smatra da je uzrok neprijavlivanja poštovanje romske tradicije, strah od osude i neinformisanost. Predstavnic i predstavnice centra za socijalni rad iz **Bosne i Hercegovine** ističu da mnoge Romkinje, nedovoljno obrazovane i ekonomski zavisne, ne vide mogućnost da prežive izvan svoje porodice i zajednice, te se zbog toga vrlo malo ili nikako ne odlučuju da prijave nasilje u porodici. Potpuno drugačiji odgovor dali su predstavnici MUP-a iz **Bosne i Hercegovine**, koji ne uočavaju razlike u načinu na koje Romkinje traže zaštitu u odnosu na žene iz većinske populacije.

U **Srbiji**, predstavnice centra za socijalni rad ukazuju da Romkinje prijavljuju nasilje u „nešto manjem broju“, da su „sklonije da nastave zajednicu“ sa nasilnikom, a kao uzrok navode njihovu ekonomsku zavisnost i vezanost za decu. Pored toga, navode i da Romkinje skoro isključivo prijavljuju fizičko nasilje, a druge oblike uglavnom ne prepoznaju jer smatraju da je to „normalno“. Predstavnic i predstavnice policije smatraju da je uzrok ređeg prijavljivanja nasilja strah od nasilnika i drugih članova domaćinstva, dok predstavnici i predstavnice tužilaštva ukazuju da Romkinje drastično manje prijavljuju nasilje, uglavnom zbog nepoverenja u državne institucije ili straha od posledica prijavljivanja.

Pojedine ispitanice iz **Crne Gore** umesto policiji, nasilje su prijavile svojim očevima, koji su nasilnike prijavili policiji. Romkinje i Egipćanke smatraju da se državne institucije

bolje ophode prema većinskoj populaciji, ali pojedinima je dovoljno što se bar u policiji osećaju zaštićeno, dok smatraju da je „prirodno da se ovakvi problemi kod većinske populacije ažurnije rešavaju“. Razlozi za ovakve stavove uslovljeni su brojnim faktorima: nizak stepen obrazovanja, rano stupanje u dečiji brak sa nepoznatim partnerom pod prisilom sopstvenih roditelja, dugogodišnje trpljenje nasilja od partnera i njegove porodice, loš kvalitet života, siromaštvo, glad i nezaposlenost. Svi ovi faktori dovode do osećaja inferiornosti koji pospešuje razmišljanje da je u životu dovoljno da ne budu „gladne i modre“.

5.2. Obaveze države u vezi sa zaštitom i podrškom Romkinjama od nasilja u porodici i partnerskog nasilja

Romkinje ostaju u nasilnim brakovima i često se nakon odlaska od kuće vraćaju nasilniku. Razloga za to je mnogo, kao i kod žena iz većinske populacije, a neki od njih su: porodica ih ne prihvata, nemaju gde da se vrate, nemaju novca, deca ostaju kod muževa i ne mogu da ih viđaju i slično.¹⁰⁴ Predstavnici i predstavnice institucija, koji su dužni da svim žrtvama nasilja pruže zaštitu i podršku, nisu upoznati sa specifičnostima rodno zasnovanog nasilja prema Romkinjama, odnosno, skoro niko nije išao na bilo kakve dodatne obuke o tome.

Iako je Istanbulskom konvencijom propisano da mere koje se preduzimaju u cilju zaštite žrtava od nasilja prema ženama i nasilja u porodici treba da budu zasnovane, između ostalog, na razumevanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici iz rodne perspektive i da su usmerene na ljudska prava i bezbednost žrtve; zasnovane na integrisanom pristupu, koji uzima u obzir odnos između žrtava, počilaca, dece i njihovog šireg društvenog okruženja; usmerene na izbegavanje sekundarne viktimizacije; usmerene na osnaživanje i ekonomsku nezavisnost žena žrtava nasilja, o postupanju institucija koje je u potpunoj suprotnosti sa navedenim principima svedoče iskustva nekoliko Romkinja iz regiona.

Jednom je pozvala policiju kada ju je nasilnik gurao i kada se plašila da će je pretući. Kada je policija došla u kuću ignorisali su je, kratko su porazgovarali sa nasilnikom i otišli. Nju nisu ni pogledali. Tada je shvatila da nema kome da se obrati jer je niko neće ozbiljno shvatiti i pomoći joj. Ona nema gde da ode, jer ne radi, ima malo dijete a njena porodica ne razgovara s njom. Poslije policije, otišla je u centar za socijalni rad. Tu su je ismijali i pitali je zašto se uopšte udavala za starijeg čovjeka. Nisu htjeli ni da je saslušaju, pogotovo jer je nije tukao. Treba joj neko da je ozbiljno shvati i da joj povjeruje da je zlostavljana. Mora da zna da će biti sigurna ako ode i da će joj neko pomoći da nađe mjesto za život i da će joj pomoći da pronađe posao. Kaže da ne zna kako se ponašaju prema drugim ženama, ali zna da Romkinje nemaju nikakva prava. (Romkinja iz BiH, 23 godine)

¹⁰⁴ Izveštaj iz senke GREVIO komitetu – Nasilje nad Romkinjama u Republici Srbiji, u ime Romske ženske mreže - Ženski prostor i Romski ženski centar Bibija, Beograd, 2018, str. 28

Samo jednom je prijavila partnera zbog nasilja. Kada su policajci stigli, ona im je „glasno objašnjavala šta se sve izdešavalo“, a policajac joj je rekao: „Da si ti moja žena ja bih ti odsekao jezik jer se mnogo dereš“. Smatra da su se policajci tako poneli baš zato što su upitanju Romi i da misle da su to „ciganska posla“. Tada je rešila da nikada neće ništa prijavljivati i da se neće obraćati institucijama. (Romkinja iz Srbije, 33 godine)

Nakon godina fizičkog i psihičkog zlostavljanja, odlučila da zbog ćerke ode u policiju i prijavi nasilje. Tamo su joj rekli da ne može ništa da se uradi. Više puta, poslije toga, je pokušala zvati policiju, ali nikada se ne bi pojavili. Poslije toga je odustala. Kada je ćerka odrasla jednom je i ona pozvala policiju da dođu i da je zaštite. Tom prilikom se policajac na ćerku izderao „jer ga je bespotrebno zvala“. [...] Policija se jako loše odnosila prema njoj i njenoj ćerki. Nikada niko nije rekao da je to zbog toga što su Romi, ali nikada joj nisu vjerovali da proživljava nasilje, a prema ćerki su bili „grozni“ i ignorisali su njene pozive u pomoć. Jednom prilikom muž ju je toliko pretukao da je završila u Hitnoj pomoći, sa po život opasnim povredama glave. Povjerovali su joj tek kada joj je život bio u opasnosti i tek tada je podnesena prijava protiv njenog muža. Dobio je zabranu prilaska prije godinu dana, ali on konstantno prati i nju i ćerku, da njih dvije čak ne smeju da izlaze vani navečer, jer ih je strah da će ih on negdje sresti i povrijediti. Uporno se obraća policiji da im pomognu, ali oni je opet ignorišu i kažu da nemaju dokaza da je prati i da krši zabranu prilaska. [...] Ona i ćerka su išle u centar za socijalni rad gdje su im davali jednokratnu pomoć, ali ništa više. Obavili su jedan individualni razgovor sa njenom ćerkom i to je bilo sve. Dok je bila zlostavljana, nikada ništa nije dobila ni od koga. [...] Iako više nije sa mužem i dalje je u opasnosti od njega jer je stalno prati i može da joj uradi šta želi, a niko na to ne reaguje. Smatra da postoji velika razlika u postupanju i da niko Romkinje ozbiljno ne shvata. (Romkinja iz BiH, 40 godina)

Bivši partner je uhodio dve godine, pretio joj, uznemiravao na radnom mestu, fizički zlostavljao i uzimao joj novac iz novčanika na silu. Imala je jako loše iskustvo sa predstavnicima policije, jer je nasilnikov rođeni brat šef interventne policije, tako da nisu reagovali adekvatno ni po jednoj njenoj prijavi. Policajci su se jako ružno ophodili prema njoj, pričali kako stalno „zivka policiju“, kako ona provocira nasilnika i da treba da prestane to da radi. Policija je dolazila na uviđaj i pokušavali su da ih „mire“ u trenutku kada je nasilje eskaliralo. Kaže da se u tom trenutku najviše uplašila nasilnika, jer je shvatila da je životno ugrožena, a da oni od kojih traži pomoć ne reguju. Smatra da su mehanizmi zaštite od nasilja dostupniji ženama iz većinske populacije „samim tim jer nisu Romkinje“. (Romkinja iz Srbije, 39 godina)

Nikada nisam ništa prijavila, nikada ništa. Imala sam strah od njega. Ko će mene da zaštiti? Centar za socijalni rad ne štiti ni one koji prose. Nikada ne štite nikoga. Nikada nisam prijavila centru, ali sam jednom otišla, a meni je rekla radnica: „Šta ćeš ti prijaviti, kada živiš u kući njegovoj?“ Rekla sam da je mene udarao i da je napao unučad. I pitaju me jel' živiš sa njim, kako ćeš ga prijaviti, ako to uradiš moraš izaći iz kuće. Kuda ćeš? I ja sam se vratila, nisam mogla da prijavim jer, zaista, kuda ću. Ja sam to prijavila prije dvije godine, ali tada nije postojala sigurna kuća. Sada to postoji. Nije bila sigurna kuća, da mi je iko rekao da postoji ta kuća, ja bih otišla. I u policiju sam išla... Tada sam na godinu dana pobjegla od njega. Odvojeno od njega dijete sam gledala i radila. Dva dana su tražili nasilnika, treći dan su ga našli i šta su mu rekli ja ne znam. Ja nisam smjela da izađem u grad, do pijace, policija mi nije dala povratnu informaciju. Niko nije nudio rješenje. Oni su mi rekli da ako nemam kuću, kuda ću ja onda, zašto ga napuštam kada je to njegova kuća. Nadležni organi nisu ponudili ništa. Da sam sada ove pameti, a ono vrijeme... (Romkinja iz BiH, 58 godina)

5.3. Opšte i specijalizovane usluge podrške

U Severnoj Makedoniji, Bosni i Herecegovini, Crnoj Gori i Srbiji postoji niz opštih i specijalizovanih usluga podrške ženama koje su u situaciji nasilja u porodici i partnerskim odnosima, uključujući besplatnu pravnu pomoć, medicinsko zbrinjavanje, kratkoročno i dugoročno psihološko savetovanje, uz obavezu svih profesionalaca da prijave svako saznanje o nasilju u porodici i obaveste žrtvu o merama zaštite koje joj stoje na raspolaganju. Cilj usluga podrške je osnaživanje žena i pomoć u izlasku iz kruga nasilja.

Međutim, iskustva ženskih organizacija iz **Srbije** pokazuju da se veliki broj žena, koje im se obraćaju i poveravaju o nasilju koje su pretrpele, plaše osвете nasilnika nakon što sazna da je prijavljen, pa zbog toga žene najčešće odlučuju da anonimno pričaju o nasilju sa volonterkama SOS telefona.¹⁰⁵ Romkinje se nalaze u teškoj situaciji jer uglavnom žive u proširenim porodicama, odnosno, u domovima čiji su vlasnici obično roditelji partnera. Kada ona prijavi nasilje i ostane u domaćinstvu, izložena je daljem zlostavljanju i nasilju od članova šire porodice, zbog toga što je prijavila nasilje. Zbog svega toga, Romkinje retko prijavljuju nasilje a, čak i kada to učine, često odustaju od daljeg postupka, usled velikog pritiska kojem su izložene. Takođe, nasilje prema Romkinjama retko prijavljuju treća lica. Policijski službenici, prema navodima ženskih organizacija civilnog društva, obično ne reaguju na prijave nasilja prema Romkinjama usled široko rasprostranjenih stereotipa i predrasuda o Romkinjama, koji se manifestuje time što se ne veruje njihovim tvrdnjama, nasilje se doživljava kao „normalan“ obrazac ponašanja u romskoj zajednici, smatra se da predstavlja „njihov način života“, da će se žene svakako vratiti nasilniku i da nema svrhe preduzimati nikakve mere i aktivnosti.¹⁰⁶

Rad na terenu je pokazao da su predstavnici i predstavnice institucija u **Crnoj Gori** prošli brojne obuke za rad sa marginalizovanim grupama, uključujući Romkinje i Egipćanke i da imaju želju da im u okviru nadležnosti svojih institucija pomognu. Međutim, Romkinje i Egipćanke nisu dovoljno informisane i osnažene kada su u pitanju njihova prava i institucionalni mehanizmi za zaštitu ili nemaju poverenja u institucije. Većina ispitanica je upoznata sa procedurom prijave nasilja policiji i centru za socijalni rad. Upoznate su i sa svrhom rada SOS telefona za žrtve porodičnog nasilja i postojanjem sigurne ženske kuće, ali se kasnije obraćaju za pomoć i lošije su informisane o načinima zaštite od nasilja.

U nastavku će biti predstavljeno iskustvo jedne Romkinje, kao i stav profesionalaca koji ukazuje na način pružanja podrške ženama koje su u situaciji nasilja u porodici, uprkos relativno dobrom zakonskom okviru kojim se mogu pohvaliti sve zemlje u regionu.

¹⁰⁵ NGO report on the implementation of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence in Serbia, SOS Vojvodina Network in cooperation with NGO's from Serbia, Kikinda, 2018, str. 79

¹⁰⁶ Ibid.

Romkinja koja je bila izložena nasilju u porodici, nakon što je muž izbacio na ulicu jer je našao drugu ženu, saznala preko jedne žene da može otići u gradsku upravu i tražiti pomoć. Čovjek koji radi u Odjelu za stambeno se „sažalio na nju i djecu” i dodijelio im stan koji će plaćati grad. [...] Zahvalna je gradu, ali smatra da policija i centar za socijalni rad za nju nisu ništa uradili. [...] Bila joj je potrebna fizička zaštita kada je bila u situaciji nasilja, koju nije dobila. Od većine institucija nije dobila nikakvu finansijsku podršku koja joj je bila neophodna kada je ostala na ulici. Posebno je nezadovoljna radom centra za socijalni rad i njihovim odnosom prema njoj. Ignorirali su je, nisu htjeli do kraja da je saslušaju i rekli su da oni ne mogu ništa za nju da urade. [...] Nezadovoljna je radom institucija i smatra da ne postoje nikakvi mehanizmi zaštite od nasilja, a pogotovo mehanizmi zaštite za romske žene. (Romkinja iz BiH)

Postupak nasilja u porodici se procesuiru po službenoj dužnosti. Činjenica da ako žrtva odustane, onda nema dileme. Može biti problem, činjenica je da u slučaju osporavanja žrtve, a ona je jedini dokaz da je izvršeno nasilje, a ona ima pravo da ne svjedoči. I onda se nađemo u situaciji kada moramo završiti slučaj, jer nema svjedočenja. Bez obzira i kada je u policiji žrtva dala neku izjavu/iskaz to se ne može koristiti u sudskom postupku. I onda mi donosimo oslobađajuću odluku. Ako žena ima baš dosta ozlijeda, ako ima još puno činjenica koje ukazuju da je on baš nasilan prema njoj mi i dalje nastavljamo procesuiranje. (predstavnici suda iz Bosne i Hercegovine)

Naravno, ima i drugačijih primera, ali se može uočiti da usluge podrške pružaju pre svega ženske organizacije civilnog društva i da se njima žene najčešće i obraćaju, posebno za psihosocijalne usluge, koje su im neophodne za prevazilaženje traume.

5.3.1. Sigurne kuće

U **Severnoj Makedoniji**, propisano je da država obezbeđuje, u dovoljnom broju, adekvatne, lako dostupne sigurne kuće za žrtve nasilja, posebno žene i njihovu decu. S obzirom da u Severnoj Makedoniji postoje samo četiri državne sigurne kuće, a da organizacije civilnog društva nemaju dovoljno kapaciteta, ovaj broj nije dovoljan da obezbedi bezbedan smeštaj za sve žrtve nasilja u porodici. Iako su usluge sigurnih kuća besplatne (finansiraju se iz državnog budžeta),¹⁰⁷ ova usluga ne pruža 24-časovnu zaštitu, jer zaposleni ostaju u sigurnim kućama do kraja radnog vremena, nakon čega žrtve ostaju same. Usluga sigurnih kuća se pruža u trajanju od tri meseca, sa mogućnošću produženja do najviše šest meseci.¹⁰⁸

Osnivanje sigurnih kuća u **Bosni i Hercegovini** uređeno je entitetskim zakonima i zakonom Brčko distrikta o zaštiti od nasilja u porodici. Prema navedenim zakonima obezbeđena je mogućnost osiguranja zaštite osobe izložene nasilju u vidu privremenog smeštaja u sigurne kuće. I pored propisane zakonske obaveze, u Federaciji BiH,

¹⁰⁷ Član 24. Закона за превенција, спречување и заштита од семејно насилство

¹⁰⁸ Član 24. Закона за превенција, спречување и заштита од семејно насилство

Federalno ministarstvo rada i socijalne politike još uvek nije donelo pravilnik kojim bi se propisali kriterijumi i standardi za osnivanje, rad i finansiranje sigurnih kuća.

U **Crnoj Gori** postoje tri skloništa za žrtve nasilja u porodici. Dva vode ženske nevladine organizacije - Sigurna ženska kuća iz Podgorice i SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Nikšić. Treće sklonište se nalazi u Bijelom Polju i funkcioniše u okviru Centra za porodicu. Ova organizacija pruža smeštaj deci i nenasilnom roditelju, što znači da mogućnost smeštaja imaju roditelji oba pola. Pored toga, postoji i Sklonište za žrtve trgovine ljudima, u koje se često smeštaju romske devojčice i mlade žene žrtve ugovorenih brakova.

Pravilnikom o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite **Republike Srbije** propisano je da je svrha smeštaja u prihvatilište zadovoljavanje osnovnih potreba pojedinca ili porodice kojima je potrebno neodložno osigurati bezbednost u kriznim situacijama.¹⁰⁹ Iskustva organizacija civilnog društva pokazuju da sigurne kuće u Srbiji nisu lako dostupne ženama žrtvama nasilja zbog neadekvatne geografske distribuiranosti i činjenice da žene moraju imati uput centra za socijalni rad kako bi bile primljene u sigurnu kuću/prihvatilište.¹¹⁰ Kada je reč o Romkinjama, gotovo svi predstavnici i predstavnice institucija iz Srbije, uključujući i iz centara za socijalni rad, navode da ne postoje nikakve prepreke za smeštaj Romkinja u sigurne kuće. Međutim, predstavnica jednog centra za socijalni rad dala je drugačiji odgovor, koji se u nešto većoj meri poklapa sa nalazima istraživanja i izveštaja romskih ženskih organizacija civilnog društva: *Nema nikakvih prepreka. Jedino je problem za starije osobe ili one koje su u teškom zdravstvenom stanju i potrebna im je tuđa pomoć u svakodnevnom funkcionisanju jer to tamo ne mogu da dobiju. Problem su i ograničeni kapaciteti sigurne kuće.* Navodi da je broj Romkinja koje su smeštene u sigurne kuće promenljiv i da se *one se malo teže opredeljuju za sigurnu kuću, pogotovo ako imaju podršku u okviru porodice ili svom okruženju.* Romkinje znaju da postoji sigurna kuća, ali se ne usuđuju na takav korak, jer bi ih osudila rodbina i okolina, nemaju dovoljno hrabrosti za to i ne znaju šta bi radile posle izlaska iz sigurne kuće.¹¹¹ Međutim, ima i žena koje dok su bile u situaciji nasilja u porodici, nisu ni znale da postoji usluga sigurne kuće, iako bi im taj vid podrške mnogo značio.

U centru za socijalni rad spominjali su sigurnu kuću, ali ona to nije željela, „jer ne može ona tamo biti“. Smatra da to ne bi mogla, ne bi mogla izdržati da bude zatvorena, a i njena zajednica bi je odbacila. „Niko ne voli žene koje bježe i skrivaju se.“ (Romkinja iz BiH, 33 godine)

Pa, čula sam da postoji takva kuća, gde sklone žene od batinaša, ali meni to nikada na pamet nije

¹⁰⁹ Član 26. Pravilnika o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite („Službeni glasnik RS”, br. 42/2013)

¹¹⁰ Danijela Pešić, *Zaštita i podrška za žene sa iskustvom nasilja – analiza lokalnih politika u Republici Srbiji*, Autonomni ženski centar, Beograd, 2016, str. 43

¹¹¹ *Izveštaj iz senke GREVIO komitetu – Nasilje nad Romkinjama u Republici Srbiji*, u ime Romske ženske mreže - Ženski prostor i Romski ženski centar Bibija, Beograd, 2018, str. 30

palo, jer to nije zauvek, a gde ću posle?! (Romkinja iz Srbije, 44 godine)

Nikada mi niko nije rekao da postoji sigurna kuća. Znam da je predviđena za porodice koje imaju problema, ali nikada mi niko nije rekao. Sada da znam i da trpim otišla bih u sigurnu kuću. Imala bih ženu koja pokleknu tom strahu i nemaju snage da se bore sa tim. Vrate se muževima i prolaze kroz istu situaciju. Čovjek može sebe da žrtvuje ali ne možeš djecu da izlažeš tome. Imam roditelja koji djecu i seksualno zlostavljaju. On je ostao u svojoj kući. To je bila njegova kuća. To je bila kuća od njegovih roditelja, pola sestri pola njemu. Ja sam pokrenula, da imam za djecu alimentaciju i on ima duga od 5600 km, ni marke nikad dao nije. Međutim, sud je poslao to izvršenje da mu se oduzme pokretna i nepokretna imovina jer ne plaća ništa. I onda je on uzeo da mu se kuća proda, dao na procjenu. (Romkinja iz Bosne i Hercegovine, 47 godina)

Iako nema sveobuhvatnih istraživanja, može se zaključiti da se Romkinje suočavaju sa brojnim i različitim barijerama kada je reč o pristupu sigurnim kućama. Istraživanje rađeno u Severnoj Makedoniji, Crnoj Gori i Albaniji¹¹² pokazuje da Romkinje koje su preživjele nasilje u porodici, kao i aktivistkinje, ukazuju da postoji hitna potreba za sigurnim kućama, usled velike učestalosti ekstremnog fizičkog nasilja. Na žalost, u ovim zemljama postoji samo nekoliko sigurnih kuća, čiji su kapaciteti daleko ispod broja koji je potreban kako bi se pružila usluga svima onima kojima je takva usluga potrebna. Ne iznenađuje da je samo nekoliko Romkinja smešteno u sigurne kuće. Romske aktivistkinje ukazuju da je pored diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti, drugi razlog zbog kojeg se Romkinje ne primaju u sigurne kuće vezan za broj dece koji imaju. Romkinje koje su preživjele nasilje u porodici imaju, u proseku, petoro do sedmoro dece.¹¹³

Do sada, na nivou Federacije BiH i/ili Republike Srpske, nije rađena analiza ili procena potrebnih smeštajnih kapaciteta sigurnih kuća, u vezi sa stvarnim potrebama za ovim uslugama. Prema preliminarnim rezultatima Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini iz 2013. godine i standarda za sigurne kuće po glavi stanovnika, postoji značajan nedostatak smeštajnih kapaciteta u devet sigurnih kuća u BiH (dostupno je 240 mesta umesto neophodnih 843)¹¹⁴ Takođe, postoje i poteškoće u pristupu uslugama, koje su odnose na zaposlene u centrima za socijalni rad. Specijalna izvestiteljka UN-a za nasilje prema ženama, njegove uzroke i posledice, u izveštaju nakon posete Bosni i Hercegovini, navela je da centri za socijalni rad u oba entiteta jasno ukazuju da žena ne treba da prijavi nasilje policiji kako bi bila smeštena u sigurnu kuću, niti je u obavezi da to učini u bilo kom trenutku boravka u sigurnoj kući. Međutim, sigurne kuće ne mogu primiti žene ukoliko nisu upućene od relevantnih ustanova, odnosno, žene pre nego što uđu u sigurnu kuću, treba da evidentira i uputi centar za socijalni rad, te ovo dovodi do administrativne procedure koja za posledicu ima otežan pristup sigurnim kućama.¹¹⁵ Kada su u pitanju Romkinje, veoma su oskudne informacije o tome da li postoje prepreke za njihov smeštaj u sigurne kuće. Međutim, istraživanje

¹¹² Natasa Milenković, Nowhere to turn: Gender-based violence against Roma women, UNDP, 2018, p. 11

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Natalija Petrić i Nenad Galić, Osnovna studija Analiza usklađenosti zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (ETS 210), Fondacija Udružene žene, Banja Luka, 2014, str. 59-60

¹¹⁵ Ibid, str. 62

sprovedeno u regionu, a koje je obuhvatilo i Bosnu i Hercegovinu, pokazalo je da organizacije civilnog društva prijavljuju da se ženama iz manjinskih populacija, naročito Romkinje, rutinski odbija pristup sigurnim kućama usled predrasuda koje postoje o njima.¹¹⁶

Istraživanje rađeno u Srbiji pokazalo je da od 98 Romkinja koje su imale potrebu za uslugom sigurne kuće, 52 tu uslugu nise dobile.¹¹⁷ Tokom istraživanja je zaključeno da su razlozi za ovo višestruki i mogu se podvesti pod: nerazumevanje i neprepoznavanje situacije nasilja u kojima se nalaze Romkinje od institucija (minimiziranje ozbiljnosti situacije nasilja koje prijavljuje, neadekvatno kažnjavanje počinioca nasilja, stereotipi i predrasude profesionalaca prema romskoj zajednici, zanemarivanja potreba romskih žena i dece u situacijama nasilja); opstrukcija smeštaja Romkinja u sigurne kuće od profesionalaca u institucijama (navođenje različitih razloga za odbijanje smeštaja Romkinje u sigurnu kuću, pooštavanje kriterijuma za ulazak u sigurnu kuću Romkinja u odnosu na žene iz većinske populacije, ostavljanje Romkinje da dugo čeka na ulazak u sigurnu kuću) i odustajanje samih Romkinja od smeštaja u sigurnu kuću (strah od odmazde nasilnika zbog napuštanja, sramota od porodice i rodbine, kratkotrajno rešenje situacije a nema izvesnosti šta nakon izlaska iz sigurne kuće, dugo čekanje na smeštaj u sigurnoj kući, strah od gubitka i ono malo materijalnih resursa za život).¹¹⁸

5.3.2. SOS telefoni

U *Severnoj Makedoniji* postoje dve nacionalne SOS linije (141-700 i 15315), jedna je mobilna a druga fiksna, a obe sudostupne 24/7 i besplatne za sve žrtve nasilja. U *Bosni i Hercegovini* ne postoji jedinstvena SOS linija za pomoć žrtvama nasilja u porodici. SOS telefoni su uspostavljeni na nivou entiteta, zahvaljujući saradnji nevladinih organizacija i entitetskih gender centara, a na osnovu potpisanih memoranduma o saradnji koji regulišu način funkcionisanja SOS linija.

U *Crnoj Gori*, od 2014. godine, postoji besplatna nacionalna SOS liniju za žrtve nasilja u porodici (080 111 111), koja pruža usluge 24/7. Nacionalnu liniju najčešće pozivaju žrtve lično, a u ime žrtve pozivaju je službenici i službenice centara za socijalni rad, centara bezbednosti, rođaci i rođake, kao i građani i građanke Crne Gore. Servis osnažuje i pruža podršku žrtvi kroz emocionalnu podršku, informisanje o pravima i mogućnostima za žrtvu, konsultacije i pomoć u kriznim situacijama, upućivanje na druge organizacije, ustanove, institucije i psihološko savetovanje. Pored toga, postoji i SOS linija za žrtve trgovine ljudima (11 66 66).

¹¹⁶ A Thousand Ways to Solve Problems: An Analysis of Existing Violence Against Women and Girls (VAWG) Approaches for Minoritized Women and Girls in the Western Balkans and Turkey, UN Women, 2018, p. 35

¹¹⁷ Danica Jovanović, Više lica diskriminacije i rasizma - Problem dostupnosti Sigurnih kuća za Romkinje i problem sekundarne viktimizacije u smeštaju, Udruženje Roma Novi Bečej, Novi Bečej, 2017, str. 60

¹¹⁸ Ibid, str. 60-61

U **Srbiji**, na nivou države još uvek nije uspostavljena usluga nacionalnog SOS telefona za žene žrtve nasilja, koji ispunjava standarde u pogledu dostupnosti, anonimnosti i druge kriterijume u skladu sa Istanbulsom konvencijom.¹¹⁹ Trenutno uslugu podrške SOS telefona pružaju organizacije civilnog društva, ali ni jedna od ovih usluga nije na nacionalnom nivou, niti se pruža 24/7, već obično 12 časova, samo radnim danima, dok pojedini SOS telefoni rade samo nekoliko popodnevnih sati, jer nemaju ljudske i materijalne resurse da obezbede veći obim ove usluge.¹²⁰ Izveštavajući o usluzi SOS telefona, Srbija je u izveštaju GREVIO komitetu navela da pri Ministarstvu unutrašnjih poslova postoji besplatna telefonska linija za prijavljivanje nasilja u porodici (0800/100-600).¹²¹ Međutim, kao što je i država sama istakla, ovaj telefon ne ispunjava kriterijume propisane Istanbulsom konvencijom – poverljivost i savetovanje.¹²² Takođe, krajem decembra 2018. godine, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja pokrenulo je nacionalni SOS telefon 088-222-033, koji vodi Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu,¹²³ ustanova koja nije specijalizovana niti je bila licencirana za pružanje ove usluge. Uz brojne zamerke i ukazivanje na nepravilnosti, ženske organizacije ukazuju da ni ova usluga ne ispunjava standarde propisane Istanbulsom konvencijom, između ostalog, zbog snimanja razgovora sa žrtvom nasilja.¹²⁴

Iskreno, čula sam da postoje ti telefoni, ali ja konkretno ne mogu da imenujem nijedan, ne znam zaista. Smatram da bi to bila dobra ideja, jer bi žene u svako doba dana i noći mogle da pozovu taj broj, ukoliko pretrpe nasilje. Mislim da je bolje da budu anonimni. Što bi svako morao da zna šta mi se dešava. (Romkinja iz Srbije, 20 godina)

Ne znam za te telefone, SOS znači za pomoć... Ne vidim kako da mi pomognu, što im ispričam, kako ja da im verujem. Ne, ne bih ih pozvala. (Romkinja iz Srbije, 22 godine)

Nisam pozvala, ali mislim da bi svakoj ženi značilo. Kada nemaš koga da pozoveš da dođe, a nećeš ni u policiju, onda pozoveš njih. Pozvala bih, ako nemam drugi izlaz i ako snimaju razgovore. (Romkinja iz Srbije, 44 godine)

¹¹⁹ Izveštaj Republike Srbije podnet u skladu sa članom 68. Stav 1. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – studija početnog stanja, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2018, str. 50

¹²⁰ Član 27. i 28. Zakona o potvrđivanju Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

¹²¹ Izveštaj Republike Srbije podnet u skladu sa članom 68. Stav 1. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – studija početnog stanja, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2018, str. 50

¹²² Improved legislation failed protection - Independent report on the implementation of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Autonomous Women's Center, Belgrade, 2018, str. 37

¹²³ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja, Nacionalni SOS broj za žene sa iskustvom nasilja, dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/srb-lat/aktuelnosti/vesti/nacionalni-sos-broj-za-zene-sa-iskustvom-nasilja-0800-222-033>

¹²⁴ PreUgovor, Nacionalni SOS telefon ili gde nestade višedecenijski rad SOS telefona ženskih nevladinih organizacija, dostupno na: <http://www.preugovor.org/Tekstovi/1428/Nacionalni-SOS-telefon.shtml>; Katarina Stevanović, Koje SOS linije stvarno rade u Srbiji, BBC na srpskom, 16.5.2019, dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-48293620>

5.4. Zaključak

Na osnovu navoda Romkinja koje su učestvovala u ovom istraživanju može se zaključiti da su Romkinje u regionu izložene svim manifestacijama nasilja u porodici i partnerskim odnosima. Iako su istraživanja o nasilju prema Romkinjama veoma retka, uočava se da su Romkinje, usled rasprostranjenih patrijarhalnih normi ponašanja, u većem riziku od nasilja u porodici u poređenju sa ženama iz većinske populacije. Uprkos tome, mali broj Romkinja se odlučuje da prijavi nasilje. Razloga za to je mnogo, a preventivno se odnose na nepoverenje u nadležne organe, straha da će ih nasilnik još više povrediti, osećanja sramote ili čak i minimizovanja nasilja koje su preživele, smatrajući da nasilje mora da bude „ozbiljno“ da bi bilo prijavljeno. Čini se da je najčešći razlog zbog kojeg se Romkinje ustručavaju da prijave nasilje koje su doživele povezan sa njihovim osećajem da profesionalci u nadležnim institucijama neće verovati njihovim iskustvima, da im neće pružiti pomoć i podršku, te će biti u riziku da nasilje postane teže. Takođe, ne treba izgubiti iz vida da značajan broj Romkinja iz regiona živi u siromaštvu, da su socijalno isključene, te da ekonomski zavise od partnera i žive u širem porodičnom domaćinstvu, najčešće sa porodicom partnera/supruga. Ovakva situacija Romkinjama još više otežava izlazak iz kruga nasilja, jer mnoge osećaju da ako napuste partnera neće imati gde da odu niti će biti u stanju da brinu o sebi i deci.

Pojedine Romkinje koje su prijavile nasilje susrele su se sa neprofesionalnim, neadekvatnim i diskriminatornim reakcijama profesionalaca. Pojedini su i odbili da im pomognu. Čini se da je žene najviše pogađala pretnja profesionalaca da će im oduzeti decu, kao i njihovo odbijanje da poveruju u iskustvo žene koja je pretrpela nasilje. Zabrinjava što su pojedine Romkinje koje su preživele ovakva iskustva navele da su odlučile da više nikome neće prijavljivati nasilje, što ih dovodi u rizik od eskalacije nasilja, a naposljetku i od femicida.

Dalje, treba napomenuti da se u većini slučajeva, Romkinje koje zatraže pomoć i podršku od institucija i sigurnih kuća susreću sa preprekama da dobiju usluge koje su generalno dostupne svim žrtvama nasilja u porodici. Međutim, ukoliko su predstavnice organizacija civilnog društva u njihovoj pratnji, Romkinje, u tim slučajevima, dobijaju podršku i imaju šansu za bolji ishod.¹²⁵

Izuzetno je malo podataka o dostupnosti usluga podrške Romkinjama koje su preživele nasilje u porodici. Međutim, retki dostupni podaci pokazuju da mnoge Romkinje nisu upoznate sa uslugama podrške (npr. SOS telefon), kao i da imaju poteškoće da ostvare pravo na druge usluge zbog siromaštva, izolacije i diskriminatornog odnosa profesionalaca prema njima. Zabrinjavajuć je podatak da pojedine Romkinje iz regiona smatraju da usluga sigurne kuće nije namenjena njima, već ženama iz opšte populacije, kao i navodi pojedinih organizacija civilnog društva da postoji otpor kod pojedinih profesionalaca da pruže uslugu Romkinji. Stoga, izuzetno je važno da profesionalci razumeju specifičnosti nasilja sa kojim se Romkinje susreću, da se oslobode predrasuda i stereotipa o romskom „načinu života“, što bi svakako, doprinelo i povećanju poverenja Romkinja u rad institucija i većem broju prijavi preživljenog nasilja.

¹²⁵ Milenković, N, 'Nowhere to turn: Gender-based violence against Roma women', UNDP, 2018, p. 11

6. ZAKLJUČCI

U nastavku će biti predstavljeno nekoliko zaključaka koji su nastali na osnovu nacionalnih izveštaja koji su fokusirani na tri teme koje se tiču Romkinja u regionu.

6.1. *Pristupačnost zdravstvene zaštite Romkinjama*

- ✚ Zdravstvena situacija Romkinja je znatno lošija nego kod opšte populacije zbog neadekvatnih životnih uslova, kao što su neadekvatni uslovi stanovanja, siromaštvo i nepovoljan položaj Romkinja u okviru domaćinstva, uključujući dečiji brak i rane porođaje, obavljanje teških poslova i briga o članovima šire porodice, usled čega imaju poteškoća da se posvete sebi i svom zdravlju. Takođe, pojedine Romkinje nailaze na prepreke u pristupu zdravstvenoj zaštiti usled neposedavanja ličnih dokumenata, uključujući zdravstvene knjižice, a suočavaju se i sa uvredljivim i ponižavajućim tretmanom na osnovu nacionalne pripadnosti i pola od zdravstvenih radnika. Diskriminacija Romkinja u oblasti zdravstvene zaštite je naročito vidljiva kada je reč o pružanju zdravstvene zaštite tokom i nakon porođaja.
- ✚ Romkinje veoma retko koriste savremene metode kontracepcije, nemaju dovoljno saznanja o kontracepciji, usled čega imaju bojazan da je koriste. Događa se i da o njihovoj reprodukciji i reproduktivnom zdravlju odlučuju njihovi partneri i drugi članovi porodice.
- ✚ Romkinje najčešće nisu upoznate sa mehanizmima zaštite od diskriminacije u oblasti zdravstvene zaštite, a one koje imaju saznanja o ovim mehanizmima, uglavnom se ne osećaju osnaženo da diskriminaciju prijave nadležnim organima.

6.2. *Dečiji brakovi*

- ✚ Društvo prepoznaje problem dečijih brakova, ali ovu pojavu često toleriše, pripisuje je tzv. „romskoj tradiciji“ i ne prepoznaje u dovoljnoj meri njenu štetnost.
- ✚ Uprkos brojnim predrasudama i stereotipima vezanim za dečije brakove u romskoj zajednici, odnosno, pripisivanje ove pojave tzv. „romskoj tradiciji“, uzroci dečijih brakova, prvenstveno su rodno zasnovana diskriminacija, siromaštvo, nedostatak obrazovanja i neadekvatni institucionalni odgovori na dečije brakove.

- ✚ U današnje vreme, najčešća „praksa“ sklapanja dečijih bakova u romskoj zajednici je „odluka“ devojčice da se uda, često i uz oštro protivljenje njihovih majki. Međutim, ovde se radi o „prisilnoj dobrovoljnosti“, jer devojčice ovakvu „odluku“ donose suočene sa patrijarhalnom tradicijom koja „kultu ženske nevinosti“ daje presudan značaj, jer će se u suprotnom smatrati da je devojčica osramotila porodicu.
- ✚ Mnogi predstavnici institucija neadekvatno reaguju na saznanje o dečijim brakovima Romkinja i ne primenjuju zakonska rešenja koja im stoje na raspolaganju, vođeni rasprostranjenim stereotipom koji povezuje dečiji brak sa romskom „kulturom i tradicijom“, umesto da se rani brak posmatra kao ozbiljno kršenje dečijih i ženskih ljudskih prava. Naime, sa stupanjem u brak devojčica odustaje od školovanja, drastično joj se smanjuju izgledi za zapošljavanje, a povećava ranjivost na nasilje u porodici i partnerskim odnosima i pogoršava joj se zdravstveno stanje, uključujući u domenu reproduktivnog zdravlja.
- ✚ Predstavnici institucija smatraju da ne postoji efikasna institucionalna zaštita od dečijih brakova.

6.3. *Nasilje u porodici i partnerskim odnosima*

- ✚ Raspoloživa istraživanja o rasprostranjenosti nasilja prema Romkinjama pokazuju da je nasilje prema Romkinjama u porodici i partnerskim odnosima ozbiljan društveni problem, te da je prevalencija nasilja prema Romkinjama veća u odnosu na žene iz opšte populacije. I dalje je prisutan nedostatak znanja o određenim tipovima nasilja među Romkinjama, naročito kada je reč o prepoznavanju psihološkog nasilja, koje ne samo da se ne prepoznaje, već se takva ponašanja supruga, sinova i drugih nasilnika opravdavaju i prihvataju kao normalna u svakodnevnom životu. Ekonomsko nasilje gotovo da se uopšte ne prepoznaje, a pojam rodno zasnovanog nasilja je nepoznat za većinu Romkinja.
- ✚ Većina Romkinja zna da postoji sigurna kuća, ali mnoge od njih se ne usuđuju na takav korak, jer smatraju da bi ih osudila rodbina i zajednica, nemaju poverenja u institucije i iskazuju zabrinutost zbog nepostojanja podrške nakon izlaska iz sigurne kuće.
- ✚ Veliki broj Rominja smatra da je važno da žene koje trpe nasilje znaju za postojanje SOS telefona i ističu da bi bilo jako korisno kada bi ta usluga bila omogućena 24/7, uz garanciju poverljivosti razgovora sa pružateljicama usluge.

- ✚ Romkinje ređe prijavljuju porodično i partnersko nasilje u odnosu na žene iz opšte populacije. Razlozi za to su prvenstveno vezani za slabiju informisanost o mogućnostima zaštite i podrške, strah od osude zajednice, ali i za nedostatak poverenja u institucije, koje često ne veruju njihovim ličnim iskustvima i pripisuju nasilje „romskoj tradiciji i načinu života” i „privatnoj stvari porodice”.
- ✚ Zaposlenima u centrima za socijalni rad, policiji i tužilaštvu nedostaju edukacije o rodno zasnovanom nasilju prema Romkinjama.

7. PREPORUKE

Nacionalni izveštaji, kao i ovaj regionalni izveštaj, kroz analizu zakonodavnog okvira i istraživanje sprovedeno u svim državama sa Romkinjama, pokazuju da su veoma slični problemi i prepreke sa kojima se Romkinje susreću u vezi sa ostvarivanjem prava u vezi sa zdravstvenom zaštitom, dečijim brakovima i zaštiti od nasilja. Imajući to u vidu, date su preporuke koje su zajedničke za Severnu Makedoniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Srbiju, uz ukazivanje da bi se ispunjenjem ovih preporuka značajno doprinelo poboljšanju položaja Romkinja u regionu.

7.1. *Dostupnost zdravstvene zaštite Romkinjama*

- ✚ Obuhvatiti sve Romkinje obaveznim zdravstvenim osiguranjem i omogućiti da imaju izabrane lekare opšte prakse i ginekologe u sredinama u kojima žive, povećanjem broja ambulanti/domova zdravlja, uvođenjem mobilnih zdravstvenih timova, obezbeđivanjem podrške zdravstvenih medijatorki ili na drugi pogodan način kojim će se povećati dostupnost zdravstvene zaštite;
- ✚ Sprovoditi redovno kampanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju među Romkinjama, kako bi se upoznale sa svojim pravima i kako bi se unapredila njihova znanja u vezi sa redovnim preventivnim pregledima;
- ✚ Obezbediti informacije o kontracepciji, kao i besplatnu oralnu kontracepciju;
- ✚ Pozivati Romkinje na preventivne preglede (mamografija, skrining);
- ✚ Uvesti sveobuhvatne edukacije u obrazovnim institucijama o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima;
- ✚ Uspostaviti kontinuiranu edukaciju zdravstvenih radnika o specifičnom položaju Romkinja u društvu i zabrani diskriminacije;

7.2. *Iskorenjivanje dečijih brakova*

- ✚ Organizovati redovne programe edukacije roditelja i mladih o posledicama dečijih brakova, sa ciljem borbe protiv ove štetne prakse;
- ✚ Obezbediti programe podizanja svesti u romskim zajednicama o posledicama insistiranja na ženskoj nevinosti pre stupanja u brak, u cilju prevencije dečijih brakova;
- ✚ Obezbediti podršku romskim devojkicama u osnovnom obrazovanju, kroz mentorstvo i obezbeđivanje stipendija, kako bi se preveniralo napuštanje škole i sklapanje dečijih brakova;
- ✚ Obezbediti edukaciju prosvetnih radnika o prevenciji i suzbijanju dečijih brakova;

- ✚ Podići nivo znanja predstavnika medija o dečijim brakovima u cilju njihovog senzibilisanijeg pristupa u izveštavanju;
- ✚ Izmeniti zakone i podići starosnu granicu za zaključenje braka na 18 godina, bez propisivanja izuzetaka;
- ✚ Ogranizovati programe ekonomskog osnaživanja i osamostaljivanja Romkinja, sa ciljem prevencije dečijih brakova i nasilja u porodici i partnerskim odnosima.
- ✚ Uspostaviti mehanizme za koordinisanu i efikasnu reakciju svih nadležnih organa na nacionalnom i lokalnom nivou, u cilju prevencije i suzbijanja dečijih brakova;

7.3. Usluge zaštite i podrške Romkinjama u situacijama nasilja

- ✚ Obezbediti kontinuiranu edukaciju zaposlenih u centrima za socijalni rad, policiji i tužilaštvu o rodno zasnovanom nasilju prema Rominjama;
- ✚ Uskladiti zakone i praksu sa odredbama Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici, u oblasti pružanja podrške i zaštite ženama od nasilja u porodici, posebno kada je reč o sigurnim kućama, SOS telefonu i prijavljivanju nasilja;
- ✚ Organizovati edukacije za Romkinje za prepoznavanje različitih oblika i manifestacija nasilja u porodici, uključujući psihološko i ekonomsko nasilje;
- ✚ Raditi na uspostavljanju poverenja Romkinja u institucije kroz uključivanje u zajedničke aktivnosti i akcije.

ANEKS – Priče Romkinja

1. Priča Romkinje iz Srbije

Otišla sam sa rezultatima krvi kod lekarke, čekala sam jedno dva sata, prvo je izašla malo na pauzu, zatim je prozivala sve koje su došli posle mene, mislila sam da su zakazani, ušla sam da pitam sestru: „*Koliko još da čekam, kada ću biti na redu?*“ Sestra je rekla da čekam ako hoću, ako ne, da idem kući. Pitala sam je zašto da idem kući, da mi je dobro ne bih sigurno došla u dom zdravlja da sedim. Ona mi kaže da izađem napolje. Ja sam izašla i šta sam mogla drugo, nego da čekam. Sedela sam pored nekih žena i pitala ih da li imaju zakazano, rekle su mi da nemaju, da su donele neke rezultate. U tom trenutku izlazi sestra i baš nju proziva, ženu koje je pre pet minuta predala knjižicu. Žena se okrenula prema meni i kaže sestri: „*Ali sestro, ova gospođa je došla pre mene, neka uđe ona, sačekacu ja.*“ Sestra me pogledala, okrenula se prema njoj i odgovorila joj: „*Gospođa, gde ti vidiš, majke ti, gospođu, hajde ulazi, neka je, neka čeka, šta fali, i onako ne radi ništa.*“

U momentu sam zastala, ustala i pitala ženu koja ulazi da li se to sestra meni obratila. Žena je klimnula glavom, videla sam da joj je bilo neprijatno, izvinjavala mi se i ušla. Bila sam toliko besna, nisam znala šta da radim, da uđem unutra i da je lepo „izlupam“, a onda sam u momentu pomislila zvaće policiju, još na moju muku i kaznu da platim. Sačekala sam da izađe žena i taman ja da uđem da je pitam da mi to ponovi, žena koja je izlazila iz ordinacije mi se obratila: „*Uđi, uđi, rekla sam ja doktorki da dugo čekaš i da ti nije dobro, doktorka je rekla da uđeš i ne nerviraj se, vidiš kakva je, čovek je dobar ili loš, a ona vidiš i sama, namćor živi.*“

Ušla sam, nisam je ni pogledala, sreća što je doktorka fina, pa sam zbog nje i htela da prećutim. Taman je doktorka uzela moje rezultate, kada čujem glas naše medijatorke. Ona je ušla da zakaže nekome pregled, a setra sa njom sve lepo priča. Pitala sam doktorku je li to medijatorka, doktorka je rekla da jeste i pozvala je da uđe unutra. Ona je ušla, pozdravila se sa mnom, pitala me šta radim, kako sam, doktorka joj je rekla da sam malokrvna i da je dobro što je naišla, da mi pomogne da napišem zahtev za jednokratnu pomoć, jer su lekovi mnogo skupi i da bude sa mnom u kontaktu.

Ja sam onda rekla medijatorki da sam čekala dva sata i više i da me je sestra vređala i ispričala sam i njoj i doktorki šta mi je sve rekla. Medijatorka mi je rekla da ne brinem ništa i da će to ona rešiti, a doktorka je bila iznenađena, kao i ona ne može da veruje da mi je to sestra rekla, možda se nije obratila meni. Medijatorka je tada rekla doktorki da su to njene reči, da se ona tako ponaša prema Romima i da joj ovo nije prvi put. Sačekala je sa mnom da završi doktorka pregled, zahvalila se doktorki, uzela je moje recepte i otišla do sestre da mi overi. Ja sam krenula za njom. Medijatorka joj je pružila recepte i rekla: „*Draga, hajde overi recepte ovoj gospođi koja ništa ne radi, pa neka ide kući, dosta je sedela u domu zdravlja, a i vidiš da puca od zdravlja.*“ Videla sam da se sestra zacrvenela, spustila glavu i tiho joj odgovorila: „*Ne znam, draga, o čemu pričaš.*“ Medijatorka joj je

odgovorila da će se verovatno setiti kada je bude zvala direktorka na razgovor, ukoliko je zaboravila. Medijatorka mi je pružila knjižicu uz reči: „*Hajde gospođo, u pravu je sestra, pa mi Romi i jesmo za neke gospoda*“. Izašle smo ispred ordinacije, ispričale smo se i taman da krenemo niz hodnik, sestra otvara vrata i obraća se medijatorki: „*Izvini, draga, jesam, rekla sam, ne znam šta mi je bilo... Evo, kunem se, neće se više ponoviti*“. Medijatorka je rekla da nije ovo prvi put, da joj se žalila većina Roma, koji se leče kod ove doktorke, da ih uvek zadnje proziva i da ona ipak mora da prenese direktorki.

Posle 10-15 dana, medijatorka me je pozvala na razgovor kod direktorke doma zdravlja. Otišla sam, tamo je bila medicinska sestra, moja doktorka, medijatorka i ja. Ispričala sam ponovo pred svima šta mi je sestra rekla. Ona je to sve potvrdila, prišla je i izvinjavala se da je ona to u afektu rekla, da ona nije uopšte to rekla na osnovu nacionalnosti i da se to više nikada neće ponoviti. Direktorica se tada obratila medijatorki da mi pomogne oko pisanja prijave za diskriminaciju, a što se tiče doma zdravlja, moraće da joj da opomenu pred otkaz i ne znam koliko da je novčano kazni od plate.

2. Priča Romkinje iz Severne Makedonije

Imala je samo 15 godina i bila je solidna učenica u osnovnoj školi. Uživala je u slobodi koju su joj omogućavali roditelji, koji su verovali da njihova ćerka može da završi školu i bude nezavisna. Iako su bili vrlo siromašni, pokušavali su da obezbede sve što je potrebno ćerkama, kako bi se osećale ravnopravno sa ostalom decom u školi. Ispitanica je imala dozvolu od roditelja da izlazi sa društvom, da ide na kafu i da ide u provod vikendom. U očima svojih roditelja, ona je i dalje bila mlada da zna šta je ljubav i da prepozna da li je neki mladić pravi za nju. Niko nije ni sumnjao da ima dečka, s obzirom da je bila i dalje dete.

Svi su bili iznenađeni kada je jednog dana došla iz škole sa dečkom, sela za sto sa svojim roditeljima i saopštila im da se udaje. Svi su bili u šoku i nisu odobravali taj brak, jer je imala samo 15, a njen dečko 17 godina. Ni jedno ni drugo nisu bili spremni, niti zreli za brak, a osim toga i dalje su išli u školu. Zbog takve odluke, ispitanica je „osramotila“ svoje roditelje, te su joj rekli da joj više nije mesto u roditeljskoj kući, jer prema romskim običajima, ona više nije njihova ćerka, već treba da ide u kuću svog muža. Bez razmišljanja o tome šta bi moglo dalje da se desi, roditelji su odlučili da razgovaraju sa roditeljima njenog dečka i dali su je, kao nevestu, u kuću njenog muža, gde je živela sa njegovim roditeljima, starijom sestrom i mlađom sestrom od tri godine.

Roditelji su se složili sa brakom jer devojčica više nije bila nevina, a prema običajima, zbog toga, ona više ne pripada očevoj kući. U kući svog muža, ona je bila mala nevesta, svi su je tako posmatrali i tako oslovljavali. Na inicijativu roditelja, oboje su nastavili da pohađaju školu. Čim bi se vratila iz škole, devojčica je morala da obavlja kućne poslove i da čuva muževljevu mlađu sestru. Zapravo, ona je bila dete koje je čuvalo drugo dete.

Zatvorila se u sebe i nakon godinu dana shvatila da njeni vršnjaci imaju različite živote i donela je odluku da se vrati u kuću svojih roditelja. Nakon određenog perioda, tokom kojeg je bila osuđena od zajednice, odlučila je da se ponovo uda za dečka iz inostranstva. Brak je trajao nekoliko meseci i devojčica sada ponovo živi sa svojim roditeljima. Ne ide u školu, sedi kod kuće u teškoj depresiji i potrebna joj je pomoć.

3. Priča Romkinje iz Srbije

Završila je osnovnu školu, nezaposlena je i majka je dvoje dece, devojčice od 14 i dečaka od 12 godina. Trenutno živi u kući svojih roditelja, u petočlanoj porodici, sa bratom, sestrom i decom. Nasilje je počelo posle osam godina braka, kada smo se odelili od njegovih roditelja. Lepo smo se slagali, zaposleni su bili i on i njegovi roditelji, ja sam gajila decu, tako da nisam nikada pitala koliko ima novca, jer sve što mi je bilo potrebno oni su priuštili i meni i deci. Mesec dana pre nego što ćemo se odeliti od njegovih roditelja, primetila sam česte svađe između njega i njegovog oca. Nisam znala o čemu se radi, zašto se svađaju, sve dok jednog dana, posle njihove žučne svađe, njegov otac je odlučio da se preselimo u kuću bake koja je umrla pre par godina. Ja sam plakala... Nisam želela da izađemo iz kuće, kao da sam predosetila da to neće biti dobro, ali njegova majka mi je rekla da će to samo kratko biti, dok mu se otac odljuti.

Ubrzo smo se odselili. Tada mi se život skroz preokrenuo. Po celu noć nije dolazio kući. Ujutru, kada bih ga budila da mi da novac da idem u prodavnicu da kupim u kući šta mi treba, on bi se svađao sa mnom. Ne, ne, nisam rekla nikome. Znaš, roditelji su mi tada bili bolesni, brat i sestra su blizanci, mlađi su od mene, a i oboje su invalidi. Nisam htela da ih nasekiram. Malo im je problema, nisam, eto, htela nikome da ispričam, sve sam mislila biće bolje.

Kada bih izašla i vodila decu u predškolsko, kupila mi svekrva neki puder koji prikriva modrice. Ja bih stavljala taj puder, da se ne vidi, a sa komšinicama, kada dolaze, ja sam se uvek smejala, šalila, da ne bi one primetile. Jednog dana, kada je došao sa posla, zamolila sam ga da mi kaže šta se dešava sa njim, čemu takvo ponašanje i ako bude tako nastavio ostaviću mu decu i otići ću. On je ustao, udario me je pesnicom u nos, počeo je da me šutira, izgovarajući takve ružne reči – „da je hteo gazdu nad glavom, živeo bi sa roditeljima“.

Mislila sam da će ga proći, možda je takav jer ne priča sa ocem. Majka mu je dolazila često, ali kada on nije bio kući. Kupovala je deci, davala mi je novac da imam za decu. Uvek kada bih joj se požalila, ona bi samo slegla ramenima, govoreći mi: „Proći će ga, nemoj ostavljati svoju decu, biće to sve dobro“. Međutim, iz dana u dan, bio je sve gori. Saznao je da mu majka dolazi i da mi daje novac. Kada mu nisam davala, on bi znao sve da prevrne po kući, gađao me čime god stigne i kada sam jednog dana rekla da imam novac i da ću mu dati kada mi bude rekao zašto mu treba, e tada me je tukao dok se

nisam onesvestila. Znam samo da sam čula da deca vrište oko mene, ustala sam polako i videla da mu je majka tu. Pomogla mi je da sednem, bila je sva uplakana, sela je pored mene i tada mi je ispričala celu istinu. On se u stvari kockao i pre nego što se oženio sa mnom, znao je celu platu da ostavi za dan na nekim aparatima.

„Mislili smo da će biti bolji, da će prestati kada se odselite... Ali, nema njemu spasa“, govorila mi je njegova majka. Deca se privila oko mene, drhte, plaču. Njegova je majka u momentu ustala i rekla: *„Eee, dosta je bilo, neću ovo više dozvoliti“*, uzela je telefon i pozvala policiju. *„Sada im sve ispričaj, pa neka vidi. Nemoj da si prećutala nešto, ne dozvoli da ti se deca razbole“*. Počela sam da plačem, što je to uradila, gde ću sada, tek će me sada ubiti. Ja nemam gde, decu ne mogu da ostavim, ne idem nikuda bez svoje dece. Plašila sam se, jer sam čula da je jedna moja drugarica isto pozvala policiju, išli su u SUP, dali izjavu, njemu su zabranili jedan dan da dođe kući, posle toga je tek nagrabusila. Pretio je da će da je ubije, a da ti kažem, da nikada niko nije više ni dolazio, ni policija, niti ovi iz centra, da vide kako su ona i dete.

Posle pola sata došla je policija. Prvo su ispitivali moju svekrvu, u kom svojstvu prijavljuje, a onda se drugi policajac onako, kako da ti kažem, arogantno, obratio meni rečima, kao da ga sada čujem: *„A ti, ti jesi punoletna, treba ti advokat. Što ti nisi prijavila? Bože me sačuvaj. Rođena majka da prijavi sina... Ovo samo kod vas ima“*. Kažem ja njemu: *„Imam usta, naravno da ću da pričam, ali nisam htela da upadam njoj u reč i da pričamo svi, a onda nas vi ne bi razumeli“*. Drugi policajac se nasmejao i rekao: *„A nije tebi ništa, vidite, rešite to nekako, a ako bude bilo potrebe pozovite nas opet, sutra će biti druge kolege, pa će vas možda oni razumeti“*. Okrenuli se i otišli.

Šta sada, ja ne smem da ga čekam kući, ubiće me. Svekrva je rekla da pokupim decu, odvešće me ona do autobuske stanice, daće mi novac i da odem kod mojih roditelja. Međutim, mi taman da izađemo, eto ti njega, verovatno mu je neko javio. Počeo je da vređa majku, svašta joj je govorio, okrenuo se prema meni i rekao: *„Znaš, odavde samo mrtva možeš da izađeš“*. Počeo je da psuje, deca plaču, vrište. Verovatno je neko od komšija ponovo prijavio, došla je policija. Ovoga puta su došli drugi policajci i odmah su ga priveli, a ja i svekrva da se javimo odmah u centar za socijalni rad.

U centru za socijalni rad su mi rekli da sačekam ispred vrata. Posle pola sata izlazi socijalna radnica, pogleda nas i kaže: *„Znala sam da ste vi, šta je, potukle ste... Svašta! Pa šta bi drugo radile i ovako ne radite ništa, čekate samo socijalnu pomoć“*. Tada sam joj svašta rekla i da ću je prijaviti. Nasmejala se i rekla: *„Slobodno, pa vi to samo i radite“*.

Taman da izađem, policija je već bila pred vratima, pitali je da li je uzela izjave i kakav plan imaju za mene i decu. Ona ih je pogledala zbunjeno i rekla: *„Ne, ne, nisam, sada su tek došle“*. Tada joj je moja svekrva rekla: *„Slušam Vas sve vreme i ne mogu da verujem šta pričate“*, a zatim se obratila policajcu: *„Gospodine, došle smo odmah, čekale smo ispred, gospođa je izašla i sa vrata počela da nas vređa po nacionalnoj osnovi, nije nam dozvolila ništa da kažemo, pitajte je da li zna o čemu se radi, pojma nema, kaže da smo se nas dve potukle jer nemamo druga posla“*. Socijalna radnica je sagla glavu i tiho rekla: *„Pa nije baš*

tako". Policajac je, ne mogu da kažem, bio mnogo ljubazan, rekao je da će se ubrzo sve rešiti. Njemu je izrečena zabrana prilaska meni i deci u roku od 48 sati, slučaj je preuzeo javni tužilac. Rekli su mi da se slobodno vratim kući sa decom, bude li se pojavio, da pozovem policiju, a radnica iz centra će doći sutra da nas obiđe.

Vratila sam se sa decom kući, pokupila stvari i vratila se kod mojih roditelja. Posle tri dana, on je zvao telefonom i dalje je pretio. Ja sam pozvala policiju i prijavila ga. Istog dana, kada sam ga prijavila, došli su iz centra za socijalni rad kod mojih roditelja. Dala sam izjavu, rekli su mi da deca moraju da krenu u školu, da moram da se pridržavam pravila i zakona, da će dolaziti nenajavljeni i bude li primetila da sam zapostavila decu, bez razmišljanja će ih dati u hraniteljsku porodicu. Rekla sam joj: „*Da nisam brinula o svojoj deci i da sam htela da ih napustim, sigurno ih ne bih pvela sa sobom*“.

Ma kakvi, nikada, kažem ti, nikada ni mene ni decu nisu pozvali iz centra za socijalni rad ni na kakav razgovor. U školi su deca razgovarala sa psihologom i imali su tretmane svaki dan. Jednom su tada došli socijalni radnici i više se nikada nisu pojavili. Kada sam predala za socijalnu pomoć, bila je druga socijalna radnica, pitala kako su deca, i to je to... I od tada više nisu ni dolazile, niti sam ga ja tužila za alimentaciju, niti sam dobila nikakav poziv za suđenje, jer su rekli da je predato javnom tužiocu.

U međuvremenu su mi umrli i otac i majka, i to u roku od tri meseca. Radila sam u gradskoj čistoći tri meseca na javnim radovima, sada sam bez posla. Dobijam dečiji dodatak, na socijalnu pomoć imam pravo samo šest meseci u toku godine, brat i sestra primaju za stalno. Predali smo za tuđu negu, jer su invalidi, odbili su ih. Bivši svekar i svekrva dolaze, šalju nam novac. Kažu da je on postao pravi uličar. Eto, tako sam ja to nasilje trpela, pa, više od godinu dana, a možda i dve.

Sada se mnogo više priča o tome nego tada, kada sam ja to sve preživljavala. Čujem imaju sigurne kuće za žene. Eto, baš pre neki dan, čujem na pijaci, kažu bila neka žena u sigurnoj kući, ne znam tačno u kom gradu. Kažu, kod nas nema, bila žena mesec dana i vratila se kod svojih roditelja. Da kažem da sam znala koja prava imam. Čula sam tako od žena, na televiziji sam čula, ali da ti kažem, te zakone niko ne sprovodi do kraja, ni kako treba, posebno za nas Rome. Mada čujem da neromkinje imaju i pomoć i podršku, a nama kažu da je to naša tradicija.

4. Priča Romkinje iz Bosne i Hercegovine

Šta da kažem za svoj život, nikakav, ispatila i izmučila sam se, 81. sam godište. Udala sam se sa 20 godina. Ne znam kako bih opisala svoju udaju, velika je greška. Mogla sam da imam bolji život u svakom smislu. Izrodila sam četvoro djece. Život mi nije bilo lagan, posebno dok nisam rodila djecu. Nismo imali gdje da živimo, budi nečiji rob, budi sluga, peri i čisti, tebe nema nigdje i nemaš nikakvog poštovanja, ni kao snaha, ni kao čovjek. Od muža je takva porodica da nikada niko nije imao svoju kuću, nego su živili tako gdje

su stigli. Sjećam se u jednoj kući da je ispod kreveta bila šahta. Ja dok sam rodila dijete ono je dobilo bronhitis. Nekih sam para skupila pa sam to uspjela da saniram. Sredila sam tu sobicu lijepo, eto ličilo je na nešto.

Ali kasnije su nastali problemi. Muž što zaradi pretežno sve popije. Mene je bilo sramota, jer sam ja imala svu podršku od svoje porodice. Nikada ja nisam htjela da oni nešto utiču na naš odnos. Nekada sam ostavljala djecu jer sam se nadala da će se on na taj način smiriti. Naravno da ih nikada ne bi ostavila. Nisam nikada gledala da se izvučem, ali sam htjela da ga naučim nekim stvarima. 12 godina sam živila tako, ni na nebu ni na zemlji, na moju inicijativu, kada mi je puklo, ja sam provalila u ovu kuću bez ijednog papira. Mislila sam da mi imamo te probleme jer smo sa svima njima. Međutim, eto živimo sada sami, ali porodica i dalje nije sretna. Nema tu neke sloge, nema one ljubavi. Ja svakodnevno prolazim sve sama, sama sam upisala svu svoju djecu u školu, sama ih hranim i odgajam. Jednostavno njega nema, isto kao da je mrtav. Svi u selu znaju da se ja sama borim, on je kao neki prolaznik koji dođe i prođe. Čeka da ja nešto postignem i onda mi se uvuče. Prema meni je on dobar dok je trijezan, ali dok popije to više nije moj muž. Kada je trijezan on nama i kupi i uradi po kući. Ja kada gledam njega dok je pijan ja njega ne mogu da prepoznam, on se izobličio u drugu osobu. On je sada obolio od toga, on mora sada da popije, nije važno jel to jedno pivo ili dva ili deset. Onda kada popije to više nije ta osoba. Desilo se dva, tri puta da on kada se napije ne zna šta radi. Ja sam pokušala, dok smo bili u Njemačkoj, da idemo na razgovore kod psihologa i tada su mu rekli da ne smije da pije.

On je mene par puta udario, moja djeca su bila tu. Moj sin je njega i prijavio. On je mene vukao za kosu i udarao. Njega je najviše povredilo što ga je dijete prijavilo. Pa sam mu ja rekla šta onda misliš kako se ponašaš kada dijete više neće da trpi. Kada je policija došla da ga vodi djeca su počele da plaču i ja sam morala da povučem prijavu. Morala sam, zbog djece. On zna, pošto sam ja s vama u Udruženju, da ja puno toga znam i da znam važnih ljudi i da ću ga prijaviti svaki naredni put. Pokušala sam u više navrata da razgovaramo, da mu objasnim da sramoti i našu djecu koja idu u školu. Pročuje se to ko šta uradi i šta kaže.

Najviše se bojim što je on takav kada je ovdje, a kako tek uzima maha kad je negdje drugo. Ja ga ovdje opet, koliko toliko, kontrolišem. Kada sam se obratila socijalnom radniku za pomoć, on mi je rekao jedino što možemo uraditi je da ti oduzmemo djecu. To me mnogo povredilo. Nije mi bilo jasno kako misli da mi oduzme djecu jer ja se 12 godina borim za ovu djecu, u njihovim očima sam ja sve. Očekivala sam da će mi ponuditi da me smjesti u neku sigurnu kuću, ali ne da mi oduzima djecu. Moja djeca su bez mene ništa, ja sam njihova žrtva, ja zbog njih sve ovo trpim. Ja živim od 160 KM i ne hodam okolo da se žalim, nego rasporedim koliko mogu. Samo želim da svojoj djeci priuštim sigurnost i ljubav.

Zadnji put kada je udario malog, rekla sam mu sada si i nikada više, svaki naredni put ću da te prijavim i da te ostavim. Ponekad sjednem i razmišljam da li ga volim, meni je njega više žao. On je svo to ponašanje naslijedio od svoje porodice. On je bio odbačeno dijete,

on nije imao od koga da nauči to ponašanje. On je čitavo svoje djetinstvo gledao to nasilje, njemu je ostala ta navika i on misli da to tako treba. Njega nije imao ko da nauči kako treba da se ponaša. Usmjerala sam se samo da odgojim i podignem svoju djecu, da budu fini ljudi i poštenu. Nadam se da ću biti dovoljno živa da dočekam da vidim njihove najljepše dane.

5. Priča Romkinje iz Crne Gore

Irena je imala 37 godina kada smo je upoznale. Dolazi iz susjedne zemlje, ima sina od 12 godina iz prethodnog braka. Brak sa ocem dječaka je prekinula zbog višegodišnjeg nasilja koje je trpjela od njega. Nakon odlaska od kuće sa djetetom, ona se smjestila kod roditelja, našla posao i pokrenula postupak razvoda, a kasnije je počela i samostalno da živi u iznajmljenom stanu sa djetetom. Postupak razvoda i donošenje odluke o vršenju roditeljskog prava je bio mučan i dug, opterećen neprijatnim scenama koje je doživljavala od bivšeg supruga. Centar za socijalni rad je dao mišljenje da dijete treba dodjeliti ocu, prije svega zbog stabilnijih primanja, te sud uvažava ovu preporuku i nakon dvije godine zaista i povjerava dijete ocu na brigu. Ireni je data mogućnost da dijete viđa vikendom, što su i ona i dječak doživjeli kao nepravdu i uzrok velike tuge.

U toj situaciji, Irena prvi put dolazi u Crnu Goru sa namjerom da tokom ljetnje sezone zaradi za pristojan život za sebe i dijete. Radeći dva posla u dvije smjene ona zaista uspjeva da zaradi finu svotu, te počinje da šalje sinu razne poklone. Bivši muž, u to vrijeme, u njihovoj zemlji, inicira novi postupak za oduzimanje roditeljskog prava. Prema Ireninim riječima, ona nikada nije pozvana na razgovor u ovom postupku niti je na bilo koji način obaviještena da se ovaj postupak vodi protiv nje. Postupak se završava time što je Irena lišena roditeljskog prava, čime je bivši suprug postao jedini staratelj djeteta. Naknadno, Irena saznaje da je tokom postupka bivši muž iznio tvrdnju da se Irena na crnogorskom primorju bavi prostitucijom i da stoga nije dobar roditelj, te da je takvu tvrdnju prihvatio centar za socijalni rad, a potom i sud.

Skrhana, bez imalo nade, Irena nakon ovih vijesti odlučuje da oстане u Crnoj Gori. Uskoro upoznaje 45-godišnjeg Nikolu iz Bara, koji je također bio razveden, imao je četvoro djece, uzrasta četiri, 13, 14 i 15 godina, a živio je na velikom poljoprivrednom imanju sa djecom i starim roditeljima. Nikola je ponudio Ireni da počnu da žive zajedno, uz dogovor da se ona angažuje oko domaćinstva i djece. Irena je pristala, očekujući da će konačno naći malo spokoja. I zaista, prvih nekoliko dana sve je išlo glatko i bez trzavica. Radi sigurnosti, kako je kazao Nikola, ona mu je dala svoj pasoš i ličnu kartu, koje on pred njom stavlja u metalnu kutiju sa drugim važnim dokumentima, zaključava je i uzima ključ. Kaže, daće joj sve kad poželi, ali kod njega je sigurnije.

Oko dvije sedmice nakon što se doselila kod Nikole, on mijenja zahtjeve. Traži da Irena ustaje u 4 ujutru, da se pobrine za njegove roditelje i doručak za djecu, da potom radi u

voćnjaku sa radnikom, do pripreme ručka, užina i večera, te da i noću brine o njegovim bolesnim roditeljima. Irena ne uspijeva da postigne sve, uprkos trudu. Tada počinju prvi Nikolini šamari i prijetnje. Narednih šest mjeseci Irena je svakodnevno dobijala batine. Nasilje nije bilo samo fizičko – vrijeđao ju je i prijetio, seksualno zlostavljao, uskraćivao novac. Njegovi roditelji su je krišom molili da bježi.

Jednog dana, Irena je zaista i pokušala da pobjegne. On je bio van kuće i ona je pokušala da na silu otvori kutiju sa dokumentima da bi ih uzela i otišla. Kao da je slutio, Nikola se neočekivano vratio. Teško ju je pretukao, polomivši joj vilicu. Njegova djeca su pozvala policiju kada je on otišao iz kuće nakon prebijanja. Irena kaže da se policiji nije žurilo da dođe, niti da pozove Hitnu pomoć da je zbrinu. Ona je viđala policajce kod njih u gostima i misli da je to razlog njihove sporosti. Kasno te večeri Nikola je priveden, uzeta mu je izjava, opomenut je da se smiri i pušten je kući. Irena ga je prvi naredni put srela upravo u policijskoj stanici kada je ona sama davala izjavu. Nikola joj u stanici pred svima prijetio i tražio da „prizna“ da je pala i tako se povrijedila, da je cijela njena prijava protiv njega laž. Ona mu traži svoja dokumenta, koja on donosi na uvid u policiju, tvrdeći da je uvijek imala pristup dokumentima i da je uvijek bila slobodna da ide kuda želi.

Prepoznata kao potencijalna žrtva višestrukog nasilja, uključujući i ograničenje slobode i prisilni rad, Irena biva smještena u Nacionalno sklonište za žrtve trafikinga. Lako je uspostavila komunikaciju i topao odnos sa aktivistkinjama i spremno je prihvatila podršku. Psihološka podrška joj je mnogo značila. Po temperamentu energična i preduzimljiva, kada se našla na sigurnom, morala je da se suoči sa dubokim bijesom koji je osjećala, kako prema Nikoli, tako i prema sebi, okrivljujući i sebe za teško nasilje kojem je bila izložena. Intenzivni rad na oporavku, psihološkom i zdravstvenom, trajao je puna četiri mjeseca. U tom periodu tužilaštvo je uzelo izjavu od Irene, a ona je izjavila i da želi da se priključi krivičnom gonjenju.

Uprkos podršci aktivistkinja tokom postupka, Irena je stalno brinula da se tužilaštvo može okrenuti protiv nje i kazniti je zato što kao strankinja u Crnoj Gori nije prijavila boravak. Ovo je bila prijetnja koju je i sam Nikola često koristio da je zaplaši. Dodatni razlog za strah dobila je kada je prilikom davanja izjave tužiocu, Nikolin rođak koji je zaposlen u tužilaštvu, njenu izjavu naglas prokomentarisao riječima „ona sve laže, a za to slijedi kazna“. Sem aktivistkinje Skloništa, koja je bila u Ireninoj pratnji i suprotstavila se ovoj izjavi na licu mjesta, karakterišući je kao prijetnju žrtvi trafikinga, niko drugi od prisutnih službenika nije reagovao. Irena se vratila u Sklonište nesigurna i uplašena. Nakon davanja izjava, Irenu je očekivalo glavno ročište i susret sa nasilnikom. Svaki dan je donosio još strepnje i straha, a glavno ročište je, usled godišnjih odmora, odloženo za jesen. Irena se osjećala bolje i oporavljeno i odlučila je da ode u svoju zemlju, te da se vrati na poziv suda kako bi prisustvovala sudskom procesu. I dalje nije imala dokumenta, niti su njena dokumenta pronađena kod Nikole prilikom policijskog pretresa. On je tvrdio da joj je poslao dokumenta po rođaku, a da ih je ona uništila.

Ambasada joj je izdala privremena dokumenta i Irena se vratila u svoju zemlju uz pratnju policije i aktivistkinje. Smještena je u slično Sklonište, obezbijedena su joj nova dokumenta i konačno je mogla da se slobodno kreće i komunicira.

Oko mjesec dana kasnije, Irena je u dogovoru sa Nikolom odlučila da povuče tužbu, vrati se u Crnu Goru i nastavi zajednički život sa njim. Tako je i uradila, obavjestivši i aktivistkinje o svojoj odluci putem SOS telefonske linije za antitrafiking. Danas Irena i dalje živi sa Nikolom. Prema iskustvima aktivistkinja, mala je šansa da je nasilje nad Irenom prestalo, ali im se nikada više nije obraćala za pomoć.